

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer • 1998

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer

1998

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer 1998
udgives af Museumsrådet i Ringkøbing Amt
som fælles årbog for museer tilknyttet museumsrådet

Redaktion:

Jens Aarup Jensen, Ringkøbing Museum
Hans Rostholm, Herning Museum
Kirsten Linde, Hjerl Hedes Frilandsmuseum
Allan Leth Frandsen (redaktør)

Tilrettelæggelse: Allan Leth Frandsen

Sats og tryk: Christensens Bogtrykkeri, Bogtrykkergården a-s, Struer, 1998

Illustration side 20: Det har ikke været muligt at finde eller komme i kontakt med den retmæssige indehaver af ophavsrettighederne til Ejler Løndals akvarel. Såfremt FRAM har krænkert ophavsretten, er det således sket ufrivilligt og utilsigtet.

Kortudsnit side 44 og 133: Copyright Kort- og Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

Forside:

Udstillingsbygningerne i Dejbjerg Jernalder er Danmarks første økologiske museumsbyggeri. Murene er af ubrændt lersten og taget er lavet af tujatræ. På de sydvendte tagflader er der i efteråret 1998 placeret tre store solcellepaneler, som vil kunne levere 4,9 kilowatt-timer elektricitet til museet – når solen skinner! Foto: Olav Martinsen.

Bagside:

Udstilling med »Herning-luren« og andre fund fra Herning Torv på Herning Museum.
Foto: Kjeld Hansen.

Redaktionens adresse:

Historisk Håndsrækning, Parkvej 18, 7400 Herning.
Tlf. 97 22 19 16. Fax 97 22 19 68. E-mail: historisk-haandsraekning@post.tele.dk

Ekspeditionens adresse:

Hjerl Hedes Frilandsmuseum, Hjerl Hedevej 14, 7830 Vinderup. Tlf. 97 44 80 60. Fax 97 44 85 02

ISBN 87-88412-38-5

ISSN 0108-3643

Indhold

- 7 *Jens Aarup Jensen, Formand for Museumsrådet i Ringkøbing Amt:*
Forord
- 9 *Torben Egeberg, Skjern-Egvad Museum:*
Smedens spådom
- 15 *Peter Duun Andersen, Ringkøbing Museum:*
Om Grønnegade 25 og bygningsbevaring i Ringkøbing
- 31 *Hans Rostholm, Herning Museum:*
En gravplads fra årene omkring år 400 ved Messecenter Herning
- 47 *Ellen Damgaard, Lemvig Museum:*
Kvalitetsvurdering og kvalitetsstyring på museerne – hvorfor og hvordan?
- 56 *Kim Clausen, Skjern-Egvad Museum:*
Ti år med Økomuseet
- 70 *Torben Holm, Struer Museum:*
Byens største Pryd
- 79 *Palle Eriksen, Ringkøbing Museum:*
Skatten i kæmpehøjen ved Fabjerg Kirke
- 93 *Kirsten Linde, Hjerl Hedes Frilandsmuseum:*
Attituder til hår
- 111 *Allan Leth Frandsen, Museumsrådet i Ringkøbing Amt:*
Mødet i skænkestuen
- 117 *Martin Winther Olesen, Herning Museum:*
Toftgård, en landsby fra årene omkring år 400
- 132 *Hans Rostholm, Herning Museum:*
Holing-lurerne
- 142 Glimt fra museernes arbejdsmark

Forord

»FRAM til TIDEN« er redaktørens motto. Det er lykkedes ham endnu engang ved hjælp af både gulerods- og stokkemetoder at få museernes faglige medarbejdere til så nogenlunde at overholde de stramme afleveringsfrister, så produktionsplanen holdes. Resultatet af hans anstrengelser er atter engang blevet en årbog, som gennem artikler og med glimt fra arbejdsmarken fortæller nyt om det mangesidede og brogede virke, der kendetegner de statsanerkendte museer i Ringkøbing Amt. Museumsrådet, der står bag udgivelsen af FRAM, er en slags lovfæstet samarbejdsorgan for de statsstøttede museer. Det udgøres af de ni museumsledere og deres bestyrelsesformænd samt repræsentanter for Kommuneforeningen og Ringkøbing Amts Kulturudvalg. Desuden er Sammenlutningen af Lokalhistoriske Arkiver og Museet for Religiøs Kunst associerede medlemmer af rådet.

Som nytiltrådt formand for rådet er det faldet i min lod at skulle skrive forordet, idet den hidtidige formand, Jesper Knudsen, Holstebro Kunstmuseum, pr. 1. april tiltrådte stillingen som ny direktør for Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Museumsrådet har været utrolig glad for Jesper Knudsens engagerede formandsskab, der på landsplan lod vægtige ord lyde i den museumspolitiske debat og

på amtsplan fastholdt og udviklede et usædvanligt godt samarbejde mellem kunstmuseerne og de kulturhistoriske museer.

I de seneste par år har der været megen uro og usikkerhed omkring udsigten til en ny museumslov. Museumsrådet holdt 28. februar 1998 en konference på Holstebro Kunstmuseum, hvor daværende kulturminister Ebbe Lundgaard var inviteret til at mødes med museerne for at blive præsenteret for virkeligheden i Ringkøbing Amt og deltage i en meningsudveksling. Udskrivningen af folketingsvalget bevirkede imidlertid, at kulturministeren ikke kunne komme, men konferencen blev gennemført alligevel. Formanden for Holstebro Museum, gdr. Viktor Hedegaard, holdt et indlæg, hvor han fremhævede det folkelige engagement bag museerne, det vil sige museumsforeningerne, der blandt andet består af alle jer, der modtager FRAM, betaler et kontingent og på mange andre måder bakker museernes arbejde op. Ved nyvalget til Statens Museumsnævn besluttede Museumsrådet i Ringkøbing Amt at opstille Viktor Hedegaard som kandidat. Konferenceindlægget blev brugt som valgudtalelse, og vi havde den store glæde, at Viktor Hedegaard faktisk blev valgt som et af Nævnets nye medlemmer. Det er godt at have en mand, der på nærmeste hold kan

følge med i, hvad der rører sig i Kulturministeriet, og med sine holdninger måske kan være med til at præge udviklingen. Hans foreløbige melding er, at den nye kulturminister, Elsebeth Gerner Nielsen, er både lydhør og meget opmærksom på det folkelige arbejde, der er grundstammen i den nuværende museumsstruktur i Danmark. Vi er derfor begyndt at se mere fortrøstningsfuldt på fremtiden og kan håbe, at en ny museumslov bliver præget af en saglig modernisering fremfor en opbrydning af det velfungerende netværk, der i dag karakteriserer den danske museumsverden, og som mange andre lande misunder os. Velkommen til Elsebeth Gerner Nielsen.

Endnu et resultat af konferencen var, at der blev taget skridt til et nærmere samarbejde mellem museumsforeningerne i amtet, hvilket man kan læse nærmere om i Allan Frandsens artikel »Mødet i skænkestuen«. I 1999 skulle det gerne begynde at komme medlemmerne til gode i konkret form.

Kvalitetsvurdering af museerne står også for døren som led i den generelle udvik-

ling i samfundet og som forberedelse til en ny lovgivning. Her i amtet har Lemvig Museum deltaget i et pilotprojekt, som Ellen Damgaard beretter om med kritisk engagement. Museumsarbejde er altså ikke blot nye historiske landvindinger, arkæologiske udgravninger, spændende fund, særudstillinger og anden formidlingsvirksomhed, men også en organisatorisk og administrativ virkelighed, som det er værd at følge med i for foreningernes medlemmer her på trappetrinet til det tredje årtusind efter Kristus.

En nyskabelse i 1998 er Kulturmiljørådet. I forordet til FRAM 1997 fortalte Jesper Knudsen om baggrunden for oprettelsen af dette. Medlemmerne blev først på året udpeget af de respektive organisationer og forvaltninger og har siden begyndt deres arbejde. Kulturmiljørådet i Ringkøbing Amt har konstitueret sig med museumsinspektør Hans Rostholm, Herring, som formand. I kommende årgange af FRAM vil der blive stillet spaltepads til rådighed for beretninger fra Kulturmiljørådets virkefelt.

TORBEN EGEBERG

Smedens spådom

*»Høvdingene vil kræve endnu flere våben.
Men bruger vi al skovens træ
har vi lavet det sidste jern...«*

Sådan slutter smeden sin fortælling i den nye jernalderudstilling i Dejbjerg Jernalder. Tiden er Dejbjergvognenes tid omkring Kristi fødsel, og han beretter om sin samtid, om fortiden og ikke mindst fremtiden.

Smeden spår faktisk ikke mindre end 1.500 år frem i tiden, til den tid, hvor der ikke længere kunne laves jern. Pointen i »Smedens Spådom« er netop, at jernproduktion og det skovløse Vestjylland – som Dalgas senere tog fat på at ændre – er tæt forbundet. Da brændslet i skoven ikke længere kunne skaffes, blev det umuligt at lave jern.

Jernproduktionen er ellers kun sjældent tillagt betydning, når skovens tilbagegang skulle forklares. I stedet har man været opmærksom på almindeligt behov for træ og tømmer samt jord til dyrkning og græsning.

Når jernalderudstillingen nu kæder jern og skov sammen, er det dog et forenklet budskab, der sammenfatter arkæologiske data, oplysninger fra middelalderlige regnskaber samt beregninger ud fra nutidens eksperimenter med jernudvinding.

Jernmalmen

Hvor jernholdigt, stillestående grundvand når op til overfladen ved moser og enge, kan jernforbindelserne hærde omkring planter og rødder. Herved dannes den fa-

2.000 år gamle jernsværd fra Dejbjerg og Tarm. Af det midterste sværd er en prøve blevet savet ud – jernet stammer fra vestjysk mosealm.

ste, op til en halv meter tykke jernmalm, som, når den er bedst, kan indeholde mere end 50 procent jern. Resten er sand og grus, som senere under jernudvindingen flyder sammen til slagge, et affaldsprodukt, som man kan finde mængder af på mark-overfladerne i det vestjyske område.

Malmen har i nyere tid fået navnet Myremalm, hvor forleddet egentlig stammer fra norsk og svensk. De vestjyske jernsvende har nok brugt et andet ord, som kan have været »Mosealm« eller »Erts«.

Den vestjyske skov

Vegetationsforskeren Bent Ogdgård har ved sine nye undersøgelser af pollen fra træer, buske og planter aflejret i vestjyske moser kunnet vise, at skoven på Dejbjergvognenes tid dækkede halvdelen af området, med små afvigelser fra egn til egn.

Den anden halvdel af landskabet rummede marker, græsgange, heder, enge og moser, og midt i disse områder lå utallige jernalderlandsbyer. I Dejbjerg sogn kendes på nuværende tidspunkt ni samtidige bosættelsesområder. Hvert landskab havde sin styrke og nødvendighed for jernalderbønderne. Også hederne var en ressource, ikke et onde.

Men 1500 år senere er skovens andel svundet ind til kun at dække en fjerdedel af Vestjylland. Dermed var det åbne landskab, som vi kender det, opstået. Sandflugt blev almindelig udbredt, modsat tilbage i jernalderen, hvor den kun var generende helt ude ved vestkysten. Her var der blottede sandflader og næsten ingen træer. Af mangel på tilstrækkelige mængder egnet bygningstømmer brugte man endda i et

par tilfælde en underkæbe fra en hval i stedet for en tagstolpe af egetræ.

Jern og stednavne

Skovens forsvinden falder således nøje sammen med jernudvindingens afslutning.

Den nu forsvundne vestjyske skov røber sig også i et meget stort antal stednavne, hvoraf nogle stadig er i brug, mens andre er forsvundne. Stednavneforskeren Gordon Albøge har lavet en sognevis registrering af alle Hardsyssels stednavne, der er nedskrevet før 1805 og som indeholder betegnelser på skov (Holt, Lund og Skov) samt træ- og buskvækst (ask, bøg, eg, lind med flere).

Disse stednavne afspejler derfor, hvor mennesker har ryddet skov og anden trævegetation. Rydningsårsagerne kan være mange, og trækulproduktion kan være en af disse, andre er træ til herskabsbygninger, kirker, borge, broer og skibe samt brændsel til fremstilling af munkesten, kalk, tjære og mange andre formål. Der er derfor endnu intet klart sammenfald mellem rydningsnavne og jernproduktion. En mere præcis viden om mængden og lokaliseringen af jernproduktionen vil nok afhjælpe denne mangel. Desværre må man også regne med, at mange rydningsstednavne ikke længere er bevaret. Navnene er således ikke ret talrige i Ginding herred. Men stednavnene rummer et potentiale, når den vestjyske skovhistorie skal skrives.

Jern og tørve

Tørvekul har i et vist omfang kunnet erstatte trækul, og de blev især anvendt til smedning. Til jernudvinding har tørvekul

Jernudvinding i Dejbjerg Jernalder – jernsvend og arkæologistuderende Johnny Hougaard forklarer de besøgende om processens forløb og forventninger.

ikke været anvendt, bortset fra forsøg på at genoptage produktionen af jern i 1842 i Silkeborg. På dette tidspunkt var motivet at forsøge at skåne skoven. Derfor lod man tørvekullene udgøre halvdelen af brændslet, og selv om forsøget stoppede på grund af pengemangel, lykkedes udvindingen dog.

Alligevel gik man åbenbart ikke i midaldertiden efterhånden træløse Vestjylland over til tørvekul, i så fald skulle man forvente, at regnskaberne fra stort set alle herreder opregnede jernkloder som skattegrundlag.

At udvinde jern

Nutidens udvindingsforsøg har trods mange begyndervanskeligheder vist, at det

kan lade sig gøre at lave jern. Kunsten består i at få malmens jernpartikler til at samle sig i bunden af den cirka 1200 grader varme lerovn.

Efter brændingen kan smeden forsigtigt smede det udvundne jern sammen til smedbart jern. Jernet smelter altså ikke ved denne teknologi, i modsætning til senere tiders højovne hvor både slagter og jern er smeltet.

Af det frembragte jern har vestjyske smede på Dejbjergvognenes tid evnet ikke blot at frembringe hverdagsnødvendigheder som redskaber og smykker, men også våben, herunder sværd i høj kvalitet, som nøje efterligninger af tidens europæiske sværdmode. Dog lader jernet sig ikke hærde som moderne jern, til gengæld er det i sig selv hårdere.

100 kg træ til et kg jern

Jernforsøgene har givet grundlag for at beregne, hvor meget jernmalm og trækul, der er nødvendigt for at kunne fremstille et kilogram jern.

I jernalderen var kul af eg foretrukket, og måske har man i de intensive jernområder i Vestjylland ligefrem drevet skove, hvor man afhuggede unge ege tæt ved roden. For hvert 20. år kunne de nye skud i en passende tykkelse høstes, uden at egne gik ud. Det er en driftsform, der i nyere tid kendes som stævningsskove, og i enkelte vildtvoksende skove kan man stadig finde sådanne flerstammede, nu meget store træer.

For at spare arbejde og svind ved trækulsfremstillingen har man ved de nyeste jernforsøg prøvet at fyre med tørt træ. Men under alle omstændigheder kræver det meget træ at fremstille et kilo jern, omkring 100 kilogram, alt efter hvor godt trækulsfremstillingen og den efterfølgende jernudvinding lykkes. Malmens jernindhold spiller selvfølgelig også ind på den nødvendige træmængde.

Disse mængdeforhold lyder ikke umiddelbart af så meget, og med jernalderens trods alt beskedne produktion kunne skoven i de fleste tilfælde også tåle dette indhug.

I Snorup-området mellem Horne og Tistrup er der gjort omfattende fund af tusindvis af slaggeblokke fra jernovne. Her er meget store mængder jern blevet fremstillet især fra 300-tallet til 500-tallet. Omfanget har imidlertid ikke været mere voldsomt for skoven, end at det i Snorup hele tiden har været muligt at skaffe tømmer til de nødvendige og tilbagevendende fornyelser af husene.

I Snorup får man en meget præcis viden om den rumlige organisering af udvindingen af jernet, idet malm og træ er transporteret fra forekomsterne til landsbyen. Her er ovnene ofte placeret umiddelbart udenfor gårdenes firkantede indhegninger, blot med en vognbreddes afstand mellem hegn og ovne. Lige udenfor ovnene har markerne åbenbart været, for man har trukket dele af den uhøstede kornafgrøde op i form af strå og aks, for at bruge den i toppen af slaggegruberne, til styring af slaggens nedfaldning. Brug af lyng i stedet for halm viser, at man også har lavet jern på andre årstider. Snorup-undersøgelserne, der ledes af Lene Frandsen, Olfert Voss og Lars Nørbach, er endnu ikke afsluttet.

Det må anses for sikkert, at jernalderfolkene i Snorup har produceret mere jern, end hvad der var nødvendigt til eget forbrug. Men det er et problem, at der endnu ikke er klarhed over, hvem aftagerne af jernbarrerne var. Der er en mulighed for, at vestjysk jern fra Snorup eller andre steder indgår i de mønstersvejsede sværdklinger, der kendes fra våbennedlæggelsen i Illerup Ådal ved Skanderborg. Man kunne også forestille sig en eksport direkte til Romeriget, selv om de bevarede kilder intet nævner om jern fra nord.

De nye ovne

På utallige marker i Vestjylland kan man som nævnt finde slagger som spor efter jernudvindingen. Slaggefyldte gruber fra jernovne er blandt andet fundet nær Dejbjerg Præstegårdsmose og mange andre steder omkring Skjern Å dalen. Og i endnu større tal i Snorup-området.

Alle disse fund hører tidsmæssigt til før vikingetiden, hvor man gik over til en anden type ovn, en såkaldt slaggeaftapningsovn. Her løber slaggen nu ikke længere ned i en dyb grube, men direkte ud på jorden. En sådan ovn har den fordel, at processen kan fortsætte i længere tid, da slaggeophobningen ikke længere er en begrænsning.

Men arkæologisk er det meget svært at undersøge vikingetidens og middelalderens udvinding nærmere, for de producerede slagger er i sagens natur pløjet i stykker. Under pløjelaget, hvor sådanne spor ellers kunne bevares, nåede slaggerne ikke ned, som de gjorde ved de ældre ovne.

Alligevel vides det med sikkerhed, at der blev lavet jern i Vestjylland i vikingetiden, endnu ganske sporadisk ganske vist. Jernforskerne Henriette Lyngstrøm og Arne Jouttijärvi har undersøgt mikroskopiske slaggeindslutninger i forskellige genstande, blandt andet i nogle stighbøjler, der er fundet i en vikingetidsgrav i Himmerland. De er lavet af vestjysk jern. Desuden er der i vikingetidslandsbyen Tra-

bjerg øst for Holstebro fundet udvindingsslagger.

Men det vil blive svært nogensinde at bestemme omfanget af jernproduktionen i vikingetiden. Umiddelbart vil man dog formode, at den ikke stod tilbage for jernalderens, da behovet for jern til en række formål efterhånden var steget, man kan blot tænke på landbrugsredskaber, våbenudstyr og søm til skibe.

Skat på jern

Gyldendals Egnsbeskrivelse for Vestjylland nævner, at fæstebønderne i Ginding herred – egnen nord for Herning – i 1498 årligt skulle levere 100 jernkloder i skat. I 1599 leveredes 187 kloder fra det nærliggende sogn Simmelkær til Bremerholm. Hver klode har haft en vægt på fem til seks kilogram, hvilket svarer til en samlet afgift på omkring en ton. Dette kræver fældning af op mod 100 tons træ om året, altså en voldsom mængde, som skoven da heller ikke kunne holde til.

Medvirkende kan det også have været, at bønderne desuden lavede jern til eget for-

Det sidste jyske jern så sådan ud: en klode på fem kilo, fundet på Skjern Kirkegård. En klode bestod af slaggeholdigt råjern. Dermed var den kun tjenlig som skattebetalingsmiddel. Som smedeemne skulle den først renses for slagger.

brug, uden at der dog er efterretninger om denne mængde. Men plovsvær, leer og andre landbrugsredskaber har der naturligvis været brug for, hvilket har betydet endnu større indgreb i skoven. Konsekvensen var, at det sidste jyske jern blev fremstillet omkring år 1600.

Når andre egne af Vestjylland med egnet malm ikke på denne tid svarede skat i form af kloder, må man tro, at jernudvinding ikke længere kunne lade sig gøre her.

Jern og skattefund

Mens man endnu ikke ved ret meget om vikingetidens jernproduktion, er det bemærkelsesværdigt, at nogle af egnens mest fremtrædende skattefund fra vikingetiden er gjort i Horne med to store guldsmykker og i Grove i Ginding herred med guldringe, sølvringe og sølvmonter. På Horneegnen, hvor Snorup ligger, er der lavet særligt meget jern i tiden før vikingetiden, i Grove efter vikingetiden. Måske er de bortgemte

værdier alligevel skabt i forbindelse med jernproduktion i vikingetiden?

Hedens tid

Selv om Dejbjergsmeden i jernalderudstillingen har spået og fabuleret om jernet og skoven, er udforskningen af jernets historie i Vestjylland fyldt med huller. Huller, som måske vil blive lukket, men her og nu har det blot været fristende at beskrive og antyde nogle mulige sammenhænge.

Tiden efter jernets epoke kender vi derimod alle, det er heden, der med sine særlige kvaliteter kom til at tegne det åbne, vestjyske landskab. Det landskab, som vi ser tone frem bag de træer, vi selv har plantet.

Da der omkring 1600 hverken var jern eller skov tilbage, kom heden ganske naturligt til at dominere. Men at drive hededelandbrug var ikke noget nyt for den vestjyske landbefolkning, for heden havde man levet af og med gennem årtusinder.

Om Grønnegade 25 og bygningsbevaring i Ringkøbing

I maj måned blev ejendommen på hjørnet af Grønnegade og Søndergade nedrevet til grunden. Det gav anledning til en intern debat i teknisk udvalg, der havde givet tilladelse til nedrivning og fyldte i den efterfølgende periode pænt i Ringkøbing Amts Dagblads spalter. Det skal vi senere vende tilbage til. Før det kom så vidt, fik Ringkøbing Museum lejlighed til at foretage undersøgelser af de underliggende jordlag samt at registrere indvendige bygningsdele og bygningsarkæologiske spor fra de delvist blotlagte indervægge.

Den arkæologiske undersøgelse

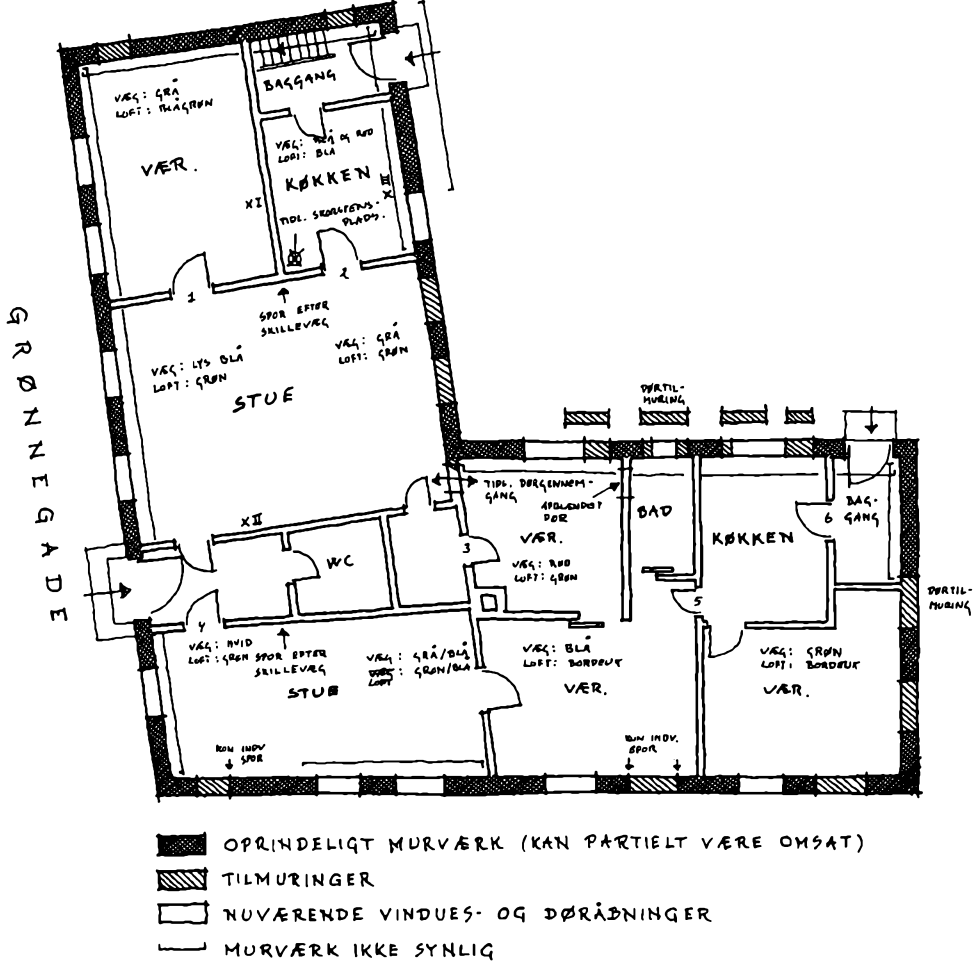
Palle Eriksen, Ringkøbing Museum, stod for den arkæologiske undersøgelse i form af en prøvegravning, der især skulle konstatere om stedet var bebygget før det nuværende hus blev opført, og om det i givet fald kunne føres tilbage til middelalderen. Det var der dog kun knyttet meget begrænsede forhåbninger til, eftersom tidligere undersøgelser i umiddelbar nærhed kun havde vist ikke-middelalderlige udsnit. Prøvegravningen viste, at der efter alt at dømme ikke tidligere har været bebyggelse på stedet og at der ikke kunne konstateres nogen form for middelalderlig aktivitet. Dog viste undersøgelsen, at der under et kompakt lerlag befandt sig et rela-

tivt kraftigt kullag, opstået som følge af voldsom varmepåvirkning. Palle Eriksen mener, det eventuelt kan være spor efter en ovn, hvor lerlaget tolkes som resterne af den sammenstyrtede ovenvæg. Desuden kunne konstateres spor efter en brønd, hvis sider tydeligvis havde været bygget af tørv. Hverken i forbindelse med ovn eller brønd fandtes mange daterende fund, men begge anlæg synes at være fra 1700-tallet.

Den bygningsarkæologiske undersøgelse

Den bygningsarkæologiske registrering afslørede, at der gennem tiden er foretaget temmelig mange ændringer i husets planløsning. Især er mange vinduer med tiden blevet flyttet eller tilmuret i takt med behovsændringer i huset.

Mod Søndergade var der indtil nedrivningen fire vinduesåbninger. Hertil kunne konstateres tre tilmurede vinduer. Umiddelbart mest bemærkelsesværdig var det smalle vindue på Grønnegadelængens gavl, der dukkede op under det indvendige pudslag. Vinduet korresponderer tydeligvis med et tilsvarende også tilmuret vindue på samme længes nordgavl. På nordgavlens østside kunne ses endnu et smalt, tilmuret vindue, der lader formode, at sydgavlen ligeledes har haft et tilsvarende mod

Figur 1. Rentegegning af det bygningsarkæologiske registreringsark.¹ Grundplan i målestok 1:75. Tegning: Peter Duun Andersen.

øst. På Søndergadelængens østgavl har der oprindeligt været mindst ét vindue, og på samme længes nordmur kunne konstateres, at alle de oprindelige vinduer her dels var gjort bredere og dels var rykket en anelse. På Grønnegadelængens østmur lod to tilmurede vinduer sig erkende. Der var tydelige spor efter ialt mindst fem yderdøre, der dog næppe har været i brug samtidig. Døren til den fælles forstue ud mod

Grønnegade er utvivlsomt oprindelig, hvad der også synes at gælde for Søndergadelængens tilmurede dør i østgavlen, der således må have haft karakter af en bagdør. Mod gårdsiden var der indtil nedrivningen to fungerende døre og sporene efter en tredje placeret midt i Søndergadelængens gårdfacade. Sidstnævnte er antagelig oprindelig, mens den fungerende bagdør i Søndergadelængen muligvis først er blevet

etableret efter, at de tre østligste fag i 1844 overdrages til »umyndig Arving Ane Faurby til Eiendom og fri Raadighed«. ² I denne selvstændige lejlighed er der ifølge samme kilde et kammer med bilæggerovn, et køkken, et brændselsrum og en gang med egen udgang. Det er tænkeligt, at østgavlens dør tilmures i denne forbindelse og at der etableres en egentlig bagindgang i stedet. Efter alt at dømme har der aldrig været adgang til huset fra Søndergadefacaden. Den oprindelige rumopdeling lader sig ikke rekonstruere på baggrund af de trods alt meget overfladiske bygningsarkæologiske iagttagelser.

Consumptionsbetjent J.C. Rasmussens akvarel

På museet fandt vi efterfølgende en tegning af Grønnegadelængen udført af Told- og Consumptionsbetjent J. C. Rasmussen i 1831. Akvarellen bekræfter de bygningsarkæologiske iagttagelser vedrørende de smalle gavlvinduer. Tegningen viser desuden, at det midterste gavlvindue mod syd ikke er oprindeligt samt, at der syd for for-

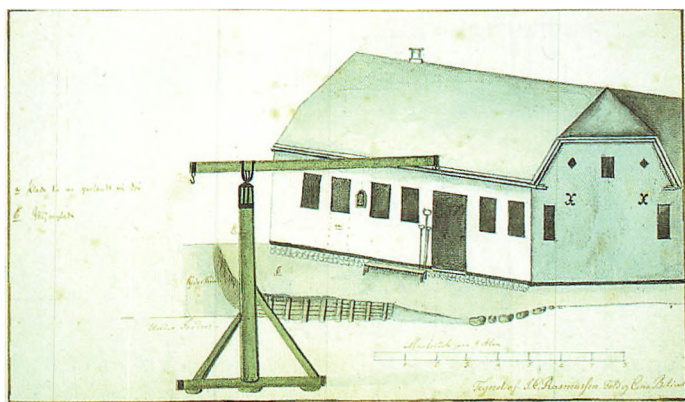
stueindgangen oprindeligt har været to vinduer. Under næstsidste vinduesfag mod nord er der på tegningen ved lodrette stiplede linier markeret »Plads til en paatænkt ny Dør«. I et brev fra Ringkjøbing Toldsted dateret 26. januar 1831 ansøger toldinspektøren om tilladelse til at bekoste »...en ny Dørs Indretning i Opsyns Contoret, thi igjennem den Dør, som der nu er med Forstue, kan Decimalvægten ej ind- og udføres fra og til Vejerpladsen,...«. ³ Det fremgår endvidere af en lejekontrakt fra 1838, ⁴ at der på dette sted rent faktisk blev etableret en indgang. I dokumentet, der er en fornyelse af en tidligere lejekontrakt vedrørende det Kongelige Consumptionskontor ved Vesterport, hedder det blandt andet, at enkefru Faurby betinger sig ret til på toldvæsenets regning igen at tilmure det sted, hvor Toldvæsenet har indsat en dør ud til vægten. Dokumentet oplyser, at lejemålet i perioden 1833-1838 omfattede tre værelser, hvoraf to har kunnet opvarmes af kakkelovn, at der var adgang til køkken og loftsrum samt til gård, brønd, lokum og vejerplads. ⁵

Af kortet fremgår det, at Toldvæsenet på

*Figur 2. Grønnegade
25 tegnet af Told- og
Consumptionsbetjent
J. C. Rasmussen i 1831.*

*Ved siden af den
påtænkte dør hænger
Toldvæsenets skilt med
Frederik d. VI's mono-
gram.*

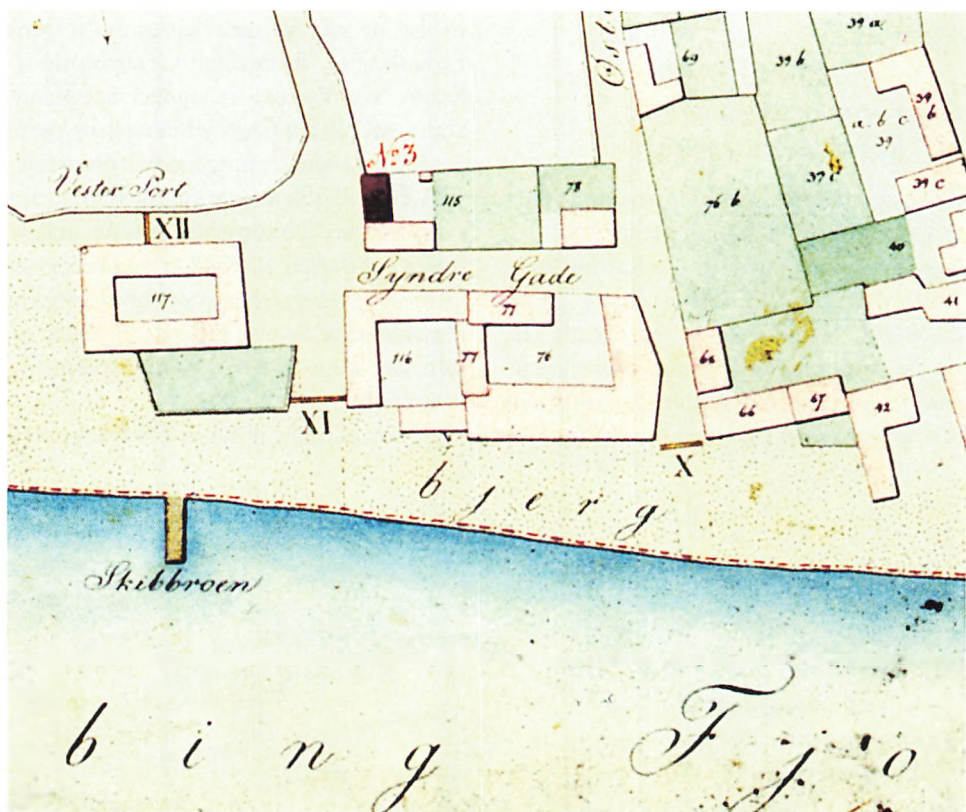
Foto: Jørgen Borg.

dette tidspunkt er rykket ind i bygningen på hjørnet af det nuværende Grønnegade og Søndergade. Hvornår lejemalet første gang træder i kraft vides ikke. Men en indberetning fra toldinspektøren juli 1819 fortæller, at Toldvæsenet på dette tidspunkt endnu havde til huse på matrikel 117, jævnfør figur 3, hvor Toldvæsenet havde lejet sig ind hos madam Bang.⁷ Efter den 5-årige kontrakts udløb i 1843 flytter Toldvæsenet hen i den nyopførte tolbod på hjørnet af Vester Strandsbjerg og Havnepladsen.

Bygningens opførelsetidspunkt

Vi har ingen dokumenter, der kan datere opførelsetidspunktet præcist. Bygningen er som nævnt medtegnet på Westerby's Kort fra 1820 og bygningens opførelse må derfor naturligvis ligge tidligere. Fra et skøde der tinglyses i 1827 ved vi, at det var tobaksfabriksmester Thomas Faurby, der af købmand Peder Tang købte byggegrunden. Selve købekontrakten er gået tabt, så det præcise tidspunkt for handelen kendes

Figur 3. Tegnet kopi fra 1825 af Toldvæsenets kort over Ringkøbing i 1820, kaldet »Westerby's Kort«, udsnit.⁶

Figur 4. To af de ialt otte indmurede årstalssten. Fotos: Jørgen Borg.

ikke. I skødet refereres til købekontrakten, hvori Peder Tang blandt andet betinger sig, at Thomas Faurby og følgende ejere sikrer, at hverken mennesker, dyr eller høns kommer ind og beskadiger sæden eller græsset på arealet mellem den nyopførte bygning og Peder Tangs købmandsgård.⁸ Hvornår Thomas Faurby første gang dukker op på adressen er derfor lidt uklart, men i Brandretsprotokollen fra 1818 fremgår det, at han på dette tidspunkt står som indehaver af ejendommen.⁹ En hjælp til dateringen af bygningens opførelsetidspunkt kan huset selv levere. Murene viste sig at indeholde ikke færre end otte årstalssten, hvoraf de to

bar indskriften »Gamel Bye 1816« og de resterende »J. C. 1816«. Årstallene daterer imidlertid teglstenene og ikke huset. I skatelisten fra sidste halvår af 1817 optræder Thomas Faurby ikke, hvilket han til gengæld gør på listen fra 1. halvår af 1818.¹⁰ Med disse årstal i hånden synes foråret 1818 at være det mest sandsynlige bud på en datering af bygningens opførelse.

Lidt om husets funktion og indretning.

Bortset fra det tidsrum hvor Toldvæsenet lejer sig ind i bygningen, har hele ejendommen primært været anvendt til beboelse. Mathias Faurby († 1844) og Søren Faurby († 1874) var henholdsvis drejer- og snedkermestre, men der foreligger ingen beretning om værksteder på matriklen i dette tidsrum. I brandtaxationen fra 1867 ses, at Søren Faurby ligeledes ejer nabobygningen i Søndergade 7, hvor han har indrettet »Folkes Kamre og Værksted«.¹¹ Formentlig har både drejeren og snedkeren haft værksted her. Samme kilde oplyser i øvrigt, at der i gården er opført en halvtagsbygning i bindingsværk til Tørvehuus og Locum. I 1901 er huset stadig ejet af Faurbyerne, hvor enkefrue Magdalene Faurby og søstrene Thomasine Mariane og Caroline Marie Faurby ejer huset i fællesskab.¹² I Mandtalslisten fra 1901¹³ fremgår det, at Thomasine Mariane Faurby på dette tidspunkt er indehaver af en broderihandel, der kan tænkes at have været indrettet i hjørnekammeret umiddelbart syd for forstueindgangen. Det ville være den naturligste beliggenhed og det var her, der siden blev indrettet en lille butik til brøudsalg (se neden-

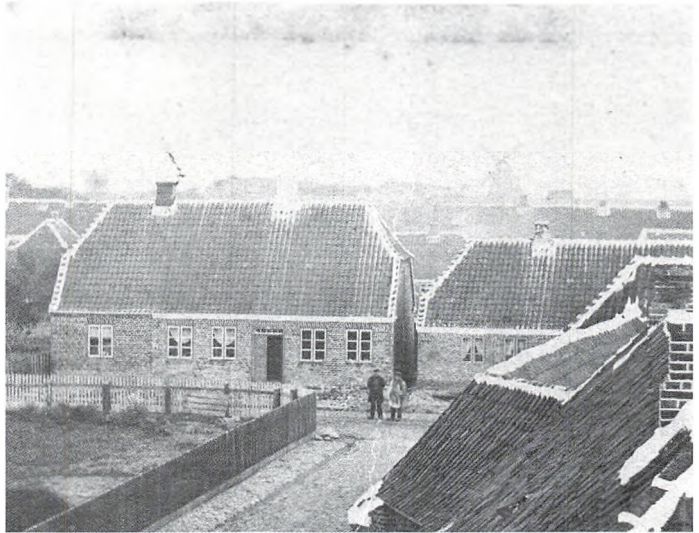

*Figur 5. På Ejler Løndals akvarel fra 1940 ses Elna Flytkjærs lille brødudsalg.
Foto: Jørgen Borg.*

for!). I 1915 er Søndergadelængen udlejet af frk. Faurby til sadelmager og tapetserer Frantz Outzen og dennes datter Agnes Marie Outzen, der tjener lidt til husholdningen ved at undervise i broderi.¹⁴ Frantz Outzen havde ikke værksted i ejendommen. I 1920 overtages ejendommen af ølhandler Christian Olesen, der ejer huset til sin død i 1937. Han beboer Grønnegadelængen og lejer resten ud til Mads og Kirstine Flytkjær.¹⁵ Efter Christian Olesens død overtages ejendommen af sønnen Svend Aage Olesen og Thora Christiane Olesen, født Flytkjær, der samme år flytter ind i huset sammen med datteren Edith, hvis hukkommelse ligger til grund for disse linjer. Thora Christianes tvillingsøster, Fanny Flytkjær, havde da i en årrække drevet et lille brødudsalg i det lille lokale syd for forstueindgangen. Hun dør i 1935, hvorefter hendes lillesøster, Elna Flytkjær, overtager butikken. Hun flytter samtidig ind hos Kirstine og Mads Flytkjær i lejligheden

umiddelbart bag butikken. Edith Pedersen husker tydeligt butiksindretningen: »Fra entréen kom man ind i butikken, hvor der lige indenfor til venstre for døren var en isboks. Der blev solgt is fra Trekløver Mejeri i Hee. Ismanden kom en gang i ugen og forsynede butikken med is. Ud mod Søndergade var disken og her bagved en række hylder, hvor der stod brød, bolsjeglaser og forskellige ting. Der var også brød i glasdisken. Der var butiksvindue ud mod Grønnegade. Under vinduet var der et hvidmalet træbord, hvor der kunne stå en blomst eller andet. Brødet kom fra Vester Strandgades Bageri [bager Knudsen]. Jeg blev ofte sendt op i bageriet efter det min moster stod og manglede«. Under krigen var det småt med penge og brødudsalget måtte lukke i 1942. Herefter blev butikslokalet lagt til lejligheden i Søndergadelængen, hvor Elna boede i den vestlige ende og Kirstine og Mads i den østlige. De sidste tre fag mod øst udgjorde stadig en selvstændig lejlighed, hvor der på

Figur 6. Et af de ældste fotografier fra Ringkøbing viser de to nordligste vinduesfag i Grønnegadeløngen, cirka 1870. Foto på Ringkøbing Museum.

dette tidspunkt boede en ældre dame, som Edith Pedersen ikke husker navnet på.

I Grønnegadeløngen boede Edith sammen med sine forældre. Hun fortæller: »Lejligheden bestod af en dagligstue lige indenfor entréen. Ved siden af dagligstuen mod øst var soveværelset, hvortil der kun var adgang fra køkkenet. Fra dagligstuen var der adgang til spisestuen i husets nordvesthjørne og herfra til køkkenet. Ved siden af køkkenet i husets nordøsthjørne var baggangen, hvorfra der var adgang til vaskehus og toilet i gården. Fra soveværelset var der adgang til et pulterkammer, der fik lys fra et lille vindue, der vendte ud mod entréen. I baggangen var der en trappe, der gav adgang til loftet. På loftet blev tørvebrændslet opbevaret.«

Sidste ejerskifte

Svend Aage Olesen og Thora Christiane Olesen køber i 1943 hus i Vester Strands-

bjerg og sælger derfor ejendommen i Grønnegade. Siden da har huset skiftet ejer syv gange. I april blev ejendommen købt af formand for Ringkøbing og Omegns Firmsidræt, Tage Carlsen. Bygningen var hårdt præget af slid og flere steder direkte forfald og han hyrede derfor Tegnestuen C. E. Linqvist til at lave et renoveringsprojekt. Ideen var fra starten, at husets karakteristiske ydre i det mindste ud mod Grønnegade og Søndergade skulle bevares. De skæve ydermure på den sorttjærede syld skulle derfor blive stående, og pikstensbelægningen omkring huset og ned til gadeniveau skulle genetableres. Tagets tømmerkonstruktion var meget medtaget og skulle totaludskiftes. Der skulle laves en ny planløsning og som følge heraf blev alle indvendige skillevægge fjernet. Så vidt så godt. Men en dag i maj var det smukke hus forvandlet til en støvet tomt. Hele huset var tilsyneladende meget pludseligt blevet nedrevet til grunden.

Bevaringspolitisk diskussion i teknisk udvalg

Den politiske uro og den mere folkelige debat, der fulgte i kølvandet på nedrivningen, var i sidste ende affødt af de bevaringsbestræbelser, der har kendetegnet Ringkøbing de sidste cirka 25 år.

Ringkøbing Byråd vedtog i april 1972 en bevaringsdeklaration (tinglyst september 1973), hvis formål blandt andet var »at undgå ødelæggende og uhensigtsmæssige omdannelse af den eksisterende bevaringsværdige bygningsmasse«. ¹⁶ Dette initiativ må siges at have båret frugt. Ikke alene er mange ødelæggende og uhensigtsmæssige omdannelser blevet undgået, men byen som helhed har i nogen grad fået genetableret et harmonisk helhedspræg.

Byens nuværende udseende skyldes i høj grad byrådets bevaringsdeklaration, og det kom derfor som en bombe for blandt andet formanden for den socialdemokratiske gruppe i byrådet, Knud Hammer Sørensen, at Grønnegadehuset så pludseligt blev nedrevet.

Han siger til Ringkøbing Amts Dagblad 27. maj blandt andet, at det er politisk uacceptabelt at nedrive et af byens ældste beboelseshuse. Han påpeger desuden, at det er utroligt svært for byens borgere at tage de kommunale bevaringsbestræbelser alvorligt, hvis man uden videre giver tilladelse til at nedrive en bygning med højeste bevaringsværdi.

Hertil siger formand for Teknisk Udvalg, Bent Østergaard ifølge samme artikel, at huset kun er klassificeret med middel bevaringsværdi, ¹⁷ og at kommunen efter behandling i Teknisk Udvalg gav ned-

rivningstilladelse, fordi huset var i en meget dårlig forfatning og på betingelse af, at huset blev genopført i den gamle stil.

I Ringkøbing Kommuneatlas side 28 er Grønnegade 25 fremhævet med rødt, hvilket er ensbetydende med højeste bevaringsværdi. På det bygningskema, der blev udfyldt i forbindelse med bygningsregistringen til kommuneatlasen, er huset til gengæld kun klassificeret som middel bevaringsværdigt.

Den røde farve i atlasen er med andre ord forkert og har derfor givet anledning til, at Knud Hammer Sørensen på dette punkt har vurderet bygningens bevaringsværdi på et forkert grundlag. I en telefonsamtale jeg havde med Bent Østergaard 27. august oplyste han, at det ikke er det trykte kommuneatlas, men bygningskemaets bevaringsværdi, der ligger til grund for sager som denne. Teknisk Udvalg har derfor vurderet nedrivningsansøgningen på det rigtige grundlag.

Det hører også med til historien, at håndværkerne var i fuld gang med huset, da man vurderede, at bygningen burde nedrives til grunden. Beslutningen kunne derfor ikke vente til næste udvalgmøde. Der skulle tages en beslutning her og nu. Sagen blev derfor lidt utraditionelt behandlet på en togtur til Fyn, hvor alle udvalgets medlemmer, bortset fra Knud Hammer Sørensen, var til stede. Bent Østergaard finder, at sagen som helhed er behandlet korrekt. Et hus, der i teknisk henseende er så ringe som i dette tilfælde, kan måske nok renoveres, men til et langt højere beløb end at genopføre huset. Det er nemt at indtage den holdning, at huset skal blive stående, så må det koste hvad det ko-

Figur 7. I 1918 har Grønnegadefacadens nederste tre skifter fået et hvidkalket sokkelbånd. De oprindelige to vinduer syd for forstuedøren er erstattet af et enkelt. Det ene af de to smalle gavlvinduer er tilmuret og det andet udskiftet med et bredere. Midt i gavlpartiet er indsat et nyt vindue. Søndergadelængens tredje vindue fra øst er ligeledes tilmuret på dette tidspunkt. Foto: Hugo Mathiasen, 1918.

ster. Der er jo kun ejeren af huset til at betale merudgiften, og kan man som myndighed tillade sig at stille sådanne krav til en ny ejer af et bevaringsværdigt hus, der ikke har haft den fjerneste idé om, at det kunne komme så vidt?, spørger Bent Østergaard.

Bevaring eller musealisering?

Udvalgsformanden har naturligvis ret i, at en bevaringsværdig ejendom kan være i så dårlig en forfatning, at det kan være nød-

vendigt, at nedrive ejendommen totalt. Og det er afgjort et – omend beklageligt – faktum, at økonomien må sætte sine grænser for, hvordan en sådan sag kan og skal gribes an. Der hvor der set fra en arkitektfaglig baggrund kan være visse betænkeligheder i forhold til Bent Østergaards bemærkninger er, at nedrivningstilladelsen blev givet »på betingelse af, at huset blev genopført i den gamle stil«. I hæftet *Bymiljø*, som Ringkøbing Kommune netop har udgivet, hedder det: »Vedrørende nybyggeri øn-

Figur 8. Rekonstruktion af Søndergadefacaden som den kan tænkes at have fremstået omkring 1

Tegning: Peter Duun Andersen.

sker byrådet, at nye huse skal tilpasse sig den eksisterende helhed, samtidig med at bygningerne arkitektonisk udtrykker, hvad der er typisk for deres egen tid.«¹⁶ Det er en holdningsmæssig indgang til arkitektur, som fortjener ubetinget respekt. Til gengæld er det meget vanskeligt at få øje på det erklærede måls indflydelse på det nye hus, der i dag ligger i Grønnegade 25.

På denne adresse ligger der et hus, der giver sig ud for noget, det ikke er. Nu hvor håndværkerne har forladt adressen og andre historier har taget avisens spalteplass, forsøger bygningen at bilde forbipasserende ind, at hér står en del af det gamle Ringkøbing. Løgner vil sikkert trives, men vil samtidig og til evig tid generes af bevidstheden om at huset, der så gerne ville være gammelt og bevaringsværdigt, nu står som et monument over en byggesag, der ikke tog bygningsbevaring alvorligt og som ikke turde være sin egen tid bekendt.

Det gamle hus i Grønnegade måtte lide dobbelttortet først at blive nedrevet til grunden og dernæst at blive genopført i sin gamle skikkelse. En skæbne som huset nu deler med ikke så få andre og ofte udskældte bygninger. Af større, mere nationale bygningsklenodier er Viborg Domkirke nok det bedst kendte – og vel også det mest udskældte – eksempel på en »restauration«, der fuldstændig manglede respekt for de forskellige perioders aftryk på bygningen. Også kirken i Viborg blev nedrevet til grunden og »genopført« i den form, der lå sin tid fjernest. Viborg Domkirke skal nævnes i denne forbindelse – fordi den siden i bagklogskabens lys – er blevet betragtet som »den helt store velmenende vandalisme«.¹⁸

Bygningsrestauration – et nyt fagområde¹⁹

Som fagområde er restaurering – eller bygningsbevaring i det hele taget – relativt ungt. Det har ikke som de fleste andre fagområder en 1000-årig tradition bag sig, hvorfor faget heller ikke, som arkitekt Johannes Exner har udtrykt det, er »struktureret eller båret af nogen umiddelbar eller selvfølgelig systematik og substans«.¹⁹ »En bevaringsværdig bygning« er langtfra et entydigt, veldefineret begreb. Almindeligvis lægger man automatisk nogle aldersmæssige kriterier til grund for klassificeringen, men det er næppe rimeligt at opfatte en bygnings alder som en værdi i sig selv. Automatikken hænger nok snarere sammen med, at en bygnings alder er nogenlunde proportional med dets grad af sjældenhed, der således kan begrunde begrebets anvendelse. Primært bør der dog opstilles arkitektoniske, kulturhistoriske og miljømæssige kriterier, hvilket også er de altafgørende kriterier for Kommuneatlassets vurdering af de enkelte bygninger

Mange års famlen efter ideelle bevarings- og restaureringsprincipper resulterede for et par årtier siden i det såkaldte »additionsprincip«. Princippet er i høj grad introduceret af Johannes Exner, som selv benævner det »proceshistorisk bygningspleje«.¹⁸ Det er et princip, der vinder stadig større udbredelse, omend mange bevaringsbestræbelser stadig har en tendens til kun at bevare originaldele i en bygning og rekonstruere det ændrede. Et slags status quo-princip, der forsøger at fastfryse en bygning til det udtryk den fremstod med på et eller andet givet tidspunkt. I

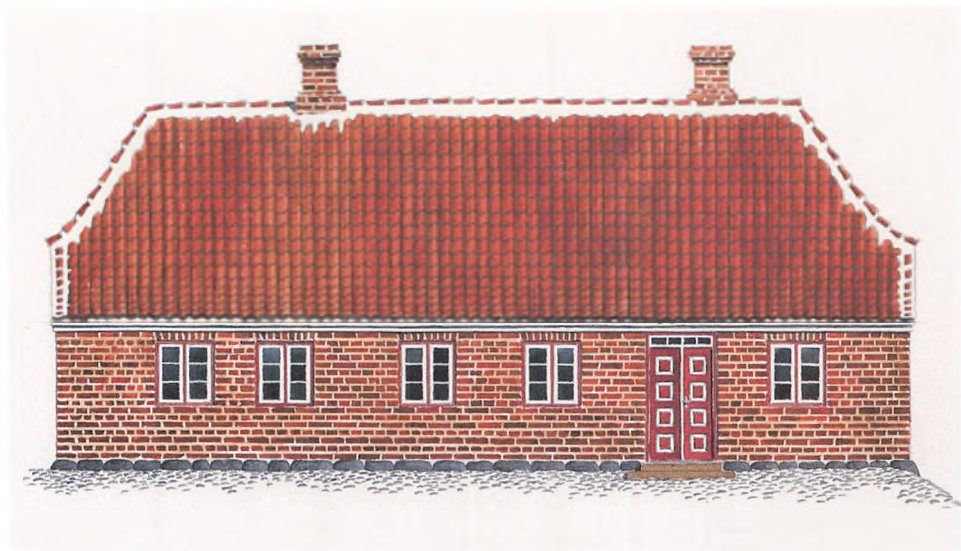

Figur 9. I 1930'erne er Søndergadelængens facadedisponering ikke ændret i forhold til situationen i 1918. Bygningen i forgrunden er Søndergade 7, der i al fald i en periode var ejet af Faurbyerne. Det var her, drejermester Mathias Faurby og senere snedkermester Søren Faurby havde indrettet værksted. Foto: Anders Grimstrup, o. 1935. Venligst udlånt af Mogens Grimstrup.

modsatning til status quo-holdningen ikke bare tillader, men også billiger »additionsprincippet« at tilføje nyt, men uden at slette de eksisterende spor efter tidligere ændringer. Det helt basale grundsyn er en erkendelse af og respekt for, at al arkitektur indgår i et historisk og kontinuert procesforløb, som udvikler sig til stadighed. Derved holdes en bygning i live og forbliver ærlig og historisk sandfærdig. Bygningen med alle sine sår efter tidligere ændringer får sand historisk autenticitet og der-

med en indbygget og ofte umiddelbar aflæselig fortælleværdi, der bevirker, at dens liv lader sig aflæse på dens udseende. Under den proceshistoriske bygningspleje søges den historiske autenticitet som et minimum opretholdt og ofte styrket ved bevarelse af historisk betydningsfulde overflader, strukturer, bygningsdele, bygningsarkæologiske spor, tilføjelser med mere. Herved kvalificeres procesforløbet som en del af bygningens historie. Ved anvendelse af dette bevarings- og restaure-

Figur 10. Rekonstruktion af Grønnegadefacaden som den kan tænkes at have fremstået omkring 1870.¹⁹ Tegning: Peter Duun Andersen.

ringsprincip ophæves bygningen fra at være en passiv og stillestående museums-genstand til at være en bygning i levende live, omformelig når æstetiske idealer ændrer sig og når nye funktioner trænger sig på. Alle bygninger indgår i et procesforløb, som begynder straks efter, de er opført. Den historiske proces er uafviselig fremadskridende, hvilket også bør afspejles i såvel bygningsrestaureringer som i til- og nybygninger.

Det er afgørende for bygningens kulturhistoriske værdi og den arkitektoniske karakter, at bygningens ægthed er intakt, at den fysisk og visuelt har kontinuerlig forbindelse med fortiden via beherskede og kvalitetsbestemte udskiftninger af partielle bygningsdele. Den optimale restaurerings- og/eller bevaringssituation kræver således respekt og hensyntagen til en lang række

forhold, der alle er underlagt det måske væsentligste kriterium for bevaringsværdi: den arkitektoniske kvalitet! Definitionsmæssigt en måske noget vanskelig størrelse, men som indeholder elementer som eksempelvis proportionering, farver og overflader, kunstnerisk anvendelse af materialer og så videre.

En restaurering er langt mere end blot vedligeholdelse. Den medfører et langt større element af ændring og dermed et element af fortolkning, hvor arkitekten må forholde sig til det eksisterende, det historiske – fortiden, men også til fremtiden. Arkitekter på et restaureringsprojekt bør altid være præget af deres egen tid, hvorved forskellige tiders ændrede syn på arkitektur også altid vil påvirke en restaurering.

Men uanset hvordan en restaurering griber an, vil den være et væsentligt bidrag til

bygningens historiske livsproces, til bygningens identitet. En bygning er ikke et statisk objekt, der til evig tid står som et uforanderligt monument over den tid, da den blev opført. Nedbrydning og andre påvirkninger starter i det øjeblik, de første sten er lagt.

Et bygningsværk fødes og lever ofte en omtumlet tilværelse. En bygningens identitet skabes således ikke kun af dem, der i sin tid lod bygningen opføre, men også af det efterfølgende livs påvirkninger i form af for eksempel skiftende tiders modeluner, funktionsskift, pladmangel, klima og meget mere. En bygning besidder således en historisk livsproces, der udgør bygningens identitet. Et liv præget af menneskers aktiviteter, der på forskellig vis har sat deres aftryk.

I virkeligheden kan man sige, at en historisk bygning er besjælet ved alle disse aftryk fra forskellige tider. Grønnegade 25 var et sådan besjælet hus med talrige spor efter bygningsændringer, der som en åben bog lod sig aflæse. Et ærligt og prunkløst hus med stor og umiddelbar fortællerværdi. Noget af det som gjorde, at bygningen var yderst bevaringsværdig.

Sandt at sige trængte bygningen meget til en gennemgribende restaurering og i restaureringsprojektet var der lagt op til en relativ nænsom renovering af huset – i al fald i det ydre. Ideen var at fastholde murværkets nuværende udtryk ud mod Grønnegade og Søndergade og genetablere det tegltag, huset mistede engang i 50'erne. Projektet levede til gengæld ikke respekt for det indvendige, hvor alt blev fjernet.

Noter

- 1 Registreringen omfatter kun de bygningsarkæologiske spor, der umiddelbart lod sig aflæse og undersøgelsen må derfor ikke opfattes som fuldkommen. En del vægge stod ved undersøgelsen stadig pudset, det gælder eksempelvis hele ydervæggen ud mod Grønnegade. De inderste farvelag på loft, bjælker og indervægge blev ligeledes registreret i det omfang, det umiddelbart lod sig gøre. Undersøgelsen viste desuden, at der flere steder indvendigt i huset var anvendt frisiske mopper (16,5 x 8 x 4,5 cm).
- 2 Landsarkivet i Viborg, B 80-SP 5 -45, Auktions-skøde 21.12.1861.
- 3 Landsarkivet i Viborg, B 317-4, kopibog 1830-35. Ansøgning om tilladelse til indkøb og indretning af vejerkran, hjælpeskål til decimalvægten og isættelse af dør i det lejede hus i Grønnegade (tidligere Vester Mellem Strand Gade).
- 4 Landsarkivet i Viborg, B. 80-SP 3 - 243. Lejekontrakt mellem toldinspektør, kammerjunker baron von Güldenchrone og enken efter Thomas Fauryby, dateret til 6. februar, 1838.
- 5 Toldvæsenets dør og de to vinduer syd for forstueindgangen kunne ikke konstateres bygningsarkæologisk fra udvendig side. Murværket må enten være delvist omsat eller tilmuringerne er foretaget med fortanding, der ofte ikke efterlader sig umiddelbare synlige spor. Ved den indvendige bygningsregistrering var murværket ikke blotlagt.
- 6 Rigsarkivet, Kortsamlingen nr 331-102.
- 7 Landsarkivet i Viborg, B 317-116, journalsager 1818-1820. Indberetning fra Toldinspektøren.
- 8 Landsarkivet i Viborg, B 80-SP 3-50, Skøde- og Panteregister.
- 9 Brandretsprotokol i Lokalhistorisk arkiv.
- 10 Landsarkivet i Viborg, Skattelister i Kopibøger over Kæmnereregnskaber, 1814-1826.
- 11 Landsarkivet i Viborg, BrK 23-8, brandtaxation 1867.
- 12 Landsarkivet i Viborg, B 80 SP – 28, Skøde- og Panteregister.
- 13 Lokalhistorisk Arkiv, mandtalslister.
- 14 Oplyst af Agnete Dyekjær-Christensen, Ringkøbing, der som halvstor pige netop modtog broderiundervisning af Agnes Marie Outzen.
- 15 Oplyst af Edith Pedersen, Ringkøbing, der sammen med sine forældre Thora Christiane og

Svend Aage Olesen samt bedsteforældrene Kirstine og Mads Flytkjær boede i Grønnegade 25 indtil 1943.

- 16 Citeret efter Ringkøbing Kommunes vejledning for Ringkøbing bymidte, »Bymiljø - facader og skilte«, 1998.
- 17 Alle Ringkøbings bygninger opført før 1940 blev i forbindelse med udarbejdelsen af Ringkøbing Kommuneatlas fra 1992 klassificeret i en af tre bevaringskategorier: høj, middel og lav bevaringsværdi.
- 18 Herman Madsen, Kunst, 1962-63
- 19 Det følgende afsnit indeholder passager, der er refereret fra et indlæg af arkitekt Johannes Exner i forbindelse med et symposium, afholdt den 10. marts 1993 på Arkitektskolen i Århus, afdelingen for Restaurering, By- og Bygningspleje.
- 20 Rekonstruktionerne er primært foretaget på baggrund af Tegnestuen C.E. Lindquist's opmålinger, egne bygningsarkæologiske iagttagelser, J.C. Rasmussens akvarel fra 1831 (figur 2) og fotografiet taget fra toldboden omkring 1870 (figur 6), der viser et mindre udsnit af bygningen. På dette tidspunkt havde bygningen endnu ikke det pudsede og hvidkalkede sokkelbånd.

Vinduesproportioneringen var mere lavstammet (senere vinduesudskiftninger har taget et skifte for oven og et skifte for neden). Karme og poster var malet i en mørk tone, antagelig engelskrød. Døren er »lånt« fra nabobygningen, der ses i sin helhed på førnævnte fotografi. Hvornår de to vinduer syd for forstuedøren erstattes af ét vindue kan ikke siges med bestemtthed, men Toldvæsenets dør er i al fald erstattet af et vindue på dette tidspunkt. Murankrene er udformet efter J.C. Rasmussens akvarel. På det tidspunkt var der kun to ankre, men alle senere afbildninger viser at man har indsat endnu to. Der har været én skorsten på Grønnegadelængen og to på Søndergadelængen. Placeringen på rekonstruktionstegningerne er ikke nødvendigvis helt korrekt.

Tak til cand. mag. Per Hauge Mortensen for hjælp vedrørende de skriftlige kilder, som han majsommeligt har gravet frem fra Landsarkivet i Viborg. Også tak til Edith Pedersen og Agnete Dyekjær-Christensen for værdifulde oplysninger.

En gravplads fra årene omkring år 400 ved Messecenter Herning

De fleste af Herning Museums arkæologiske undersøgelser finder sted i forbindelse med større eller mindre anlægsarbejder. Det har i en årrække resulteret i et stort antal udgravninger, først og fremmest af bopladser fra forskellige perioder af jernalderen. Undersøgelserne er gennemført forud for blandt andet nedlægning af naturgasledninger, vejanlæg, byggemodning af parcelhusområder og industrigrunde samt diverse byggerier i Herning og omegn, ofte med tilhørende parkeringsarealer og grønne områder.

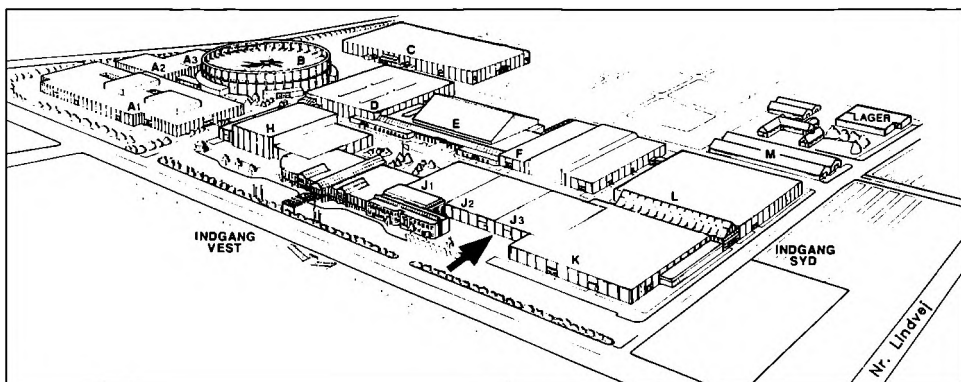
Typisk for disse sager har været, at museet på forhånd var orienteret om anlægsarbejdet og havde mulighed for at vurdere, om der kunne være fund i området. I givet

fald foregik det arkæologiske arbejde som forundersøgelser, inden selve anlægsarbejdet gik i gang.

Det sker ufatteligt sjældent, at museet hører fra entreprenører, landmænd eller andre, som støder på fund i forbindelse med jordarbejde. Der er normalt kun tale om et par tilfælde om året. Det er en sådan sag, der skal omtales i det følgende.

I 1995 skulle der laves et kort vejstykke ved Messecenter Herning. Folk fra entreprenørfirmaet Povl Jacobsen konstaterede mørke spor i den lyse undergrund, da man afgravede en gammel asfaltbelægning langs med Hal J ud mod Vardevej, figur 1.

Museet fik meddelelse om fundet 13. juli 1995 og startede udgravningen samme dag.

Figur 1. Messecenter Herning set fra cirka vest. Gravpladsen fandtes ved Hal J ud mod Vardevej. Stedet er markeret med en pil. Tegning: Messecenter Herning.

Figur 2. Udgravning 14. juli 1995 langs med Hal J med grav 14 forrest og gravene 21, 23 og 26 i baggrunden. Fra venstre ses direktør Georg Sørensen, Messecenter Herning, museumsinspektør Hans Rostholm samt udgraverne Esben Donnerborg, Martin Winther Olesen, Vibeke Juul Pedersen og Bo Bengtsen. Peter Mohr Christensen er ikke med på billedet. Foto: Messecenter Herning.

På andendagen afsluttedes undersøgelsen. Her deltog alle de seks udgraverne, som på daværende tidspunkt arbejdede på museet, i op til 13 timer – inden de som planlagt kunne holde sommerferie.

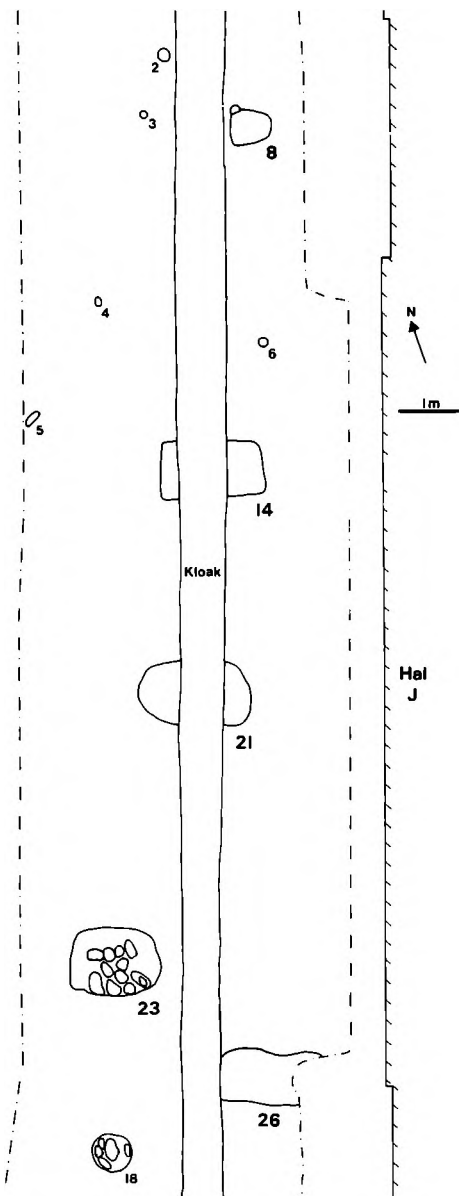
Ind mod Hal J blev der afgravet et vejtracé, som var 61 m langt i retningen cirka nord-syd og overvejende mellem 5,5 og 6,0 m bredt, figur 2.

På en henvend 20 m lang strækning fandtes fem grave, nemlig grav 8, som var en lille grube med lerkar, samt jordfæstegravene 14, 21, 23 og 26. De fire jordfæstegrave lå alle i retningen cirka vest-øst, og afstanden mellem dem varierede fra 1,7 m til 3,5 m. Gruben med lerkar fandtes mod nord omkring 5 m fra den nærmeste jordfæstegrav.

I samme område som gravene fremkom enkelte bopladsfund. Alle undersøgte anlæg er vist på planen figur 3. I den resterende del af det afgravede vejtracé blev der intet fundet.

De to af jordfæstegravene, grav 14 og grav 21, var gennemskåret af en 80-90 cm bred kloakgrøft. Grav 26, som lå helt mod syd, var i vestenden lidt forstyrret af den samme kloakgrøft, mens østenden var ødelagt ved bygning af Hal J. Grav 23 var den eneste af jordfæstegravene, som var uforstyrret.

Ved nedgravning af kloakledningen havde man udskiftet gravfylden, som naturligtvis kan have indeholdt fund, med rent sand. Dette sand kunne ved museets

Figur 3. Plan af de undersøgte grave og bopladsspor. Desuden ses den moderne kloakgrøft og vestsiden af Hal J. Gengivet i 1/1250 størrelse.

Figur 4. Grav 8, halvt udgravet, set fra vest, med lerkar 12 (forrest) og lerkar 11. Målestokken er 10 cm lang. Foto: Hans Rostholm.

undersøgelse uden videre opgraves, hvilket betød, at gravene 14 og 21 meget hurtigt var halvt udgravet. I kloakgrøftens vægge kunne man konstatere både lagene i gravene og nedgravningernes dybde. Kloakgrøften var således en medvirkende årsag til, at udgravningen af gravpladsen som nævnt kunne klares i løbet af kun to dage.

Grav 8

Graven var den nordligste af de fem grave, se figur 3. Den bestod af en lille grube, som var 62-70 cm i diameter. I den sydvestlige del af gruben stod to lerkar, som ikke var helt bevaret. På figur 4 ses den halvt udgravede grube med lerkarrene 11 og 12.

Hen over nedgravningens bund fandtes et tyndt, mørkt lag, som gik op over lerkarrene. Det synes at være rester af organisk materiale og må tolkes som et nedsunket trælåg, der har ligget hen over gruben. Nedgravningen var bevaret i indtil 10 cm's dybde.

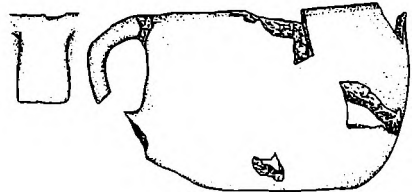
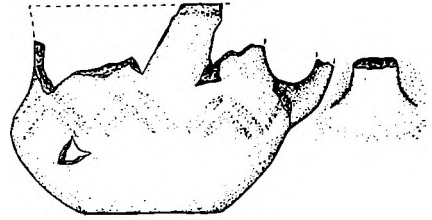

De to lerkar er vist på figur 5. Lerkar 11 er 9 cm højt, men kun lidt af randen er intakt. Ved bugen er karret cirka 10,5 cm i diameter, og på den bredeste del kan man ane svage, skrå furer i et omløbende bånd. Der er bevaret den nederste del af en lodret hank, som antageligt har gået helt op til randen.

Lerkar 12 er en cirka 7 cm høj hankekop, som er 10 cm i diameter. Hanken, som kun er delvist bevaret, går helt op til randen.

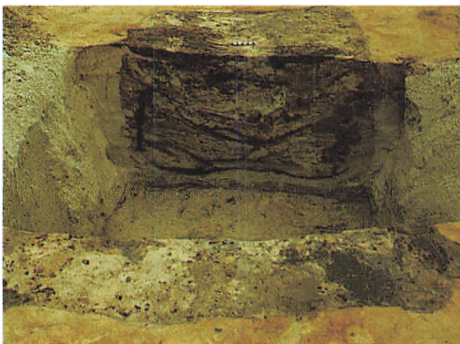
Den lille grube med lerkar har paralleller på andre gravpladser. Herning Museum har tidligere undersøgt sådanne gruber på gravpladser fra ældre romersk jernalder ved Øster Troelstrup i Avlum sogn¹ og to steder ved Gullestrup nord for Herning.² Sidstnævnte gravpladser er beliggende godt 5 km nord for Messecenter Herning.

Det er ikke helt klart, hvordan disse gruber med lerkar skal tolkes. Karrene har måske samme funktion som de lerkar, der af og til er fundet hensat som mad- og drikofre ved kanten af grave i Østjylland. Eller

Figur 5. Lerkar 11 (øverst) og lerkar 12 fra grav 8. Begge kar er lidt beskadiget. Gengivet i 1/3 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

de kan være tomme grave, såkaldte kenotaffer, hvor den døde af en eller anden grund ikke er anbragt i graven. De små nedgravninger rummer ikke andre oldsager end

Figur 6. Profil 17 på tværs af grav 14, med rester af nedsunken kistelæg samt kistens sider og bund (se figur 8, nederst). Målestokken er 10 cm lang. Foto: Hans Rostholm.

Figur 7. Den østlige del af grav 14 med lerkar 39 samt rester af kistens bund og sider. I forgrunden den tomte kloakgrøft. Målestokken er 10 cm. Foto: Hans Rostholm.

lerkar, og der synes ikke at være skeletspor. Gruberne med lerkar kan derfor næppe tolkes som barnegrave.

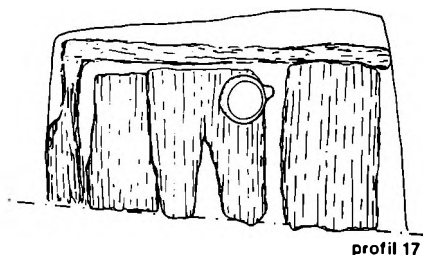
Grav 14

Graven lå omkring 5 m syd for grav 8 og fremtrådte som et rektangulært, cirka vest-øst orienteret fyldskifte, der var 175 cm langt og 100 cm bredt, figur 8. Lidt over halvdelen af graven var bortgravet af en moderne kloakledning, som gik dybere end graven. Der var således kun bevaret op til 30 cm af graven i vestenden og op til 60 cm af graven i østenden. Ved tømning af kloakgrøften fremkom lerkar 16 i gravens vestlige del.

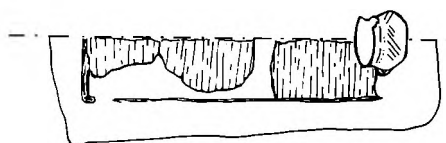
I kloakgrøftens østkant lavedes profil 17, som gik nord-syd gennem graven. Profilen er vist på figur 6 og figur 8 (nederst). I den østlige del af graven var der rester af et nedsunket kistelåg, som har bestået af tre planker, hvoraf den største var godt 30 cm bred. Låget udgjorde et buet lag, som midt i graven fandtes cirka 20 cm over gravbunden, mens de yderste plankespor nåede omkring 40 cm op (profilen figur 8, lag a). I gravens vestende var der svage spor af kistelåget 5-10 cm over gravbunden.

I begge ender af graven kunne der konstateres tynde, mørke lag, som er spor efter de lodrette kistesider, figur 7. Kisten har været cirka 160 x 80 cm og udfyldte næsten hele nedgravningen. Kistesiden kunne i østlige del følges op til 40 cm over gravbunden (profilen figur 8, lag b). Trækisten har således været mindst 40 cm høj.

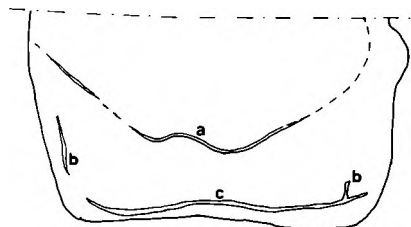
Gravens bund lå omkring 55 cm nede i undergrunden og viste sig som et mørkt, trækulsfarvet lag (profilen figur 8, lag c).

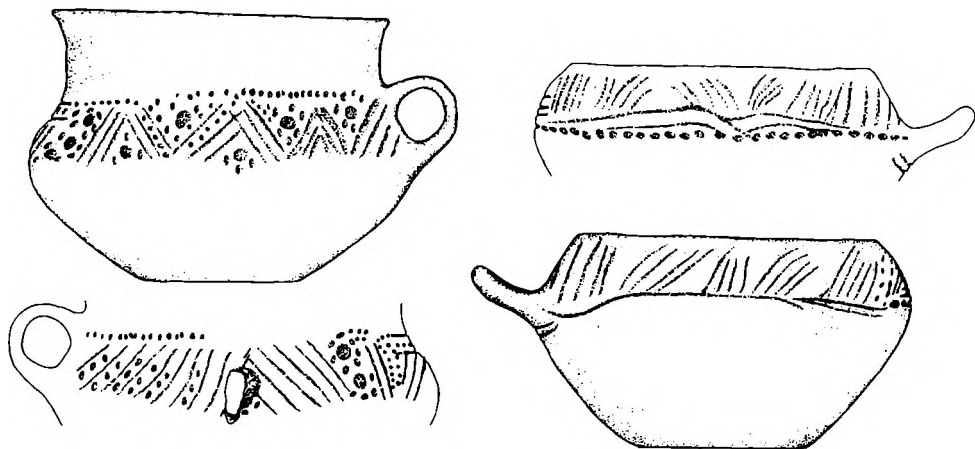
kloakgrøft

50 cm

Figur 8. Grav 14. Øverst ses en plan af graven med kloakgrøft, rester af kistens bund og sider samt lerkar 39 i østenden (øverst) og lerkar 16 i vestenden. Nederst vises profil 17, der går på tværs af graven. Her ses det nedsunkne kistelåg (a), de lodrette kistesider (b) og den vandrette kistebund (c). Gengivet i cirka 1/20 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Figur 9. Fund fra grav 14: Lerkar 16 (til venstre) og lerkar 39. Karrene er henholdsvis 9,5 cm og 8,0 cm høje. Karrenes omløbende, vandrette zone med ornamentik er vist fra begge sider. Gengivet i 1/3 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Der var tale om en næsten vandret kistebund, der ligesom det nedsunkne låg bestod af tre planker, hvoraf den midterste var op til 30 cm bred.

Lerkar 16 fremkom som nævnt i gravens vestende, hvor det lå på siden. I gravens østligste del stod lerkar 39. På figur 7 ses gravens østende med kistebund, dele af de lodrette kistesider og lerkar 39. Begge lerkar var helt bevaret og fandtes oven på den mørke kistebund. Gravens to lerkar er vist på figur 9.

Lerkar 16 er et ornamenteret hankekar, som har en forholdsvis lav, let udsvajet hals. Karret er 9,5 cm højt og er bredest ved bugen, der har en diameter på 15 cm. På bugens overdel findes en lodret hank. I samme højde er der omkring hele karret en 3 cm bred, vandret zone med en meget varieret ornamentik, som består af skråstilte led og vandrette streger eller furer samt

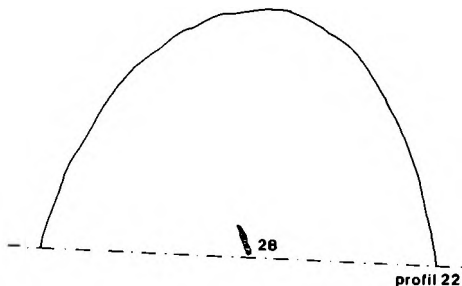
rækker med indstik og små gruber, der er af forskellig størrelse og til dels grupperet som rosetlignende figurer, såkaldte ringgruber.

Lerkar 39 er en ornamenteret skål med indadbøjjet rand, 8 cm høj og bredest ved bugen, der har en diameter på 14,5 cm. Et par cm under randen, ved karrets bredeste sted, sidder en flad, nærmest vandret hank, der går cirka 3 cm ud fra karsiden. Under randen findes en 2,5 cm bred, vandret zone med en ornamentik, der består af vandrette, skrå og lodrette streger og furer og en vandret række med små gruber.

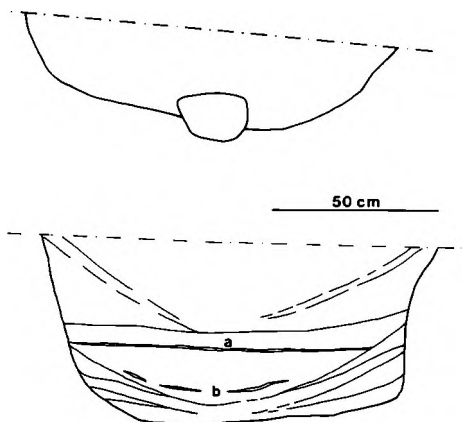
Grav 21

Graven lå 2,7 m syd for grav 14 og fremtrådte som et nærmest ovalt fyldskifte, der var 185 cm langt vest-øst og 120 cm bredt. Den midterste del af grav 21 var – ligesom

kloakgrøft

Figur 10. Grav 21. Øverst ses en plan af graven med kloakgrøft og jernkniv 28 indtegnet. Nederst vises profil 22 med et mørkt, vandret lag (a), der tolkes som bunden af en sekundær grav, samt et tyndt lag (b), som kan være rester af et nedsunket kistelåg. Gengivet i cirka 1/20 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

grav 14 – ødelagt af en moderne kloakgrøft. Der var bevaret 30 cm i gravens østende og 75 cm i vestenden. På figur 10

Figur 11. Nederste del af profil 22 på tværs af grav 21, set fra cirka øst. Bag profilen ligger jernkniv 28. I profilen ses et vandret lag fra en sekundær grav. Foto: Hans Rostholm.

vises en plan af graven samt profil 22, der går på tværs af graven. Profilen ses også på figur 11.

Der kunne ikke med sikkerhed konstateres spor efter kisten. Et gråbrunt, buet lag, som fandtes i profilen 10-15 cm over gravbunden, kan eventuelt være spor efter et nedsunket kistelåg (profilen figur 10, lag b). Mere interessant er et vandret lag (a), som viste sig 20-22 cm over nedgravningens bund. Både over og under dette lag fremtræder lagene i profilen buede og dybest midt i graven, hvilket tyder på, at de er sunket sammen. Det vandrette lag må tolkes som bunden af en sekundær grav, der er anlagt halvt nede i en ældre grav. Når laget er vandret må det betyde, at gravbunden i den sekundære grav først er lavet, efter at den første gravkiste er sunket sammen. Lagene i øverste del af profilen viser, at også grav 2 siden er sunket sammen.

Der var ingen oldsager i den bevarede halvdel af den ældste grav, hvilket naturligvis kan skyldes den forstyrrende kloak-

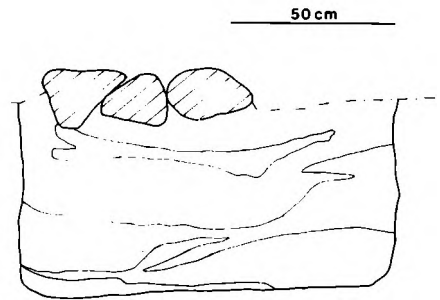
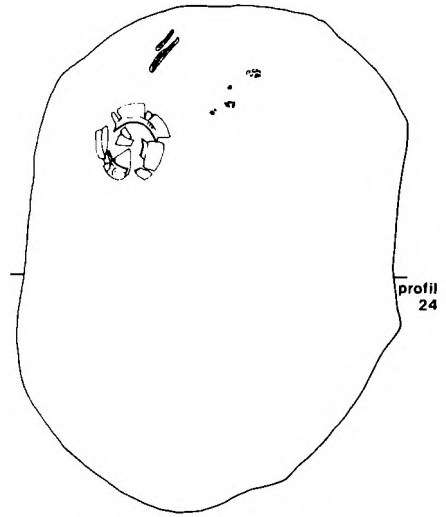
Figur 12. Del af profil 24 på tværs af grav 23. Cirka 20 cm over bunden fandtes fyldskifte 31, der tolkes som spor efter en rund, 6 cm høj træskål. Foto: Hans Rostholm.

grøft. Det vandrette lag fra den sekundære grav fandtes i hele nedgravningen og viser således en 185 cm lang og 95 cm bred gravbund. I fylden omtrent midt i nedgravningen fremkom jernkniv 28, som lå få cm fra kanten af kloakgrøften. Kniven lå cirka 10 cm over det vandrette bundlag i den sekundære grav og hører sandsynligvis til denne grav. På figur 11 ses jernkniv 28 og nederste del af profil 22 med det vandrette lag.

Jernkniven er vist nederst på figur 17. Den er 10 cm lang og består af et 5 cm langt og 2 cm bredt blad og et lige så langt, velbevaret skaft af træ.

Grav 23

Graven viste sig ved et nærmest ovalt fyldskifte, som var 160 cm langt vest-øst og indtil 110 cm bredt. I midterste og sydlige del af graven fandtes der øverst 11 sten, som var mellem 20 og 35 cm store. Blandt stenene var to fragmenter af kværne.

Figur 13. Grav 23. Øverst ses plan af gravens bund. I østlige del ses fyldskifte 31 og i vestlige del fundene nr. 52-59. Nederst vises profil 24, der går syd-nord på tværs af graven. Gengivet i cirka 1/20 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Denne grav var ikke forstyrret af moderne nedgravninger. Der var ikke med sikkerhed spor efter en kiste, men graven har uden tvivl indeholdt en træskiste ligesom de øvrige jordfæstegrave på stedet.

Cirka 20 cm over bunden i gravens østli-

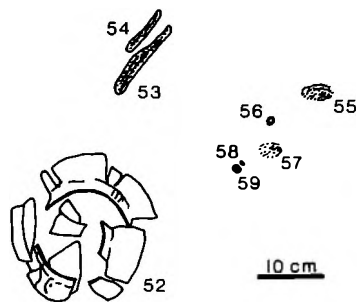

Figur 14. Udsnit af bunden i vestlige del af grav 23 med fundene nr. 52-59 (se figur 15). Målestokken er 10 cm lang. Foto: Hans Rostholm.

ge del fremkom fyldskifte 31, der i fladen viste sig som en tynd stribe af mørk, fedtet og nærmest cirkelformet fyld på 32-35 cm i diameter. Fyldskifte 31 ses på figur 12 og figur 13. Et lodret snit gennem fyldskiftet viste, at den fedtede fyld udgjorde et tyndt, buet eller »skålformet« lag. Det er muligvis spor efter en skål af træ, som har været omkring 6 cm høj. Bunden af fyldskifte 31 lå cirka 16 cm over gravbunden, hvilket tyder på, at en eventuel træskål ikke har været placeret på gravbunden. Den kan derimod have stået oven på kistelåget. Der fandtes ikke en tilsvarende, fedtet fyld i resten af graven, og der kan næppe være tale om kisterester.

På figur 13 ses en plan af graven med alle fund samt profil 24 på tværs af graven. Profilen viser, at nedgravningen har nærmest flad bund og går cirka 60 cm ned i undergrunden.

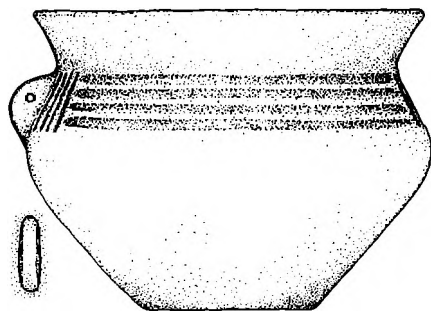
På bunden i vestlige del af graven fremkom lerkar 52, jernkniv 53, jern 54, perlerne 56, 58 og 59 samt organisk materiale 55

Figur 15. Fund i vestlige del af grav 23: Lerkar 52, jernkniv 53, jern 54 (nål?), organisk materiale 55, knogler 57 og perler 56, 58 og 59.

og knogler 57. Den vestlige del af gravbunden med alle fundene er vist på figur 14 og figur 15.

Lerkar 52 er 11,5 cm højt og er ved bugens bredeste sted 16,5 cm i diameter (figur 16). Karret har en smal, lodret hank med en vandret gennemboring på kun et par mm i diameter. På oversiden af bugen findes fire vandrette furer, som ved hanken og over-

Figur 16. Lerkar 52 fra vestlige del af grav 23. Karret ses også på figurene 13-15. Gengivet i 1/3 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Figur 17. Fund fra grav 21 og 23. Øverst ses jernkniv 53 og i midten perlerne 56, 58 og 59 samt jern 54 (nål?), alle fra grav 23. Perlerne er lavet af henholdsvis guldfolie, glas og rav. Nederst ses jernkniv 28 fra grav 21. Gengivet i 4/5 størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

for hanken er afbrudt af korte, lodrette furer.

Jernkniv 53 (figur 17, øverst) er ret velbevaret, 13,5 cm lang og med et tyndt blad og træskaft. Jern 54 (figur 17, i midten) er en 7,6 cm lang og noget uregelmæssig genstand, som muligvis er en nål. Et røntgenbillede af jern 54 har ikke hjulpet til en sikker tolkning. De to jerngenstande lå ved siden af hinanden på gravbunden.

De tre perler er vist på figur 17. Nr. 56 er en lille perle af guldfolie med et meget lille hul. Nr. 58 er af grønligt glas med små hvide og grønne »øjne«. Nr. 59 er en ravperle. De tre perler er henholdsvis cirka 7, 11 og 7 mm i diameter.

I samme del af graven som de netop nævnte fund blev der konstateret to mindre områder med knogler (nr. 57), som var helt opløste. Begge steder fremkom der

desuden organisk materiale (nr. 55) i form af enkelte ganske små pletter af et rødligt materiale, som ikke har kunnet bestemmes nærmere.

Grav 26

Graven er den sydligste af gravene og beliggende cirka 1,8 m sydøst for grav 23. Graven var bevaret i 160 cm's længde vestøst og 90 cm's bredde. Begge ender var ødelagt, idet vestenden var forstyrret af en kloakgrøft, og østenden var beskadiget af et betonfundament til en af portene i Hal J. Graven har oprindeligt været omkring 180 cm lang og gik cirka 45 cm ned i undergrunden.

Der var rester af både kistens låg og bund. Kistelåget fremtrådte som forkullede, vandretliggende planker, der lå på langs

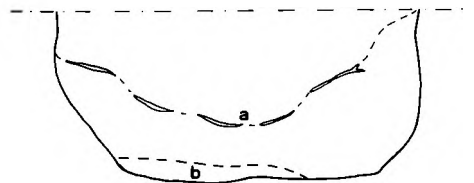
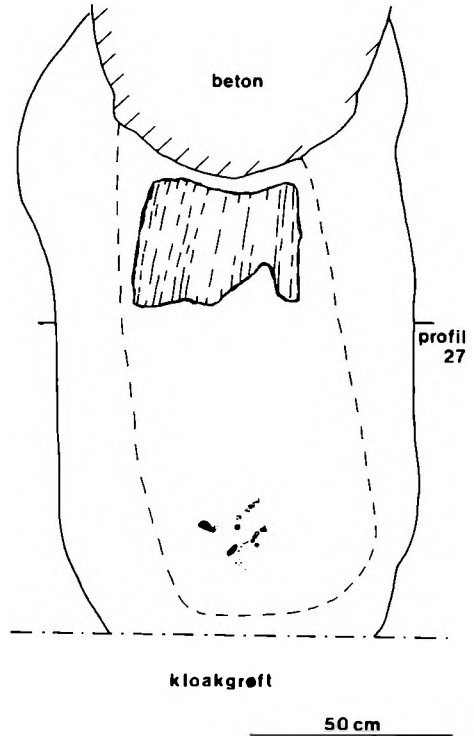

Figur 18. Rester af planker fra kistelåget i vestlige del af grav 26, set fra cirka vest. Målestok: 10 cm. Foto: Hans Rostholm.

af graven. Plankesporene i gravens vestlige halvdel er vist på figur 18. Plankerne var 0,5 cm tykke og gennemsnitligt omkring 10 cm brede. Den bredeste var 14 cm. Der var rester af syv eller otte planker, hvoraf den længste var 140 cm lang.

På figur 19 ses en plan af graven samt profil 27, der går på tværs midt i graven. I profilen fremtræder lågplankerne som et buet lag, der midt i graven ligger cirka 15 cm over gravens bund. Ved siderne når lågplankerne omkring 30 cm op over bunden. Den sammenfaldne kiste har således været mindst 30 cm høj, og den kan godt have været en del højere.

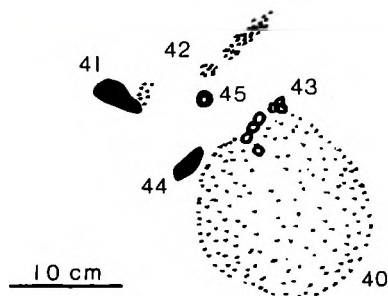
Bunden af kisten udgjorde i gravens østlige del et tilsvarende forkullet lag, der lå vandret og havde en udstrækning på 40 x 32 cm (se planen figur 19). Der var ikke rester af kistebunden i gravens vestlige del. I

Figur 19. Grav 26. Øverst ses en plan af graven med rester af kistens bund i østenden og fundene nr. 40-45 i vestenden. Nederst vises profil 27 på tværs af graven. Heri ses et buet lag (a) med rester af planker fra det nedsunkne kistelåg samt rester af kistebunden (b). Gengivet i cirka 1/20 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Figur 20. Udsnit af vestlige del af grav 26, set fra cirka nordøst. På gravbunden ligger knogle 22, tænder 43, glasperle 45 og bronzefibel 44. Foto: Hans Rostholm.

Figur 21. Vestlige del af grav 26 med skeletspor 40 (hoved), træ 41, knogle 42, tænder 43, bronzefibel 44 og glasperle 45. Ved træ 41 fandtes rester af endnu en bronzefibel.

østlige halvdel var der cirka 15 cm fyld mellem kistens bundlag og det nedsunkne låg.

I gravens vestende fandtes skeletspor 40, træ 41, knogle 42, tænder 43, bronzefibel 44 og glasperle 45. Et udsnit af gravens vestlige del med alle fundene er vist på figur 20 og figur 21.

Grav 26 er den eneste af gravene, som havde tydelige spor efter den døde. Der var lidt mørkere fyld på gravbunden i et cirka 17 x 15 cm stort område (skeletspor 40). I østkanten af denne fyld, som antageligt viser den dødes hoved, fandtes rester af tænder (nr. 43), hvoraf der er bevaret tandemalje, men kun i meget små stykker. Lidt østligere fremkom spor af knogle (nr. 42). I forbindelse med træ 41 konstateredes ved udgravningen rester af en lille bronzegenstand, som ikke er bevaret. Et røntgenbillede viser rester af en fibel, nemlig en spiral med syv vindinger på hver side af bøjlen og eventuelt en del af selve bøjlen. Det kan være samme type som den bevarede bronzefibel 44.

Bronzefibel 44 ses på figur 22 og figur 23. Metallet er meget nedbrudt, men det er muligt at foretage en præcis typebestemmelse ved hjælp af et røntgenbillede, se figur 23. Der er tale om en toledet armbrøstfibel, hvor bøjlen går direkte over i en høj nåleskede. Fiblen er cirka 3,7 cm lang og har en godt 3 cm lang spiral. Nålen mangler, og bøjlen er lidt beskadiget, men synes at have en svag afsats.

En stor del af bøjlen er dækket af et stykke tekstil. På Konserveringscentret i Gram har man undersøgt tekstilresterne, som er s/z spundet, det vil sige, at garnet er spundet både venstre og højre om. Vævningen er 2/2 kipper. Materialet ligner hør, men det er vanskeligt at identificere. Fiblerne lå ved skulderen og har uden tvivl siddet på den dødes dragt.

Bopladsfund

I samme område som gravene fremkom fem spredte stolpehuller og en lille grube, som ses på planen figur 3.

De fem stolpe- eller pælehuller (nr. 2-6), som antageligt er fra oldtiden, undersøgtes mellem de nordligste grave.

Ved de sydligste grave fandtes grube 18, som var 57 cm i diameter og 45 cm nedgravet i undergrunden. I gruben lå en del sten, blandt andet en kværn, samt et lille lerkarskår, som formodentligt er fra jernalderen. Endvidere tyder de to fragmenter af kværnsten fra grav 23 på, at der er boplads i området.

Datering af gravpladsen

Det er lerkarrene og bronzefibel 44, som kan give en datering af gravpladsen. De to lerkar fra grav 14 (figur 9) kan ud fra form og ornamentik, blandt andet ringgruber, placeres i den senere del af yngre romersk jernalder, hvilket svarer til 300-tallet.

Gruben med de to små lerkar, grav 8, er ud fra det ornamenterede lerkar 11 (figur 5, øverst) enten fra samme periode som grav 14 eller fra den efterfølgende periode, ældre germansk jernalder, det vil sige 400-tallet.

Figur 22. Bronzefibel 44 fra grav 26. På bøjlen sidder et tykt lag med tekstilrester. Fiblen er cirka 3,7 cm lang og spiralen 3,0 cm lang. Foto: Kjeld Hansen.

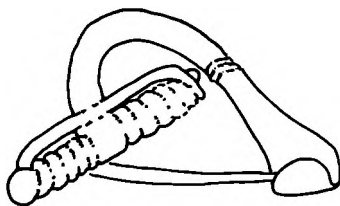
Grav 23 dateres sikkert af lerkar 52 (figur 16). Karrets form og hank med vandret gennemboring hører hjemme i ældre germansk jernalder eller 400-tallet.

Bronzefibel 44 fra grav 26 (figur 22 og figur 23) kan typemæssigt placeres i yngre romersk jernalder og snarest i 200-tallet. Grav 26 er sandsynligvis den ældste af gravene.

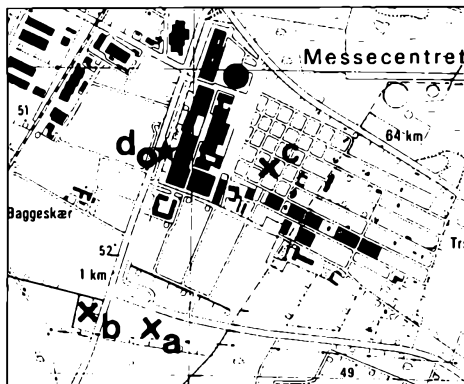
De fire grave, hvis udstyr giver mulighed for en nærmere datering, hører hjemme omkring år 400. Men de er ikke samtidige. Gravpladsen er formentlig i brug gennem et par århundreder, nemlig det meste af 200-, 300- og 400-tallet, det vil sige yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder.

Den sidste af gravene, grav 21, indeholdt ikke genstande, som kan dateres. Den sekundære begravelse er først lavet, efter at den oprindelige grav er sunket sammen, hvilket bekræfter, at gravpladsen har været i brug gennem længere tid.

De her nævnte dateringer af gravene giver en rækkefølge, hvor grav 26 er ældst.

Figur 23. Bronzefibel 44 fra grav 26, tegnet efter røntgenbillede, der blev taget inden konserveringen. Typen er en toledet armbrøstfibel. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Figur 24. Andre fund fra området ved Messecenter Herning: a og b: jernalderbopladsler, c: kogegrube, d: gravhøj. Jernaldergravpladsen er markeret med en stjerne. Udsnit af kort i 1:25000 1114 I NØ Herning.

Derefter følger grav 14, grav 8 og til sidst grav 23. Grav 21 og den sekundære begravelse i samme nedgravning kan ikke placeres i forhold til de øvrige.

Gravpladsen

I Jylland er der i de seneste årtier undersøgt et antal gravfund fra samme tid som pladsen ved Messecenter Herning.³ Der er i flere tilfælde tale om små gravpladser, som dækker en længere periode, ligesom gravpladsen ved Messecenteret.

Undersøgelsesområdet ved Messecenteret var meget begrænset, og vi ved ikke, om der er flere grave på stedet. Vi kan blot konstatere, at i det indtil 6 m brede vejtracé blev der fra gravene afdækket 26 m mod nord og 15 m mod syd uden fund. Derimod er der ingen afgrænsning mod vest ud mod Vardevej og østpå ind under Hal J.

Det er derfor heller ikke muligt at vurdere, om der er tale om en lille familiegravplads, som stort set er fremgravet, eller om vi kun har afdækket et udsnit af en større gravplads.

De fire jordfæstegrave er placeret i nedgravninger, som er fra 160 cm til 185 cm lange. De tre af gravene havde tydelige kistespor, men alle gravene har antageligt indeholdt en stor plankekiste, som har været lidt kortere end nedgravningen.

Placeringen af perler og fibler i grav 23 og grav 26 viser, at hovedet vendte mod vest. Grav 26 havde spor efter hovedet, hvor der var lidt tandemalje bevaret. De sparsomme skeletspor kan ikke forklare, hvordan den døde var anbragt i kisten. Men kisternes længde tyder snarere på gravlæggelse i sideleje end på udstrakt rygleje, med mindre der er tale om barnegrave.

Det forholdsvis sparsomme gravudstyr gør det ikke muligt med sikkerhed at kønsbestemme gravene. Det almindelige udstyr som lerkar, jernknive og enkelte perler kan findes i både mands- og kvindegrave. Grav 26, der indeholdt to fibler, må dog være en kvindegrav, da der i mandsgravene kun synes at forekomme en enkelt fibel.

Andre fund

Med få undtagelser er det først ved de senere års udgravninger, at der på Herning-egnen er fremkommet et fundmateriale fra samme periode som gravpladsen ved Messecenter Herning.

Det største fund stammer fra Holingknuden, hvor der siden 1992 er undersøgt spor efter en omfattende jernalderbebyggelse med et stort materiale fra ældre ger-

mansk jernalder.⁴ Udgravningerne er omtalt i FRAM 1995. Museet har desuden undersøgt store bopladser fra samme periode dels på Herning Torv og dels ved Bækgård i Herborg cirka 22 km vestsydvest for Herning.⁵ Udgravningerne er omtalt henholdsvis i FRAM 1997 og 1989.

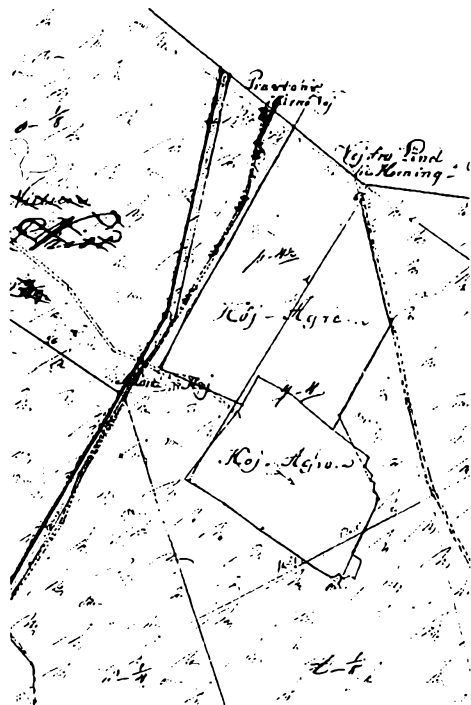
I 1998 har Herning Museum ved Toftgård sydvest for Hammerum undersøgt en stor boplads, som overvejende er lidt ældre, nemlig fra yngre romersk jernalder (300-tallet). Dette fund er beskrevet af Martin Winther Olesen i denne årbog.

Ved Gullestrup Kirke nord for Herning undersøgte museet i 1996 en lille gravplads, hvor der ud over grave fra ældre romersk jernalder (cirka år 0-200 e.Kr.) fremkom tre grave fra yngre romersk jernalder.⁶ Gravene indeholdt i alt 3 lerkar, 1 vævevægt, 19 perler og 7 metalsager.

Der er enkelte andre fund i området ved Messecenter Herning. På kortet figur 24 er gravpladsen og tre andre lokaliteter samt en gravhøj indtegnet.

Godt 500 m syd for gravpladsen ved Messecentret blev der i 1985 undersøgt to bopladser i forbindelse med nedlægning af naturgasledning (figur 24, a og b). På den østlige plads fandtes blandt andet en slaggegrube, stolperækker og et 12,5 x 5 m stort hus fra førromersk jernalder (500 f. Kr.-år 0). Omkring 150 m længere mod vest udgravedes blandt andet otte lertagningsgruber og et 21 m langt hus fra omkring år 0. De to udgravninger er omtalt i FRAM 1986.⁷

I 1997 blev der undersøgt en lille koge-grube fra oldtiden i forbindelse med anlægsarbejde på Messecentrets område, cirka 250 m øst for gravpladsen (figur 24, c).

Figur 25. Udsnit af matrikelskort over Baggeskjær (Baggeskær) Jorder i Herning sogn, opmålt 1817. På kortet står »Høj-Agre« og et ulæseligt højnavn. På et kort fra 1837 findes navnet »Kjörrehöi«. Kortet er gengivet i halv størrelse.

På matrikelskortet fra 1807 over Bakkeskjær i Herning sogn er der indtegnet en gravhøj. Et udsnit af kortet vises på figur 25. På kortet er anført et højnavn, som dog er vanskeligt at læse.⁸ På det minorerede sognekort fra 1837 står navnet »Kjörrehöi«. Området øst for højen er på kortet fra 1807 benævnt »Høj-Agre«. Her ligger nu en stor del af messehallerne.

Højen var forsvundet, før Nationalmuseet i slutningen af forrige århundrede be-

rejste landet for at registrere oldtidsminder. Højen kendes kun fra gamle kort, ud fra hvilke vi må prøve at fastlægge dens nøjagtige placering.

Stedet er overført til et moderne kort (figur 24, d). Højen har ligget ved østsiden af Vardevej, tilsyneladende umiddelbart vest for og meget nær ved den undersøgte gravplads fra omkring år 400.

Det er ikke usædvanligt, at jernalderens fladmarksgravpladser anlægges i tilknytning til ældre gravhøje. Det ser således ud til, at der et eller andet sted ved Messecentret, nær ved den undersøgte gravplads, gemmer sig resterne af en gravhøj, og det kan naturligvis ikke udelukkes, at der i området mellem højen og de fem grave kan være bevaret flere grave fra jernalderen.

Noter

1. Hans Rostholm: En grav fra ældre romersk jernalder ved Øster Troelstrup i Avlum sogn, Vestjylland. *Antikvariske Studier* 1. 1977, s. 131-142. Samme: Aulum sogn i oldtiden, s. 7-61 i: *Aulum Sogn fra oldtid til nutid I*. 1988.
2. Herning Museums sager: HEM 2473 Gullestrup og HEM 3407 Gullestrup Kirke.
3. Se f.eks. Jytte Ringtved: *Jyske gravfund fra yngre romertid og ældre germanertid*. *Kuml* 1986 (1988), s. 95-231.
4. Udgravningerne på Holing-knuden er fordelt på flere sager. Der er fund fra omkring år 400 i følgende sager: HEM 3176 Holing, HEM 3195 Hammershusvej, HEM 2291 Holing Nordøst og HEM 3536 Holing Nord.
5. HEM 3312 Herning Torv og HEM 2839 Bækgård, Herborg sogn.
6. HEM 3407 Gullestrup Kirke.
7. HEM 2700 Nykær Øst og HEM 2740 Nykær Vest.
8. I Axel Steenberg: *Herremændene på Herningsholm, Ridderliv og Studeavl* (1975) er højen på kortet side 14 benævnt »Storehøj«.

Kvalitetsvurdering og kvalitetsstyring på museerne - hvorfor og hvordan?

Hvad har museerne til fælles med den japanske bilindustri, Herning Centralsygehus og B&O?

Mere end vi måske til daglig går og tror. Elementer som forskning, rådgivning og service findes på mange typer af virksomheder og institutioner; alle skal planlægge for fremtiden og vurdere det, der er kommet ud af bestræbelserne, og alle har en række daglige rutiner som sagsstyring, arbejdsfordeling, arkivering og så videre. Måske kan vi på museerne lade os inspirere af de redskaber for kvalitetsudvikling og kvalitetsstyring, der først blev udviklet til industrien, men som siden er videreudviklet til at dække behovet også i helt andre sektorer i samfundet.

Går man ind på biblioteket, står der hylde efter hylde med bøger om kvalitetsstyring, de fleste af dem med udgangspunkt i noget, der hedder ISO 9000. ISO står for »International Standard Organization«, og nøgleord i hele systemet er kvalitet og brugertilfredshed.

Hvis man siger ISO 9000 i museumsverdenen, er der faktisk folk, der ser ud som om de har fået olie på tøjjet. Siger man ISO 9004-2, holder de op med at høre efter. Ærgerligt nok, for det er betegnelsen for en vejledning for kvalitetsarbejde – udarbejdet specielt for institutioner, der arbejder med forskning, rådgivning og service. Ly-

der det ikke som noget i retning af et museum?

I efteråret 1997 tog Statens Museumsnævn initiativet til en kvalitetsvurdering af de statsanerkendte museer. Det skete for at belyse, om museerne lever op til minimumskravene i museumsloven. Nævnet bad 15 museer om at deltage i et pilotprojekt, hvor man både skulle svare på en række konkrete spørgsmål i et spørgeskema, og desuden var velkommen til at bidrage med generelle kommentarer til opgavens løsning. Lemvig Museum var blandt de 15 udvalgte, og vi sagde ja til at deltage. Både personalet og bestyrelsen var interesseret i aktivt at bidrage til pilotprojektet, og ud over at besvare spørgeskemaet, indsendte vi en række kommentarer med nye synsvinkler på både form og indhold af Nævnets oplæg. Museets generelle forslag og bemærkninger faldt nu ikke i god jord hos alle medlemmer af Nævnet. Om denne proces og museets interesse for at komme videre med et kvalitetsarbejde handler denne artikel.

En engageret bestyrelse

Forud for arbejdet med kvalitetsvurderingen lå et mangeårigt engageret arbejde i Lemvig Museums bestyrelse. Museet er en selvejende institution og har en bestyrelse på

Lemvig Museums bestyrelse består af 15 medlemmer; til bestyrelsesmødet den 8. september 1998 var der fire afbud. På dagsordenen stod kvalitetsvurdering og målsætningsprogram. Ved den fjerneste bordende sidder formanden, Ib Brændgaard, Vandborg. Hans bedstefar, Chr. Brændgaard, blev valgt til museets første bestyrelse på den stiftende generalforsamling i 1931. Foto: Johan Gadegaard, Lemvig, 1998.

15 medlemmer. To er udpeget af Lemvig Byråd, én af kommunalbestyrelsen i Thyborøn-Harboøre Kommune. Resten vælges af Museumsforeningen for Lemvig og Omegn. Det er en usædvanlig stor bestyrelse.

I museets første bestyrelse i 1931 var der 11 medlemmer, men allerede i 1942 var man oppe på de nuværende 15. På et bestyrelsesmøde for nylig spurgte et nyvalgt medlem, om man nogensinde havde drøftet, om der virkelig behøvede at være så mange. Museets formand, en sindig vestjyde, så ud over den talstærkt fremmødte forsamling og sagde kort, men venligt: »Ja, det har vi«. Og det så ikke ud som om der var nogen, der havde lyst til at gå ud!

Den store bestyrelse fungerer som et repræsentantskab med rødder i hele museets arbejdsområde og med kontakt til og erfaringer fra andre erhverv. Med de mange medlemmer får man en kontinuitet, samtidig med at der hele tiden er plads til nye. Det er nemlig ikke sådan, at bestyrelsens medlemmer kan klamre sig til taburetterne. Hvert år til generalforsamlingen er der kampvalg – og bestyrelsen kan altid finde nogle, der gerne vil stille op. Det betyder, at der løbende kommer folk ind, der ser på museet med nye øjne.

På et tidspunkt betød bestyrelsens engagement, at diskussionslysten voksede ud over rammerne for de almindelige be-

styrelsesmøders dagsorden, og vi indførte fænomenet »lørdagsmøde«. Det ligger for det meste i november og varer fra klokken 9 til 14. Der er morgenkaffe og en velfortjent men enkel frokost. Her er der tid til at lade drøftelserne gå i bredden og dybden.

Lørdagsmøderne

Lørdagsmøderne har ikke en regulær dagsorden, men et overordnet tema. Debatten bølger frit, og der er tid til grin og drillierier. Alligevel når vi altid igennem væsentlige emner og kan ende med konkrete forslag og idéer, der tages op på de efterfølgende almindelige bestyrelsesmøder. Et par korte referater kan give et indtryk af fænomenet.

På lørdagsmødet i november 1995 var det planen, at vi skulle drøfte museets nuværende og fremtidige struktur og indhold.

Som udgangspunkt tog vi de minimumskrav til statsanerkendte museer, som havde været bragt i »Danske Museer« i 1993 og gennemgik punkt for punkt, hvordan Lemvig Museum levede op til disse krav. Meget var i orden, men der var for lidt personale, for lille lokalt tilskud, for lidt magasinplads og efterslæb på registreringen af genstande.

Vi lagde en strategi for, hvordan vi skulle løse disse spørgsmål – og i dag er der mere personale, større tilskud, bedre magasin og i det mindste bragt orden i samlingen af indkomne genstande, så den er klar til selve indregistreringen. Der var så meget at drøfte og så mange idéer, at vi først da frokostsulten meldte sig, var nået frem til at skulle behandle et idékatalog for museets

»indhold«. Eftersom vi havde brug også for denne debat som indlæg i Lemvig Kommunes Kultur- og Fritidsplan, aftalte vi et ekstraordinært lørdagsmøde i januar 1996.

Her fik vi udarbejdet et indlæg til Kultur- og Fritidsplanen, der redegjorde for manglerne i forhold til minimumsstandarderne, samtidig med at vi i fællesskab udpegede en række undersøgelses- og formidlingsopgaver, som vi gerne ville videreføre eller tage op.

Vi var desuden godt rustet til at begynde på en debat om en eventuel sammenlægning af tre museer i Lemvig kommune: Lemvig Museum, Jens Søndergaard Museet på Bovbjerg og det nye Museum for religiøs Kunst. Det var et forslag, som borgmesteren fremlagde i sin nytårstale. Vi kom til at arbejde med dette spørgsmål gennem hele 1996, blandt andet på lørdagsmødet i november 1996.

De drøftelser, som vi løbende havde haft om museets struktur og indhold, betød, at vi med stor vægt kunne pege på løsninger, der var fagligt velfunderede, og ikke bare udsprang af tilskudstænkning. Vi kunne pege på, at Jens Søndergaard Museet uden ændringer i strukturen direkte kunne indpasses som en afdeling af Lemvig Museum, med én bestyrelse, én leder og én økonomi. Indholdsmæssigt var de to museer to sider af samme sag.

Lemvig Museum havde i forvejen en god samling, der dækker kunstnerlivet omkring Bovbjerg Badehotel, bl.a. med Thøger Larsen-udstillingen og Niels Bjerrers malerier. Allerede i 1930'erne besluttede Lemvig Museums daværende bestyrelse, at museet skulle rumme en kunstafde-

ling med værker af Niels Bjerre, Kristen Bjerre og Jens Søndergaard, og siden 1970'erne har dette lokale kunstnerliv været nævnt som et hovedemne i museets langtidspan.

Indlemmelsen af Jens Søndergaard Museet som en del af Lemvig Museum var således en naturlig konsekvens af mange årtiers interesse for sagen.

Mellem Lemvig Museum og Museet for religiøs Kunst var der derimod store forskelle i værdigrundlag og indhold, og også strukturen var så forskellig, at det ville have voldt store vanskeligheder at sammenlægge disse to museer.

Ved at tage udgangspunkt i velfunderede faglige argumenter lykkedes det at få museumssammenlægningen gennemført på den bedst tænkelige måde, nemlig Lemvig Museum og Jens Søndergaard Museet som ét museum, og Museet for religiøs Kunst som et andet, selvstændigt museum. To museer med hver sin struktur og hver sit værdigrundlag og overordnede formål i en forskellighed, der er med til at berige det lokale kulturliv.

Kvalitetsvurderingen

I september 1997 blev museet som nævnt bedt om at deltage i pilotprojektet om kvalitetsvurdering af de statsanerkendte museer. Vi sagde ja til at deltage, fordi det faldt i forlængelse af det, som vi allerede havde arbejdet med på lørdagsmøderne. Inden lørdagsmødet i november 1997 fik hele bestyrelsen tilsendt Nævnets spørgeskema og andet supplerende materiale, og på mødet brugte vi tid både på at drøfte det overordnede sigte med kvalitetsvur-

deringen, skemaets udformning og den faktiske besvarelse af spørgsmålene.

Bestyrelsens konklusion var, at det ville give et bedre instrument for kvalitetsvurdering og kvalitetsudvikling, hvis der var taget udgangspunkt i museernes eksisterende planlægningssystem med status, fire-årige arbejdsplaner og årsberetning.

Hvis dette system blev udviklet, så det blandt andet rummede en ekstern og intern evaluering i forhold til målene, ville det ligne det, man er ved at indføre på andre områder, for eksempel på kommunale institutioner. Det eksisterende system udmærker sig desuden ved at være dynamisk, det vil sige udviklende og fremadrettet, mens det spørgeskema, Nævnet havde udarbejdet til pilotprojektet, er statisk og kun beskriver et museums situation her og nu.

Da museets leder begyndte at orientere sig på bibliotekets hylder med ISO-9000 bøger, blev det påfaldende, i hvilken grad museernes gamle planlægningssystem minder om dette industrisystem, der kan koges ned til følgende dagligdags vendinger: »Skriv hvad du vil gøre. Gør hvad du har skrevet. Skriv hvad du har gjort«.

Vi påpegede endvidere, at der manglede en række væsentlige spørgsmål i Nævnets spørgeskema. Det gjaldt emner som en beskrivelse af museets formål og værdigrundlag, bestyrelsens rolle, og samarbejde med andre institutioner, foreninger eller grupper lokalt eller på landsplan og internationalt. Desuden havde spørgeskemaet kun plads til en beskrivelse af »hovedmuseet«, hvad der i Lemvig Museums tilfælde betød, at vi måtte udelade Planetstien, Jens Søndergaard Museet og Skulpturstien.

Vi sendte spørgeskemaet ind suppleret

ger
en-
og
get
løj
de
59-
abt
fri-
lev
let,
e af

De statsanerkendte museer er underlagt en række bestemmelser i Museumsloven; det betyder blandt andet, at man arbejder inden for en ramme af museumsfaglige og museumsetiske regler. Man kan derfor ikke tænke sig, at et statsanerkendt kulturhistorisk museum skulle indrykke en annonce i avisen som denne, der kunne læses 4. september 1998.

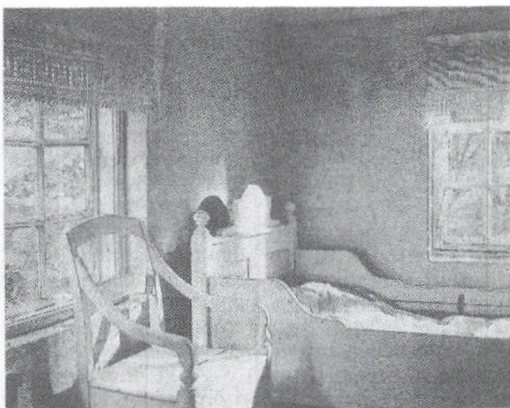
Hvis man giver sit arvegods til et privat museum, kan man som her risikere, at det hele sælges på auktion. På et statsanerkendt museum er klare løvbundne regler for samlingernes forvaltning – og dermed også en sikkerhed for givnerne.

r-
arø
nde
er

Bruun Rasmussen

Kunstauktioner

AUKTION OVER MORSØ FRILANDSMUSEUM PÅ HERREGÅRDEN GLOMSTRUP

Interiør fra en stue i en af de 14 bygninger på museet.

Titusindvis af objekter sælges, bl.a.:
Komplet apotek med inventar, købmandsforretning,
gamle landsbyredskaber og maskiner, bøndemøbler,
maritime objekter, gamle husholdningsredskaber
og urestaurerede hestevogne.

AUKTION PÅ MUSEET
Glomstrupvej 38, 7970 Redsted, Mors
Torsdag den 24. september kl. 10.00

EFTERSYN PÅ MUSEET
19. og 20. september kl. 10-16

Katalog kan bestilles, pris kr. 125,-.
Kataloget giver adgang til eftersynet.

**BRUUN RASMUSSEN
KUNSTAUKTIONER**

Pedersholms Allé 42, 7100 Vejle, Tlf. 75 82 77 22, Fax 75 72 47 22

med de konklusioner, som vi havde fundet frem til gennem et seriøst arbejde. Desuden foreslog vi, at Statens Museumsnævn skulle indbyde de 15 museer, der deltog i pilotprojektet til en samlet drøftelse, før arbejdet fortsatte.

Bortset fra de manglende spørgsmål i spørgeskemaet var der desværre ingen større lydhørhed i Nævnet over for museets forslag.

Besøg af Statens Museumsnævn

Spørgeskemaet var første etape i pilotprojektet; anden etape var besøg af kollegerne fra Statens Museumsnævn. De kom på besøg 4. marts 1998 – fire museumsfolk fra forskellige fag og konsulenter og sekretariatschef fra nævnets kontor.

Fremmede øjne giver næsten altid inspiration og stof til eftertanke – og det gjorde nævnets besøg da også. Museet blev pludseligt set på udefra, ikke af en almindelig besøgende, men af kolleger med kendskab til mange sider af museumsverdenen.

Det var en spændende og hyggelig dag, men også lidt som at være til eksamen. Alt blev set efter i krogene – udstillinger, kontor, magasiner, brandsikring, og der var sat god tid af til en uddybende drøftelse af museets virksomhed.

Noget af det, som gav anledning til spørgsmål, var museets bygning. Hvorfor arbejdede vi dog ikke på at få bedre og mere velegnede lokaler end det gamle krogede Vesterhus? Trapper, krinkelkroge, dårlig plads til kontorer og værksted – havde vi aldrig overvejet at flytte? Nej, men hvorfor ikke? Svaret må vist være noget med »stedets ånd«, som Knud V. Jensen også taler

om på Louisiana (i øvrigt uden sammenligning!). Museet har ganske vist kun haft til huse i Vesterbjerg siden 1940, men det føles, som om det hører til dér.

Og hvorfor gik vi ikke meget hårdere i kødet på kommunen for at skaffe større tilskud? Her var svaret noget med, at der jo var tale om et årelangt tillidsforhold mellem museet og kommunen, hvor den faste økonomi hviler i en balance, men hvor der altid er hjælp at hente, når man virkelig ønsker sig noget eller er i knibe. Det blev vist opfattet som det rene tågesnak, særlig af kolleger fra meget store kommuner, hvor den slags solidaritet nok ikke er så udbredt.

Og hvorfor gav vi kunst og litteratur så stor vægt i museets udstilling og øvrige formidling – vi er jo et kulturhistorisk museum og ikke et kunstmuseum? Her var svaret klart nok – kunst og litteratur er en væsentlig del af kulturen på Lemvigegnen. Uden Niels Bjerres malerier, udstillingen om Bovbjerg Badehotel, Jens Søndergaard Museet, Torvald Westergaards skulpturer, Thøger Larsens arbejdsværelse og Planetstien ville Lemvig Museum give et skævt billede af Lemvigegnens historie.

Mødet med Statens Museumsnævn gav nu også anledning til spørgsmål og kommentarer, som bestyrelsen morede sig over, da formanden og jeg senere aflagde referat. Jeg skal bare nævne et enkelt. Der blev spurgt, om jeg ikke savnede »et akademisk miljø«. Nu sidder der faktisk indtil flere akademikere i bestyrelsen, og museet arbejder sammen med gymnasielærere og med fagfæller fra museer og andre forskningsinstitutioner – men ellers er det sådan, at hvis folk har hovedet skruet rigtigt på og kan bidrage kreativt til det ene el-

ler det andet, så interesserer man sig faktisk ikke for, om de har et gammelt eksamensbevis i skuffen. Og når jeg tænker tilbage på de akademiske miljøer, som jeg kendte i min studietid fra universitetet og Nationalmuseet, står det lysende klart for mig, hvorfor jeg dengang valgte at søge så langt væk fra København som muligt.

Målsætningsprogram 1998-2001

På Lemvig Museum havde vi nok håbet på, at Nævnet som en fortsættelse af pilotprojektet ville arbejde videre med et kvalitetsudviklingsprogram, men der er ikke noget, der tyder på det i den sammenfattende rapport for pilotprojektet, der udkom i foråret 1998. I forsommeren 1998 er der imidlertid blevet valgt et nyt Statens Museumsnævn med ny formand; det bliver derfor spændende at se, om det giver anledning til nye initiativer.

På Lemvig Museum ser vi meget gerne, at der udvikles et fælles professionelt kvalitetssystem for de statsanerkendte museer, og for den sags skyld meget gerne baseret på den status, arbejdsplan og årsberetning, som museerne i mange år har lavet. Bruger man det system i en moderniseret udgave, kan man let gå på tværs og på langs i museumsverdenen, samtidig med at man får et system, der ligner det, der bruges inden for andre sektorer.

Kommer det ikke fra Statens Museumsnævn, så kommer det i disse år alligevel alle andre steder fra. Den 13. maj 1998 fik vi et brev fra Lemvig kommunes nye kulturforvaltningschef. Der stod:

»Byrådet skal på budgetseminaret have forelagt et målsætningsprogram, som er

stillet op efter vedlagte skabelon fra Elforsyningsområdet. De enkelte forvaltninger skal udarbejde målsætningsprogram i henhold til kontoplanen. Jeg fremsender første ufærdige udkast for at inddrage dig i processen. Vil du telefonisk give mig en melding på udkastet!« – Jeg fik brevet onsdag middag, og da jeg ringede for at høre, hvornår han skulle have et oplæg, sagde han: »Senest på tirsdag formiddag«. Han fik det mandag, og tirsdag lavede vi et par justeringer. Her kunne jeg bruge det, som vi havde drøftet på lørdagsmøderne og som vi havde gennemgået i forbindelse med Nævnets kvalitetsvurdering. Men nu i et fremadrettet dynamisk system, der virker professionelt og sammenligneligt. Kort sagt inspirerende, selv om det så tilfældigvis kommer fra Lemvig Elforsyning og ikke fra Statens Museumsnævn.

Det skema, som vi fik fra Elforsyningen, så således ud:

Målsætningsprogram for Lemvig Elforsyning

Overordnet målsætning

- at sikre en tilstrækkelig og god elforsyning til kunderne.
- At elforsyningen sker på en miljømæssig og optimal måde.

Servicemål

- At alle kunder i forsyningsområdet har den ønskede forsyningsikkerhed og el-leverance.
- At kunder informeres om rationel anvendelse af el.

Kvalitetsmål

- At elforsyningsanlægget udbygges til og

vedligeholdes i en sikker og god standard.

- At spændingskvaliteten i det punkt hvor kunden tilsluttes nettet overholder gældende normer.
- At forsyningen opretholdes med færrest mulige afbrydelser.

Hvordan kunne vi på et museum overhovedet bruge denne skabelon til noget? Det viste sig at være meget inspirerende og ikke så svært, som man måske kunne forestille sig. Det resultat, som vi foreløbig er nået frem til, ser sådan ud:

Målsætningsprogram for Lemvig Museum

Lemvig Museums værdigrundlag er baseret på ønsket om at sætte det enkelte menneskes liv ind i et perspektiv, at skabe forståelse for, at man i nuet er en del af et større kredsløb, ét slægtled i en uendelig lang række af mennesker, der har levet før én selv, og som skal leve efter. Som et valg-sprog for museets virksomhed har vi valgt digteren Thøger Larsens ord: »At søge vort livs perspektiv i fortid og fremtid, at give nuet dybde og dimension«.

Overordnet målsætning for Lemvig Museum

Lemvig Museums overordnede målsætning er baseret på Museumsloven. Et seriøst arbejde for at opfylde den overordnede målsætning er en forudsætning for at kunne indgå som en ligeværdig partner i netværket af statsanerkendte museer i Danmark. Samtidig er det en garanti for museets brugere for et højt fagligt niveau.

Museets opgaver er:

- at forske og indsamle, registrere og bevare inden for emner, der vedrører kultur, kunst og kulturmiljø – med hovedvægt på forholdene i Lemvig og Thyborøn-Harboøre kommuner, men med mulighed for at belyse emnerne regionalt, nationalt eller universelt.
- at overholde museumsfaglige og museumsetiske standarder.
- at stille sin viden til rådighed såvel for private som for offentlige myndigheder.
- at samarbejde med offentlige myndigheder og andre om spørgsmål vedrørende fredning, bevaring og planlægning.
- at samarbejde med andre museer inden for fælles arbejdsområder.
- at samarbejde med andre fagområder, f.eks. kunst- og litteraturvidenskab, naturvidenskab og turisterhverv.
- at formidle museets viden for offentligheden på en måde, så den enkelte borger får et perspektiv i tid og rum på sit eget liv her og nu.

Kvalitetsmål

En forudsætning for at opnå de overordnede mål er:

- at der findes en langsigtet plan for museets samlede virksomhed.
- at der findes kvalificeret personale i tilstrækkeligt omfang, og at man sikrer personalets fortsatte udvikling og uddannelse.
- at museet har en relevant indsamlings-, forsknings- og undersøgelsesvirksomhed, og at der er en plan for denne virksomhed.
- at det indsamlede materiale er dokumenteret og registreret.

- at samlingerne er forsvarligt sikret for eftertiden (bestemmelser vedr. museets ophør, konserveringstilstand, brand- og tyverisikring).
- at samlingerne er offentligt tilgængelige, og at åbningstider og kontortid står i et rimeligt forhold til museets størrelse og økonomi.
- at museets udstillinger er i overensstemmelse med museets overordnede målsætning, og at de afspejler væsentlige sider af den lokale kultur.
- at personalet står til rådighed ved formidling af museets viden specielt til uddannelsesinstitutioner og foreninger.
- at forespørgsler fra museets brugere og samarbejdspartnere besvares eller videregives hurtigst muligt.
- at museet deltager aktivt i debatten vedrørende kultur- og bevaringssspørgsmål, såvel lokalt som i et bredere perspektiv.
- at museet tilstræber en målrettet markedsføring i samarbejde med lokale og regionale kulturinstitutioner, turistorganisationer og offentlige myndigheder.

Hvad vil vi?

- og hvordan gør vi det?

Den overordnede målsætning og kvalitetsmålene kan »oversættes« til spørgsmålene *Hvad vil vi?* og *Hvordan gør vi det?* Det er væsentlige spørgsmål for enhver virksom-

hed, uanset om man producerer biler eller laver museumsudstillinger.

Om man bruger et system, der hedder ISO 9004-2, Total Quality Management eller noget helt andet med et mere musealt navn, er sådan set ligegyldigt. Men der bør ske noget, gerne i et samarbejde mellem Statens Museumsnævn, museerne, amter og kommuner. Og hvorfor alt dette ekstra besvær? For at bevidstgøre museerne selv om deres arbejde og for at fortælle museernes brugere, at man med det etablerede danske museumsvesen har en samling institutioner med en række veldefinerede opgaver. Det museerne leverer, kan man ikke få andre steder til den beskedne pris af de nuværende offentlige tilskud. De statsanerkendte museer er forpligtede til et videnskabeligt forsknings- og undersøgelsesarbejde, og her er de kulturhistoriske lokalmuseer faktisk de eneste institutioner, der har det som en særlig forpligtelse at forske i den lokale kultur. Vi er forpligtede til at yde rådgivning og praktisk arbejde for offentlige myndigheder på en lang række områder, vi følger museumsfaglige og museumsetiske normer, der er fastlagt i Museumsloven og i internationale regelsæt – og vi kan levere viden, mening og overblik, fordybelse og indsigt til alle, der ikke bare er tilfredse med overfladisk underholdning. Er det ikke værd at gøre opmærksom på?

Ti år med Økomuseet

Vestjyllands Økomuseum – et selvbestaltet kulturforsøg

Økomuseumsidéen har været kendt i Danmark siden slutningen af 1970'erne. Men først i 1988 tog Skjern-Egvad Museum, som det første danske museum, økomuseumsidéen op med henblik på at udvikle projektet »Vestjyllands Økomuseum – landskab, kultur og turisme«.

Karakteristisk for økomuseumsidéen er det, at besøgsstederne er indrettede i originale bygninger, der er bevaret på deres oprindelige sted. Med udgangspunkt i disse steder, vil økomuseet fortælle om sammenhængen mellem mennesker, genstande, bygninger, landskab, dyr og planter.

Et besøg på egns museet åbner ens øjne for storheden i fortædrenes liv og virke.

Økomuseumsprojektet i Skjern og Egvad kommuner blev sat i gang som et selvbestaltet kulturforsøg, med det mål at skabe et museum, der henvendte sig til den fastboende befolkning og til besøgende turister – og derved skabe bedre økonomiske forudsætninger for museets fortsatte udvikling. Illustration fra bogen »Vestjyllands Økomuseum – landskab, kultur og turisme.«

Udviklingsarbejdet tog fart i foråret 1989, netop som Skjern-Egvad Museum fyldte 60 år. I de følgende 10 år har Skjern-Egvad Museum gennemgået en udvikling, som man kan karakterisere som et selvbestaltet kulturforsøg indenfor den eksisterende museumslovs rammer. Formålet har været at skabe en bedre sammenhæng mellem museets forskning og bevaring på den ene side og museets formidling og turistrettede aktiviteter på den anden side. Således er museets besøgstal fra 1988 til 1998 steget fra godt 15.000 til 60.000. I dag spiller Vestjyllands Økomuseum en vigtig rolle i forbindelse med at skabe en egnskarakteristisk turisme i baglandet til Ringkøbing Fjord.

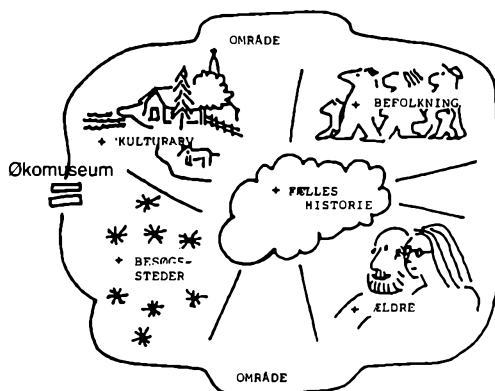
Ved museets kommende 70 års jubilæum 2. april 1999 vil man kunne se tilbage på ti meget travle år, som på en lang række områder har ændret museet. Samtidig kan man også konstatere, at Økomuseet stadig befinder sig midt i en udviklingsproces, hvor især de nye Feriefonds-støttede projekter Dejbjerg Jernalder, Bundsbæk Mølle, Gåsemandens Gård og Fahl Museumshavn vil få stor indflydelse på, hvorledes Økomuseet vil udvikle sig fremover.

Vendes blikket tilbage til 1988-89 havde idéen om at udvikle Skjern-Egvad Museum til et økomuseum med inspiration fra franske, engelske, svenske og norske forbilleder i en tid været drøftet mellem museets medarbejdere og i museets styrelse.¹

Man var enige om, at økomuseumsidéen var interessant for Skjern-Egvad Museum, som i løbet af 1980'erne i flere tilfælde havde engageret sig i bevaringen af bygninger, monumenter og andre kulturhistoriske spor i museets arbejdsområde. Her havde

det vist sig, at det bedste argument til at skabe politisk forståelse for bevaring af Skjern's »dåbsattest«, et gammelt DSB-vandtårn fra 1874, byens gamle vindmølle og et gammelt arbejderhus i Tarm, var, at de gamle bygninger kunne være med til at gøre Skjern-Tarm området mere interessant i turisternes øjne.

Endvidere betød åbningen af Fahl Kro, at museet lige pludselig fik en decentral struktur med besøgssteder i Bundsbæk Mølle og på Fahl Kro beliggende 34 km fra hinanden. Det var derfor nærliggende at interessere sig for en museums side, der kunne sammenkæde disse to besøgssteder. Økomuseumsidéens budskab om »museet uden vægge« var derfor en inspirerende

Økomuseets bestanddele efter René Rivard. Modsat et frilandsmuseum tilstræber Økomuseet at bevare helheder i deres oprindelige sammenhæng og derigennem etablere et kulturhistorisk netværk i det eksisterende miljø. Herved kan der fortælles om de lange linjer i et områdes historiske udvikling.

model til, hvorledes man kunne opbygge det nye museumssamarbejde mellem Skjern og Egvad kommuner.

Det begyndte med Bunds­bæk Mølle

På en måde var elementer fra økomuseums-tankegangen allerede blevet benyttet i forbindelse med restaureringen og opbygningen af museet på Bundsbæk Mølle, som var foregået siden 1976. Her havde man med fredningen af Bjørnemosen og etableringen af svellestien gennem mosen skabt en sammenhæng mellem Bundsbæk Mølle og det omkringliggende landskab, som kunne opfattes som et lille økomuseum i sig selv.² Lige fra starten blev svellestien gennem Bjørnemosen til tomten efter rækkerhuset en stor succes. Inddirekte var denne succes med til at give inspiration til, at man kunne forbinde Fahl Kro og Bundsbæk Mølle ved hjælp af en historisk cykelrute.

Samtidig var det heller ikke nogen tilfældighed, at det var ud fra en argumentation om, at et vestjysk økomuseum kunne få stor betydning overalt i landet, hvor man med udgangspunkt i det lokale kulturmiljø ville forsøge at skabe en egns­karakteristisk turisme, at Skjern-Egvad Museum i 1988 søgte og fik penge fra de såkaldte turist-udviklingsmidler (PUTO) til at idéudvikle Skjern-Egvad Museum til et dansk økomuseum.

Omtrent på samme tidspunkt var hele debatten omkring en naturgenopretning af Skjern Å kommet i gang. Da denne diskussion til tider var meget heftig, undlod vi at inddrage Skjern Å i økomuseums-projek-

tet, indtil der var truffet en endelig politisk afgørelse om naturgenopretningsprojek­­tets fremtid. At der i mellemtiden er gået mere end ti år, uden naturgenopretnings­­projektet er kommet i gang, har i realiteten bevirket, at Økomuseet har udviklet sig på begge sider af Skjern Å, uden at Skjern Å's store formidlingspotentiale for alvor er blevet inddraget i planlægningen af Økomuseet. I dag, hvor naturgenopretnings­­projektet nu er en realitet, vil det være en vigtig opgave at sammenkæde Økomuseet med Skjern Å-projektet.

Rapporten:

*»Vestjyllands Økomuseum
– landskab, kultur og turisme«.*

I 1990 udgav Skjern-Egvad Museum rap­­porten »Vestjyllands Økomuseum – land­­skab, kultur og turisme«.³ Rapporten havde form af en brugsanvisning på, hvorledes man med udgangspunkt i Skjern-Egvad Museums eksisterende museumsstruktur kunne udvikle et kulturhistorisk netværk, som omfattede hele Skjern-Tarm-egnen.

Hvad der senere viste sig at være af uvurderlig betydning var, at rapporten blev udarbejdet af museets egne medarbejdere, som ved hjælp af PUTO-midlerne var blevet købt fri.

Dog havde man en person udefra med i projektet, nemlig turistøkonomen Wolfgang Framke, som sideløbende udarbejdede en turistøkonomisk vurdering af Økomuseums-projektets økonomiske betydning for Skjern-Tarm-egnen. En anden meget afgørende ting, der kom ud af Wolfgang Framkes undersøgelse, var en indsigt i hvilke målgrupper, der ville være interes-

serede i Økomuseet. Her viste det sig, at det især var såvel lokale som tyske børnefamilier, der var Økomuseets mest oplagte målgruppe, og der således ikke var nogen konflikt mellem de tilbud museet kunne udvikle til lokalbefolkningen og til de ferierende tyske børnefamilier.

Udviklingsarbejdet kom især til at dreje sig om følgende opgaver:

- at beskrive en række karakteristiske kultur- og naturhistoriske temaer for Skjern-Tarm egnen.
- at idéudvikle og planlægge en række besøgsteder, hvor de valgte temaer kunne formidles.
- at planlægge en hovedrute, der kunne binde Økomuseet sammen og give det en fysisk struktur.

- at planlægge en række lokalruter, der kunne knytte de enkelte lokalsamfund sammen med Økomuseet.
- at udvikle en informations- og markedsføringsplan for Økomuseet.

Temaer

Med udgangspunkt i vores kendskab til Skjern-Tarm egnens kulturhistorie og de eksisterende eller påtænkte besøgsteder, blev følgende temaer udviklet:

1) Fra boplads til stationsby

En beretning om de lange linjer i bebyggelsesudvikling på Skjern-Tarm egnen fra oldtid til nutid. Med dette tema forsøgte vi at indarbejde museets eksisterende byg-

Økomuseets temaer blev formuleret ud fra Skjern-Egvad Museums forskning og undersøgelsesvirksomhed indenfor arkæologi og etnologi. Illustration fra bogen »Vestjyllands Økomuseum – landskab, kultur og turisme.«

gelsesmæssige viden i økomuseums-projektet. Set i bakspejlet må det i dag indrømmes, at vi ville for meget, og vi i stedet skulle have udvalgt nogle tidsperioder, som vi ville specialisere os i. I praksis er dette blevet resultatet, idet det er museets udgravningsresultater vedrørende jernalderen, som har udmøntet sig i projektet Dejbjerg Jernalder. På samme måde som det er museets undersøgelsesarbejde vedrørende stationsbyen, der har resulteret i udstillinger om stationsbyen og møller. Endvidere har det også være vanskeligt i praksis at adskille bebyggelsestemaet fra landbrugstemaet »Vestjysk landbrugs udvikling i fortid, nutid og fremtid«, som var det andet tema vi valgte.

2) Vestjysk landbrug

Indtil videre har museets engagement i landbrugets udvikling først og fremmest været synligt i forbindelse med afholdelse af det årlige historiske dyrskue på Fahl Kro, som i 1998 havde ti års jubilæum.

Imidlertid vil landbrugstemaet uden tvivl få en meget mere fremtrædende rolle i Økomuseets formidling i de kommende år med åbningen af Gåsemandens Gård i Nr. Bork som arbejdende landbrugsmuseum.

3) Fiskeri

Om fiskeri på Ringkøbing Fjord og ved Skjern – specielt med henblik på Skjern Å laksen. Dette tema er først og fremmest blevet formidlet ved hjælp af museets fiskejolle, Laurids Fahl, som museet anskaffede i 1989 og navngav i forbindelse med 60 års jubilæet. Jollen har i årenes løb fungeret som naturskoletilbud udenfor turistsæsonen og som turisttilbud i sommerferien. I

forbindelse med temaet blev der også udarbejdet en idéskitse til et Lakseformidlingscenter i tilknytning til Skjern-Å-sammen slutningens dambrug ved Albæk, hvor man opdrætter de oprindelige Skjern Å laks til udsætning i åen. Senest har disse tanker været fremme i forbindelse med bestræbelserne på etablering af et lystfiskermuseum ved Skjern Å.

4) Fugle

Med udgangspunkt i de store fugleområder på Værnengene og Tipperne.

Fugletemaet er i vid udstrækning blevet formidlet med udgangspunkt i Fahl Kro. I udviklingsarbejdet blev der udarbejdet en idéskitse til et fugleformidlingscenter på Værnengene efter inspiration fra det svenske naturcenter ved Hornbogasøen i Vestergötland. Sidenhen er tanken om et stort naturcenter i området dukket op i forbindelse med Skjern Å-projektet, hvor man forventer, at et betydeligt fugleliv vil udvikle sig, når naturgenopretningsprojektet går i gang.

5) Vand- og vindmøller

Dette tema tog udgangspunkt i Bundsbæk Mølle og Skjern Vindmølle. Skjern Vindmølle blev restaureret i 1991 og Bundsbæk Mølle i 1992-93. Den nærliggende idé med at trække de lange linjer op til den moderne vindmøllefabrikation blev vist med udstillingen »Vindens kraft« og er søgt gennemført som naturvejleder-ture.

6) Det daglige brød

Om brødbagning og den daglige kamp for tilværelsen i Vestjylland i gamle dage. Dette tema er især blevet formidlet gennem

Hattemagerhuset i Tarm, som blev åbnet i 1993, og i forbindelse med bagning i bageriet på Bundsbæk Mølle.

7) Rakkerne

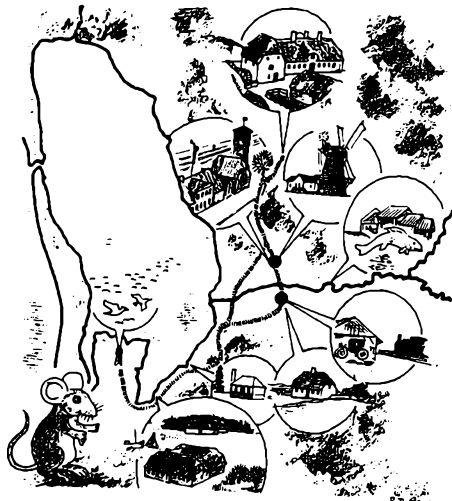
Beretningen om en udstødt minoritet, der levede i Dejbjerg helt frem til begyndelsen af dette århundrede. Rakkertemaet er nok det af Økomuseets temaer, der umiddelbart appellerer mest til de besøgendes fantasi. Indtil videre er temaet ikke blevet formidlet gennem en fast udstilling. I 1994 gennemførtes en udstilling med maleren K. M. Testrup Andersens rakkerbilleder, som museet siden har erhvervet med henblik på opbygning af en permanent udstilling på Bundsbæk Mølle om de jyske rakkere og natmandsfolk. Samtidig er tomten efter Mette Mus og Niels Kvembjerg blevet opkøbt og en undersøgelse af husets historie er gennemført. I de kommende års planer for udvikling af Økomuseet indgår en rekonstruktion af rækkerhuset i Bjørnemosen. Ellers er temaet først og fremmest blevet formidlet ved hjælp af naturvejlederture og igennem Rakkerspille (friluftsspil) ved Bundsbæk Mølle.

8) Tro og overtro

Med udgangspunkt i egnens kirker og folkesagn. Dette tema er det af de oprindelige temaer, som der har været arbejdet mindst med. Ved en revision af museets arbejdsplaner må det således overvejes, om man fremover skal se bort fra dette tema.

Idéudvikling af besøgssteder

En betydelig del af udviklingsarbejdet i 1989 bestod i udvikling af planer for de ek-

Kort over økomuseumsprojektets eksisterende og påtænkte projekter i 1990. Først på et senere tidspunkt fik ruteforbindelsen navnet Drivvejen.

sisterende besøgssteder samt at udarbejde skitser til, hvorledes nye besøgssteder kunne udvikles i forbindelse med formidling af de før omtalte temaer.

Således pegede vi på følgende muligheder:

- Vindkraftmuseum på Skjern Vindmølle.
- Velkomstcenter og kopi af Dejbjergvognen ved Bundsbæk Mølle.
- Informationskontor ved Bork Havn.
- Hattemagerhuset – som historisk værksted ved Tarm By.
- Veteranbanecenter m.m. ved Stationsbymuseet og Skjern Remise.
- Jernaldergård ved Fahl Kro.
- Vognudstilling i Tarm Pakhus.
- Fugleformidlingscenter ved Tipperhalvøen.
- Skjern Å Laksecenter ved Albæk.

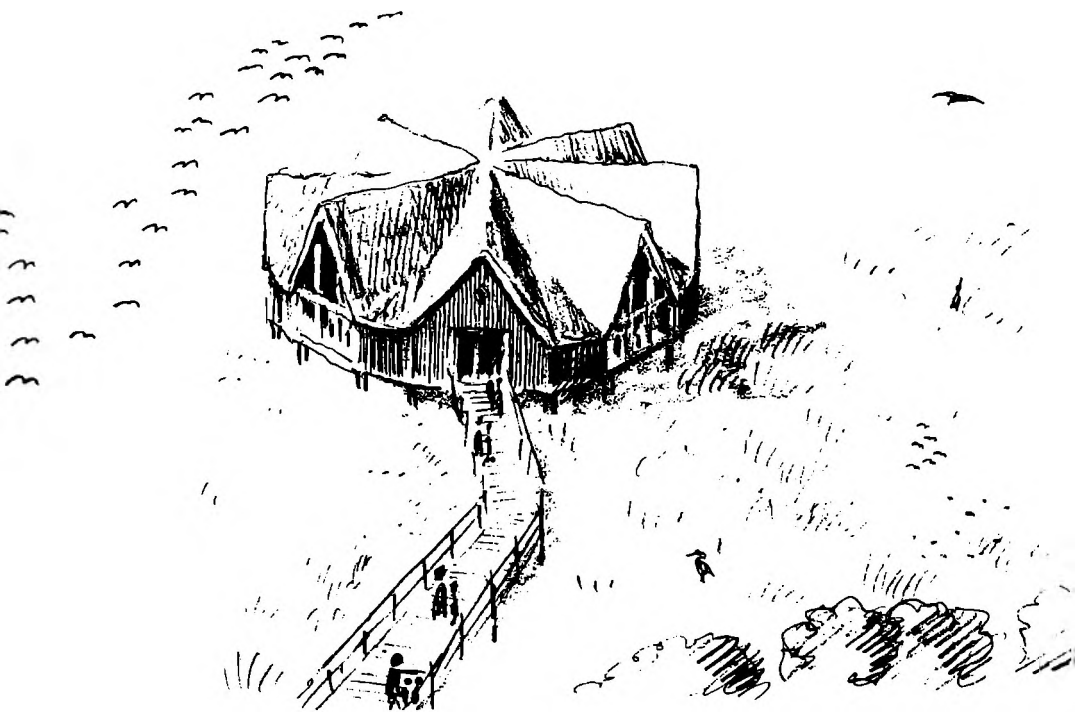
Af ovenstående projekter er Hattemagerhuset, Skjern Vindmølle og Informationskontoret i Bork Havn blevet realiseret meget tæt på de oprindelige oplæg.

Planerne vedrørende en veteranbane på den gamle Skjern-Videbækbane er det lykkedes for en gruppe frivillige veteranjernbane-interesserede under betegnelsen VSVJ, (Videbæk Skjern Veteran Jernbane), at gennemføre i form af et skinnecykelprojekt. Endvidere arbejder gruppen også på at få etableret kørsel med en veteran-skinnebus på banestrækningen mellem Stationsbymuseet i Skjern og Rækker Mølle.

Projekterne vedrørende Fahl og Bunds-

bæk har senere ændret karakter og indgår i det, vi i dag kalder anden fase af økomuseumsprojektet (Feriefondsprojektet) under betegnelserne Dejbjerg Jernalder og Fahl Museumshavn.

De to forslag til naturcentre er som tidligere nævnt ikke blevet realiseret. Men allerede i rapporten i 1989 gjorde vi opmærksom på, at disse to projekter måtte gennemføres af andre kræfter end museet. Men naturligvis så vi gerne, at de blev inddraget i Økomuseet. Således kan det også konstateres, at idéerne har været oppe at vende i forskellige sammenhænge i løbet af de sidste ti år, senest i forbindelse med Skov- og Naturstyrelsens arbejde på at ud-

Fuglecentret ved Tippet og Vænet var et af de projektideer, der ikke blev realiseret.

arbejde en formidlingsplan vedrørende Skjern Å. Idéerne lever således stadig og indgår i det, vi har valgt at kalde tredje fase af økomuseums-projektet nemlig sammenkædningen af økomuseet og naturgenopretningsprojektet af Skjern Å.

Sammenkædning af Økomuseet – Drivvejen

Ud over udarbejdelsen af de forskellige forslag til temaer og besøgssteder var den vigtigste opgave at planlægge en hovedrute, der kunne kæde Økomuseet sammen til en helhed. Vi satsede her på cyklen, som det mest miljøvenlige transportmiddel til at køre rundt på i Økomuseet. Den senere opblomstring af cykelturismen har vist, at vi på en måde satsede rigtigt, da vi sammen med Skjern og Egvad kommuner planlagde Drivvejen som en historisk cykelrute. Ideen var at »genanvende« gamle veje til en sammenhængende forbindelse. Navnet Drivvejen var inspireret af de brede, sandede spor, som stuedrifterne på vej sydpå til de store kvægmarkeder i Nordtyskland trak gennem det vestjyske landskab i gamle dage.

Her ti år efter må vi imidlertid konstatere, at hverken ruteføringen eller sti-belægningen var optimal fra starten. Men værre har det nok været, at ruten kun består af et enkelt spor, så man skal samme vej tilbage. Naturligvis havde vi ikke gjort os forestilling om, at de fleste af Økomuseets gæster ville komme på cykel, men vi havde et håb om, at Drivvejen ville slå igennem som en anderledes kulturhistorisk cykelrute.

Imidlertid er der håb forude. I foråret 1997 gjorde amtet Drivvejen til en regional

cykelrute, samtidig med at den blev koblet sammen med de to nationale cykelruter, Vestkyststien og Søndervig-København ruten, i henholdsvis Lønne og i Tændpibe ved Velling. Således udgør Drivvejen nu sammen med disse to nationale ruter en sammenhængende cykelrute rundt om Ringkøbing Fjord. Nord for Skjern Å udgør Drivvejen et spændende alternativ til Søndervig-København ruten, hvor man kan besøge museerne i Skjern, Bundsbæk Mølle, Dejbjerg Jernalder, Bundsbæk Møllegård, Smedenes Hus i Lem og Røde Kro i Velling ved at følge Drivvejen. Ligeledes er der i de senere år etableret gode cykelstier fra Tarm til Vostrup og mellem Hemmet og Nr. Bork, som også kan benyttes som alternative ruteforbindelser.

Sammenkædning af lokal-samfundene med Økomuseet

Udviklingen af lokalruter var en anden af de ting, der blev lagt stor vægt på ved økomuseets start. Her har erfaringen vist, at man havde en tendens til at lave for udviklede rutebeskrivelser, fordi man ville have så mange seværdigheder med som muligt. I de kommende år vil det nok være nødvendigt at forenkle disse lokalruter. Men grundlæggende synes idéen stadig god.

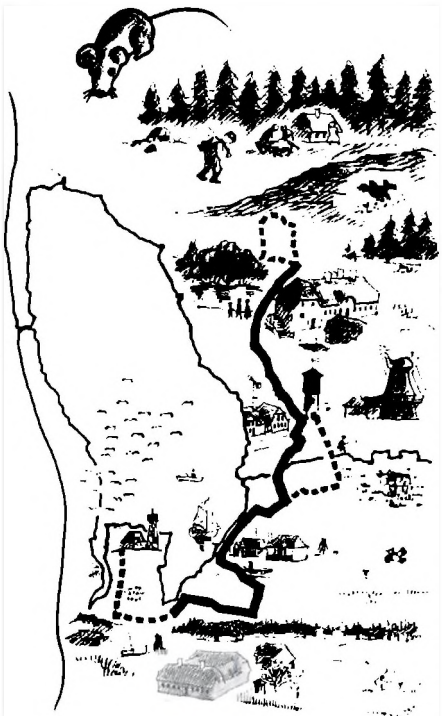
Markedsføringen af Økomuseet

Arbejdet med at udvikle en informations- og markedsføringsplan for Økomuseet er først og fremmest kommet til udtryk gennem de to foldere *Drivvejen* og *På Tur*.

I folderen *Drivvejen* beskrives Økomuseet som en historisk cykelrute, hvor de se-

værdigheder, man kan opleve på turen, er beskrevet. I de kommende år vil vi forsøge at udvikle folderen yderligere blandt andet

En historisk cykeltur ad
DRIVVEJEN
Fahl Kro – Bundsbæk Mølle

Skjern-Egvad Museum

Folderen over den historiske cykelrute DRIVVEJEN binder Økomuseets besøgssteder sammen.

ved at formidle den til et større publikum via Internettet. Netop den nye teknologi, som Internettet repræsenterer, kan godt gå hen og blive en af de væsentligste måder, som Økomuseet skal formidles på i fremtiden. Internettet kan give interesserede mulighed for at søge informationer om Økomuseets oplevelser og aktiviteter på en hel anden måde, end vi hidtil har været i stand til at formidle Økomuseets mange tilbud.

I folderen *På Tur*, som i de forløbne år har udviklet sig til et farvestrålende katalog over alle Økomuseets besøgssteder og aktiviteter, markedsføres Økomuseet som en hel speciel vestjysk turistattraktion.

Således præsenteres Økomuseets bådebyggeri på Fahl Kro, en fiskejolle der tager skolebørn og turister med på fjordfiskeri, to arbejdende møller – en vandmølle og en vindmølle, en købmandsbutik fra 1920'erne, en kro samt et »prøv-selv-museum« for børn i det tidligere arbejderhus, Hattemaugerhuset.

I *På Tur* markedsføres også ture med museets ti shetlandsponyer. De bruges til transport af mindre børn på naturvejledture i Dejbjerg Plantage. Så undgår forældrene uenigheder om, hvem der skal bære børnene, når de ikke længere vil gå selv. En af de nyeste aktiviteter, en mini-jernbane, findes i Stationsbymuseets have.

På Fahl Kro kan man, ud over de museums-mæssige udstillings- og aktivitetstilbud, få kaffe med hjemmebagt kringle. Endvidere afholdes der kroaftener med æggekage eller fisk fra fjorden et par gange om ugen i sommertiden. På Bundsbæk Mølle serveres også kaffe og desuden møllens brød – bagt i en traditionel stenovn.

Det nye historiske værksted i de rekonstruerede jernaldergårde ved Dejbjerg jernalder er et populært ekskursionssted for mange skoleklasser.

Økomuseets anden fase: Ferienfundsprojektet

I 1993 fik Skjern-Egvad Museum tilsagn om tilskud og lån på i alt 22,3 mio. kr. fra Arbejdsmarkedets Feriefond til gennemførelse af det, man nu kaldte anden fase af økomuseet.

Som status over udviklingsarbejdet for første fase af Vestjyllands Økomuseum 1989-93 kunne man i ansøgningen til Arbejdsmarkedets Feriefond konstatere, at idéudviklingen og realiseringen af Vestjyllands Økomuseum havde resulteret i en vækst i museets besøgstal fra 15.100 i 1988 til 57.000 i 1993.

I betragtning af, at de to største besøgssteder, som man havde beskrevet i økomuseumsrapporten 1989 – et fuglecenter ved Tipperne og et laksecenter ved Skjern Å ikke var blevet realiseret – betød et besøgstal på 57.000, at man faktisk havde levet op til de forventninger på 100.000 be-

søgende, som var stillet som mål ved projektets beskrivelse i 1990.

Imidlertid måtte man også konstatere, at den decentrale tankegang, som lå bag det oprindelige økomuseumsprojekt, i for høj en grad bevirkede, at det var vanskeligt at få øje på Økomuseet. Man fandt det derfor vigtigt, at Økomuseet fik udviklet et eller flere »lokomotiver«, der på en mere markant måde kunne profilere Økomuseet og være med til at trække flere besøgende til.

Et af disse »lokomotiver« skulle udvikles ved Bundsbæk Mølle i forbindelse med etablering af Dejbjerg Jernalder og Bundsbæk Friluftsgård i umiddelbar nærhed af Bundsbæk Mølle. Et andet skulle udvikles ved Fahl Kro med etableringen af en museumshavn.

Dejbjerg Jernalder

Dejbjerg Jernalder består af et jernaldermuseum samt to rekonstruerede vestjyske

De nye udstillingsbygninger i forbindelse med Dejbjerg Jernalder er Danmarks første økologiske museumsbyggeri. Murene er af ubrændte lersten og taget er lavet af tujatræ. På de sydvendte tagflader vil der blive placeret tre store solcellepaneler, som vil kunne levere cirka 4,9 kilowatt-timer til museet – når solen skinner!

jernaldergårde fra henholdsvis år 0 og år 400 placeret i et rekonstrueret jernalderlandskab. I jernaldermuseet vises museets jernaldersamlinger, ligesom der arbejdes på at lave en kopi af en af Dejbjergvognene, der blev fundet få kilometer fra Dejbjerg Jernalder i Dejbjerg Præstegårdsmose i 1881 og 1882. I formidlingen af Dejbjerg Jernalder er det idéen at sætte jernalderen i Vestjylland ind i en økologisk historisk sammenhæng ved blandt andet at fokusere på nogle af de landskabsmæssige konsekvenser, som jernudvinding, skovhugst og kvæghold satte i gang i denne periode.

Det nye jernaldermuseum er opført

som et økologisk byggeri. Således er murene af ubrændte lersten og taget lavet af tujatræ, som ikke behøver trykimprægning. Opvarmningen af museet er ligesom på Bundsbæk Friluftsgård og Bundsbæk Mølle baseret på vedvarende energikilder – biobrændsel og solvarme. Endvidere er det også planen at placere solcellepaneler på udstillingsbygningens tag, så museet selv kan producere en del af den elektricitet, museet forbruger i udstillingerne. Skjern-Egvad Museum råder iøvrigt allerede over en lille el-producerende turbine, som leverer strøm til Bundsbæk Mølle.

Fahl Kro – Fahl Museumshavn

Ved Fahl Kro, hvor museet har sit historiske bådebyggeri, er det planen at rekonstruere et maritimt miljø bestående af museets gamle træskibe. Endvidere er der planer om at udvikle et vikingemiljø, bestående af en gård og et naust med et tilhørende vikingskib beliggende ned til Fahlen Å. Vikingegården vil være en rekonstruktion af en gård, som museet gravede ud ved Tarm Bybæk i 1995.

Gåsemandens Gård

Endelig indgår det også i udbygningspla-

nerne at sætte den fredede og cirka 150 år gamle gård, Gåsemandens Gård, i Nr. Bork i stand og drive det som et arbejdende vestjysk landbrug i tiden 1914-1950 med fremvisning af blandt andet gamle danske husdyr.

Bundsbæk Friluftsgård

På friluftsgården Bundsbæk Møllegård er det tanken, at museet fra 1999 vil kunne tilbyde museets gæster forskellige kursus tilbud omkring temaerne aktiv historie, kulturmiljø, friluftsliv, husflid samt miljø og vedvarende energi.

Denne kursusvirksomhed tænkes ud-

Det nye solvarme- og biobrændselsanlæg, der skal forsyne Bundsbæk Friluftsgård, Bundsbæk Mølle og Dejbjerg Jernalder med varme er i fuld gang. I baggrunden ses Bundsbæk Møllegård, hvor der blandt andet er indrettet overnatnings-muligheder for 28 personer.

viklet i samarbejde med foreninger, organisationer og privatpersoner som museet gennem årene har haft et godt samarbejde med. Det vil i første omgang være Midt-West Husflidskreds og DGI Vestjylland.

Sideløbende med disse kursusplaner arbejdes der også på at forbedre mulighederne for, at Økomuseets besøgende skal kunne bevæge sig på forskellige måder i det kulturlandskab, som Økomuseet formidler.

Begrebet »historisk friluftsliv« spiller her en central rolle, som en form for formidling, der fremover skal karakterisere økomuseet. Således skal det gerne om nogle år være et tilbud til Økomuseets gæster, at de for eksempel vil kunne sejle fra Fahl Museumshavn til Stauning Havn i et vikingeskib og derfra videre til Dejbjerg Jernalder på ryggen af en islandsk hest.

Under betegnelsen »historisk friluftsliv« vil vi således gerne udvikle en formidlingsform, der kan formidle en sammenhæng mellem historie og landskab på en ny måde. Således tror vi, at man efter et par timers roning i et vikingeskib på Ringkøbing Fjord er motiveret til at sætte sig ind i livsvilkårene i jernalderens eller vikingetidens Vestjylland og samtidig trække nogle linjer op til vores egen tid.

Ændrede forudsætninger for Feriefondsprojektet

En af forudsætningerne for gennemførelsen af anden fase af økomuseumsprojektet var imidlertid, at det skulle ske som et beskæftigelsesprojekt. Allerede i 1994-95 fik museet problemer med at rekruttere ledig arbejdskraft, og vanskelighederne er

vokset i takt med det økonomiske opsving.

Således har museet løbende måtte revidere de ambitiøse planer vedrørende anden fase, og det har i en tid været nødvendigt at samle alle museets kræfter omkring gennemførelsen af Bundsbæk-projektet, som nu er ved at være færdigt. Her i september måned er man begyndt på arbejdet ved Gåsemændens Gård, mens det maritime projekt ved Fahl Kro vil gå i gang i 1999.

Økomuseumsidéens fremtid

Hvorledes økomuseumsidéen vil udvikle sig i Skjern-Egvad i de nærmeste år er svært at forudsige. Måske vil Skjern Å-projektet komme til at dominere billedet i løbet af nogle år.

Vender man blikket til andre steder end Vestjylland, vil det også blive interessant at følge, hvorledes nogle store økomuseumsprojekter i henholdsvis København og i det Midtjyske Søhøjland nær Århus vil udvikle sig. Begge projekter, der er placeret tæt ved store byområder, vil, i det omfang de bliver realiseret, få stor indflydelse på, hvorvidt økomuseumsbegrebet vil blive mere kendt, end tilfældet er i dag.

I forbindelse med økomuseumsprojektet i Søhøjlandet har man taget den nye IT-teknologi i anvendelse. Internettet og hele IT udviklingen synes at rumme store muligheder i markedsføringen af økomuseets meget decentrale aktiviteter. Erfaringer herfra kan blive nyttige i Vestjyllands Økomuseum.

Samtidig bliver det spændende at følge disse økomuseumsidéer generelt under indtryk af, at Miljøministeriet netop har bebudet, at man i de kommende år vil op-

prioritere kulturmiljøet som en tredje dimension i miljøproblematikken ved siden af forureningsbekæmpelse og naturbeskyttelse.

Måske økomuseerne kan få en central placering i realiseringen af denne nye danske kulturmiljøstrategi?

Noter

1. Clausen, Kim: Skjern-Egvad Museum – et vestjysk økomuseum?, FRAM 1986.
2. Clausen, Kim og Nina Tolnov: Kulturlandskabet ved Bundsbæk Mølle, FRAM 1983.
3. Clausen, Kim, Per Mikkelsen, Torben Egebjerg Hansen, Wolfgang Framke og Tage Madsen: Vestjyllands Økomuseum – landskab, Kultur og turisme, Skjern 1990.

Byens største Pryd

»Er der brug for den slags luksus?«, spurgte indbyggerne i Struer, da byens vandtårn blev bygget.

Det gamle vandtårn fylder 90 år. Allerede inden det blev bygget tårnede spørgsmålene sig op: Er der brug for en sådan luksus? Løber vandet ud, hvis døren til tårnet bliver åbnet?

De sidste fem år er vandforbruget i Struer reduceret drastisk. I adskillige år blev der pumpet over to millioner m³ ud til forbrugerne, men indførelsen af den grønne afgift ændrede forbrugsmønstret fra 1992. Struer Kommune Vandværker regner i 1998 med at skulle levere 1,4 millioner m³, og den stadigt faldende tendens forventes at fortsætte de kommende år. Trods de senere års spareforsøg bruger hver person i dag næsten dobbelt så meget vand som i 1930'erne. Dengang lå byernes gennemsnitsforbrug fra 80-100 liter per person i døgnet – nu er forbruget omkring 170 liter.

Denne betydelige stigning i vores forbrug af vand fortæller blandt andet, at ressourcen i en årrække er blevet stadig lettere tilgængelig. Vandtårnets 90 års fødselsdag rejser derfor naturligt spørgsmålet: Hvordan startede det egentlig?

En offentlig opgave?

- Betryggelse i ildebrandstilfælde
- Lettelse i gadevandingen
- Mulighed for indretning af vandklosetter
- Brugeligt drikke- og vaskevand

Sådan opregnede et arbejdsudvalg i 1906 de forventede glæder, hvis Struer Sogneråd ville lade sig overtale til at berige byen med vandværk og tilhørende vandtårn.

I en by, hvor der kun var få brøndpumper og vindebrønde og i betragtning af det næsten udrikkelige og ofte sundhedsfarlige vand, som kunne pumpes op fra disse brønde, var perspektiverne ved en offentlig vandforsyning forjættende for mange.

Flere af brøndene var ødelagt af nedsvivning fra møddinger, latriner, pissoirer, svinestier – eller helt rødfarvet af rust. Pigerne måtte hente vand, hvor det var bedst. Og mange måtte gå langt med to spande i et åg over skulderen. Igen og igen.

Enkelte steder, som hos dyrlæge Christensen på Bjerget, var der en vandpumpe i bryggerstet, men alle andre i Bjerggadekvarteret måtte hente vand ved en af de to vindebrønde. Det kostede en afgift på 2 kr. årligt til brøndens ejermand. Andre var henvist til at hente vand ved kilden i T.W. Jensens eng.

Anlægsomkostningerne til en moderne vandforsyning blev kalkuleret til 90.000 kr., mens driften blev anslået til at ville koste 7.000 kr. om året plus forrentning og afdrag. Udvalget opfordrede skatteyderne til at skrive under på en henvendelse til sognerådet, og det gjorde 386 borgere i forårets løb.

Det var et stort fremskridt, da Sognerådet i 1885 fik anbragt en brandhane på Lilletorv. Her kunne folk i byen også hente vand til husholdningen.

Efter de store koleraepidemier i midten af 1800-tallet, hvor tusindvis af mennesker var døde, havde Odense som den første by i Danmark fået en offentlig vandforsyning i 1852-53. Der var en stigende forståelse for, at drikkevandets beskaffenhed havde betydning for udbredelse af den dødelige sygdom. Men forståelsen brede sig langsomt.

Derfor var der også flere husejere som gav udtryk for direkte modstand mod planen: de mente, at deres private vandforsyning var udmærket. Også mange småfolk var faktisk uinteresserede. En offentlig vandforsyning forekom fjern, uvirkelig og nærmest uanset prisen urealistisk dyr.

Og fremskridt var der da sket. I 1885 havde sognerådet fået anlagt en artesisk brønd på det nye torv. Den var anlagt af hensyn til Brandvæsenet, men året efter blev den bygget om og blandt andet forsynet med en cementbeholder og et springvand. Herfra kunne borgerne hente friskt grundvand.

Men nu måtte man altså trods alt tage til efterretning, at mange ønskede mere udvikling. Det havde gjort et stort indtryk, at der i 1895 havde været en voldsom koleraepidemi i Hamburg. Dagligt rapporterede avisen nøgternt, men rystende. Alene i dagene 1., 2. og 3. september kunne man oplyse om i alt 1343 nye tilfælde og 624 døds-

fald. Det gjorde indtryk og det var stadig ikke glem, at amtslæge Holst i 1898 havde karakteriseret de sanitære forhold i Struer med ordene: »meget slette«. Og det endda i en tid, hvor man ikke var specielt fintfølende.

Sognerådet konstaterede, at af de 386 skatteydere, som havde skrevet under på

Hvem sagde Limfjordsflække? Det imponerende vandtårn i Struer blev naturligvis bygget på det højeste sted, som nærmest lå i ødemarken uden for den beskedne bykerne. Ved at bruge en middelalderstil til tårnet fik den lille og forblæste lade- og losseplads ved Limfjorden et påtaget skær af agtværdig ælde.

ønsket om en offentlig vandforsyning var der kun 170 ud af cirka 400 ejendomsbeddere i Struer. De 216 øvrige underskriver var lejere.

Sognerådets flertal gik alligevel forsigtigt i gang med en afklarende undersøgelse, og man antog ingeniør Georg Jochimsen, København til projektering og teknisk ledelse.

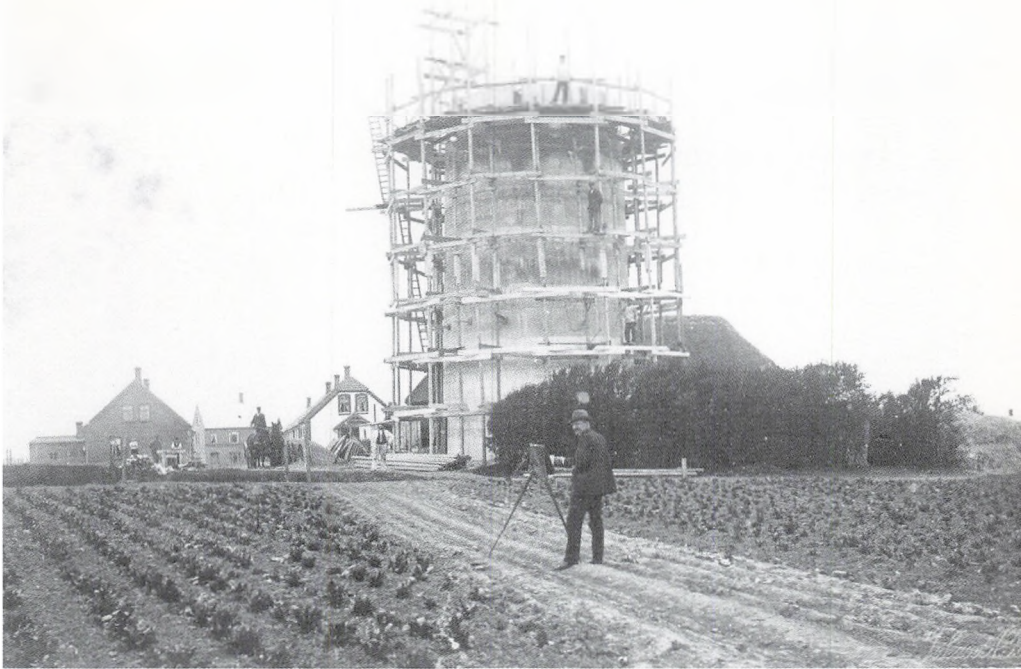
Efter adskillige vanskeligheder kom arbejdet endelig i gang i 1908. Den lokale murermester Wedderkopp, der i årenes løb fik mange kommunale opgaver på grund af hans altid lave tilbud, stod også for dette arbejde.

Hvem sagde Limfjordsflække?

I sommerens løb blev det imponerende vandtårn rejst på byens højeste sted. Det lå nærmest i ødemarken uden for den beskedne bykerne. Som det tydeligt fremgår af fotografiet var dimensionerne overvældende: 31,25 m til toppen af vindfløjen, 19,05 m til vandbeholderens bund.

Trods det, at der naturligvis var tale om et splinternyt bygningsværk, kunne middelalderborgtårn-stilen naturligvis tilføre den lille forblæste lade- og losseplads ved Limfjorden et ønskværdigt – men også ret påtaget – skær af agtværdig ælde. Og i helt bogstavelig forstand var vandtårnet naturligvis det stolte symbol på en opadstræbende provinsby.

Og det måtte der betales for. Blandt andet 100 kr. til billedhugger Thomas Hansen, der udførte modellen til skjoldet over døren – sandsynligvis Struers første offentlige kunstudsmykning. Skjoldet blev desværre renoveret bort i 1951.

I 1908 blev vandtårnet opført, og byggeriet var genstand for stor interesse. Som kommunalt bygningsværk signalerede vandtårnet tillid til fremtiden og tro på udvikling til fælles glæde.

Også muremester Wedderkopp fik naturligtvis sin betaling, men denne gang havde han for alvor forregnet sig. Det billige tilbud gav ikke mulighed for tilstrækkelig indtjening, og efter et par økonomisk plagsomme år måtte han i 1911 forlade byen.

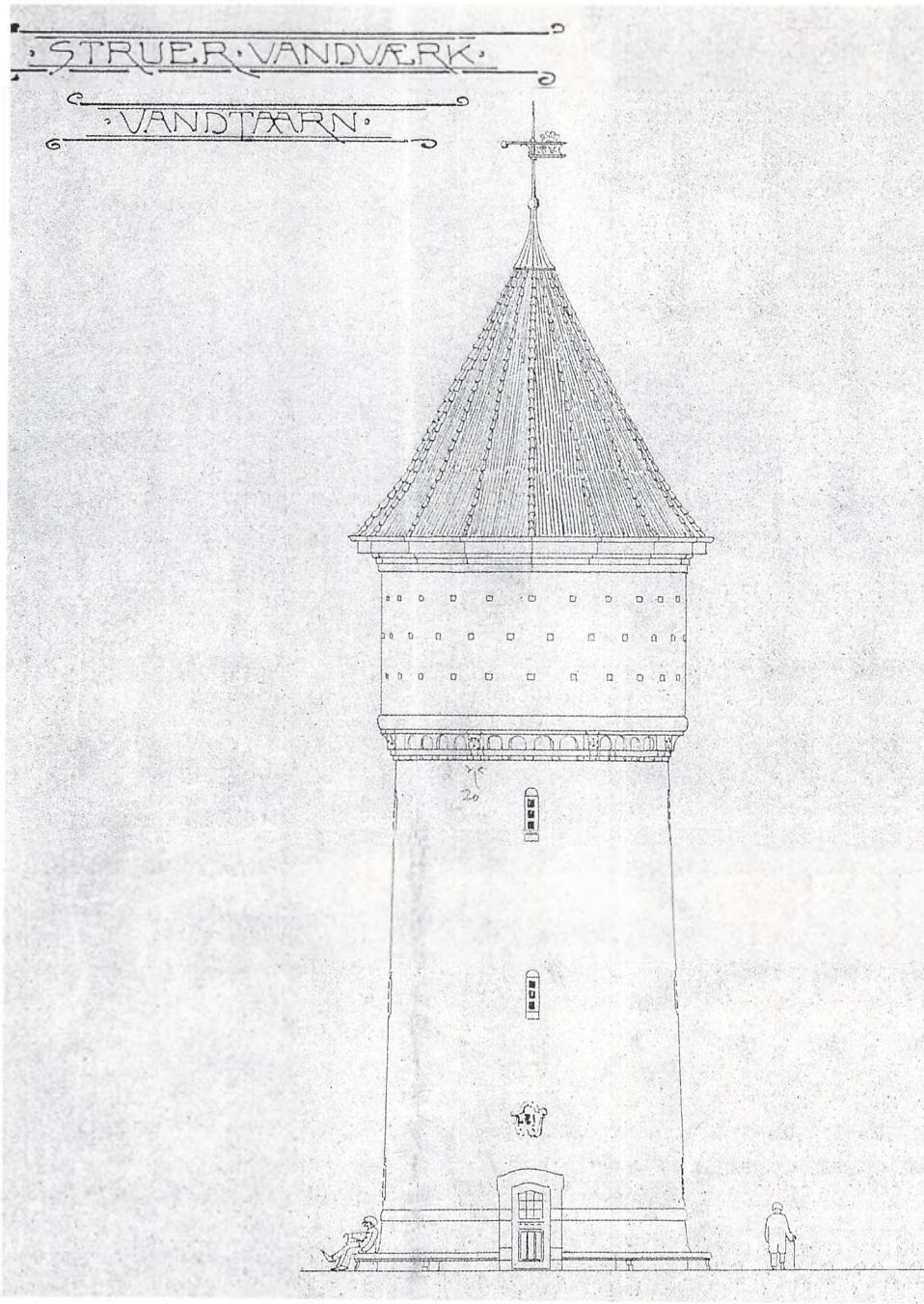
Også sognerådet havde forregnet sig. Det viste sig nemlig hurtigt, at det kommunale initiativ omkring vandforsyningen gav anledning til oprettelse af en grundejerforening i Struer. På et møde i december 1907 protesterede grundejerne med tydelig vrede mod sognerådets beslutning om at vandafgiften skulle betales af grundejerne. De mente afgjort, at vedtægten burde pålægge *forbrugerne* denne udgift. Og da de tilstedeværende sognerådsmed-

lemmer afviste at forandre vedtægten, var oprettelsen af en grundejerforening uundgåelig.

En kommunal sundhedskilde

På flere måder var der altså fortsat vanskeligheder i forbindelse med projektet. Men nu var der ingen vej tilbage og navngivningen af den nye vejstrækning gav næsten sig selv: Tårngade. Og i løbet af forbavsende få år voksede et respektabelt villakvarter op omkring vandtårnet, der i avisen omtales som »det herlige Vandtaarn – Byens største Pryd.« Så imponerende var det samlede billede, at det naturligvis måtte foreviges på postkort.

Arkitekt Alf. Jørgensen fra København, tegnede Struers nye stolthed. Alf. Jørgensen havde året før stået for Maribo Vandtårn. Omkring dette tårns fod placerede han en række små skulpturer, f.eks. skrubbtudser og fiskehoveder, der refererede til emnet vand. I Struer nøjedes han med at lade de håndværksmæssige kvaliteter tale for sig selv. Men en detalje må fremhæves: omkring tårnets fod indbyggede han en granitbænk, så tårnet virkelig kunne blive et kommunalt samlingssted.

Og også på anden måde virkede tårnets imponante udformning. Fem år efter opførelsen omtalte den lokale ugeavis vandtårnet som »Byens stolteste Bygningsværk, enkelt og rent i Linierne«. Samtidig noterede man med stolthed, at »der fra Taarnets Indre uophørligt flyder en krystalklar Sundhedskilde ned over Byen«.

Den magtfulde og overvældende arkitektur kombineret med bevidstheden om det nærmest magiske indhold talte også stærkt til børnene, som voksede op i kvarteret. En af dem, Ove Høyer, fortæller i sine erindringer fra trediverne, at han altid gik forbi tårnet med en vis respekt: »for der var jo det med, at vandet ville løbe ud, hvis døren blev åbnet. Jeg blev næsten lidt skuffet på opklaringens dag, hvor døren til tårnet stod åbent og det viste sig, at der blot var en trappe og nogle rør.«

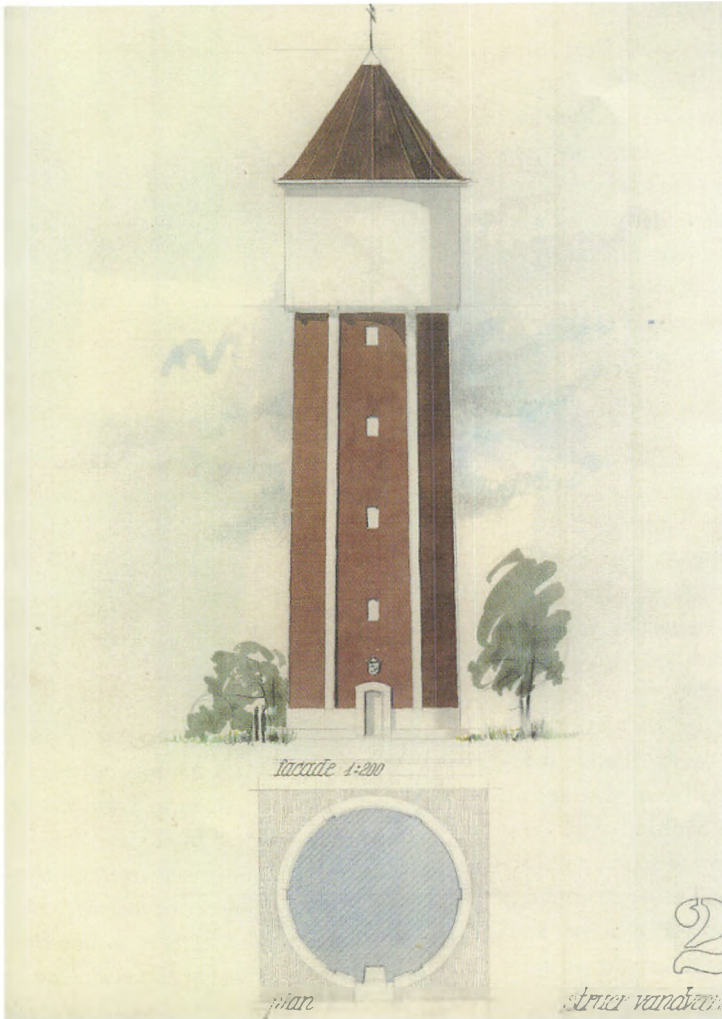
De voksne blev også overraskede. En offentlig vandforsyning gjorde mange ting lettere på en måde, som man end ikke havde drømt om.

Udover de indlysende muligheder viste der sig snart en række sidegevinster ved

Tidsskriftet Konkordia, der blev udgivet af Andelselskabet Statsfunktionærernes Brugsforening i Struer fra 1910-1915, beskrev vandtårnet som byens stolteste Bygningsværk, »enkelt og rent i linierne. Den aarvaagne Hane paa Toppen under Borgerkronens Enhedsmærke fortæller Dag og Nat hvorfra Vinden blæser, medens der fra Taarnets Indre uophørligt flyder en krystalklar Sundhedskilde nedover Byen.«

vandforsyningen. For eksempel blev det muligt at foretage en kommunal hovedrengøring: Hver gang Struer Gasværk fik kul hjem, blev gaden fra havnen til Torvet slemt svinet til. Og man mente tilsynela-

»Skønhedsmæssigt kommer det ny Vandtårn ikke på Højde med det gamle, men til Gengæld bliver det saa stort og saa dyrt, som man mener, det er nødvendigt for at sikre Byens Vandforsyning fremover.« Sådan skrev Struer Dagblad i 1950.

dende hver gang, at det aldrig havde været så galt som netop denne gang!

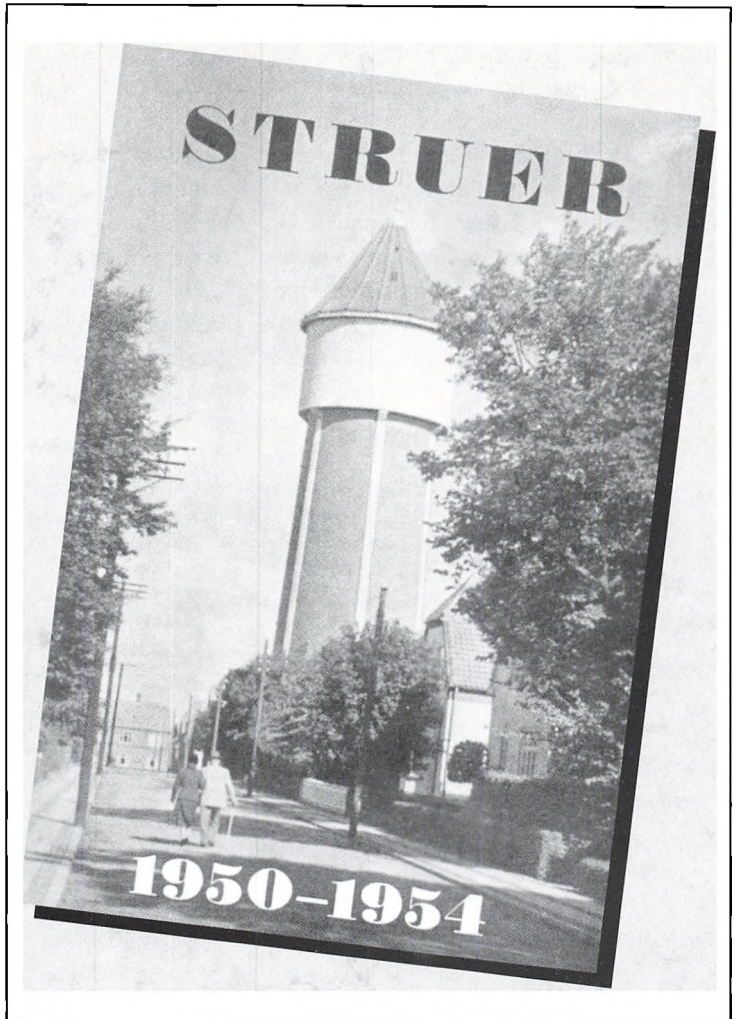
I oktober 1908 besluttede sognerådet at gøre noget. Gaden skulle hovedrengøres ved hjælp af det nye vandværk og brandslangerne. Initiativet blev hilst velkomment og arbejdet fulgt nøje. Dagbladet konstaterede bagefter lidt ærgerligt i en kommentar, at der var et stærkt tryk på

vandet og at gaden blev spulet udmærket – men at slangerne var alt for korte. Vandvognen måtte tages til hjælp.

Dette kunne imidlertid betragtes som begyndervanskeligheder. I løbet af få årtier nåede den offentlige vandforsyning i Struer en udbredelse og et niveau, der gjorde det påkrævet at tænke på en kapacitetsudvidelse.

Det renoverede vandtårn stod færdigt i 1951 og det var stadig fyldt med symbolsk betydning. I forbindelse med byrådsvalget i marts 1954 udgav Socialdemokratisk forening i Struer et lille skrift, hvori de opregnede alle de fremskridt, der var sket under de forløbne fire års socialdemokratiske ledelse af byen. Som symbol på fremdrift og velstand var det nye vandtårn uforligneligt.

Ikke særlig pænt, til gengæld dyrt

Straks efter anden verdenskrig ønskede man at udvide vandtårnet ved at bygge et nyt uden om det gamle, og i øvrigt forhøje det med ti meter.

Kapaciteten kunne dermed forøges fra 158 m³ til 300 m³. Af hensyn til udviklingen i vandforbruget var dette nødvendigt.

Men al udvikling har som bekendt sin pris og Struer Dagblad påpegede som et beklageligt faktum, at man jo ikke kan få alt: »Skønhedsmæssigt kommer det nye vandtårn ikke på højde med det gamle, men til Gengæld bliver det saa og saa dyrt, som man mener, det er nødvendigt for at sikre byens Vandforsyning fremover.«

På grund af de vanskelige tider og efter-

krigstidens mangel blev projektet en smule forsinket, men i marts 1950 gav Ministeriet endelig byggetilladelse til vandværksudvidelsen. Ombygningen af vandtårnet, der kun var en mindre del af det samlede projekt, blev forestået af ingeniørfirmaet A/S Krüger, København.

Byggeriet blev gennemført som vinterbyggeri og i maj 1951 kunne man holde rejsegilde på det nye vandtårn. Med stolthed noterede Dagbladet, at flaget på kransen vejede cirka 60 m over Limfjorden og at

man fra tårnets top – ved hjælp af en kikert – kunne se i alt 28 kirker.

Det er ikke forbavsende, at »byens største pryde«, der nu var blevet iklædt moderne proportioner og samtidig arkitektur, stadig var et betydningsfuldt symbol på et bysamfund, der med stormskridt bevægede sig mod hidtil ukendt velfærd.

26. november 1951 blev projektørerne atter tændt: »Tårnet vil nu ligesom det gamle staa som Byens lysende Vartegn hver Aften.«

Vandtårnernes tid er med stor sandsynlighed forbi. Nye pumpesystemer har overflødiggjort tårnet. Dette er den sidste udgave, der blev opført i Struer. Efter nogle år med utilfredsstillende vandforsyning i den vestlige del af Struer besluttede man i 1962 at starte projekteringen af et nyt vandtårn. Tårnet stod færdigt i 1966. Kapaciteten er på 750 m³. Det gamle tårn rummer 300 m³ og det oprindelige tårn fra 1908 rummede det 150 m³.

Skatten i kæmpehøjen ved Fabjerg Kirke

Sidste år blev der i FRAM fortalt om oldsags-samlingen fra Nørre Vosborg. Den var skabt af Andreas Evald Meinert Tang (1803-1868), der i 1825 i en alder af kun 22 år overtog herregården Nørre Vosborg. Den unge godsejer var stærkt interesseret i oldtiden, og besøgte under et ophold i København flere gange »Det kongelige Museum for nordiske Oldsager«, i daglig tale blot kaldet Oldnordisk Museum. Museet, som i dag kaldes for Nationalmuseet, var stiftet i 1807 og blev ledet af en håndfuld historisk interesserede og indflydelsesrige mænd i »Commissionen til Oldsagernes Opbevaring«. Som sekretær – uden løn – havde man i 1816 ansat forretningsmanden C.J. Thomsen (1788-1865), der var lidenskabeligt optaget af historie og arkæologi. Med sin praktiske og systematiske ordenssans organiserede og udstillede han museets samlinger, der i 1827 var indrettet i universitetsbiblioteket på loftet af Trinitatis Kirke ved Rundetårn. Thomsen var både menneskeligt og fagligt en stor kapacitet. Han opnåede verdensberømmelse ved at opdele oldtiden i de tre perioder stenalder, bronzealder og jernalder.

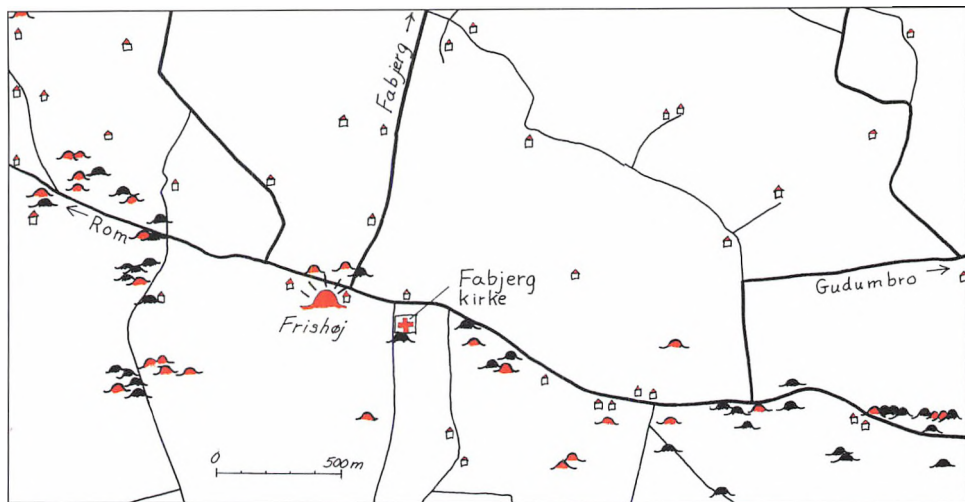
Det var her på loftet af Trinitatis Kirke, hvor der forøvrigt også i dag er udstillinger (dog ikke af oldsager), at den unge vestjyske godsejer i 1827 mødte den københavnske museumsmand, der med stor

energi og ildhu viste rundt i samlingen og fortalte om oldsagerne og oldtiden. Tang blev endnu mere grebet af oldtiden og museumstanken, og var resten af sit liv en værdifuld meddeler fra det yderste vest til Oldnordisk Museum i København. Især var Tang meget virksom i sine unge år, når det gjaldt om at opspore og indsende danefæ til museet. Allerede året efter – 6. maj 1828 – skriver Thomsen til »Herr Tang til Nørre Vosborg«: »Jeg er i går på det behageligste blevet overrasket på en måde, jeg næsten ikke endnu kan glemme, idet deres broder overleverede mig den kostbare og meget sjældne guldring ... som man ikke har mage til ved vore samlinger ... Det er et herligt stykke for museet«.

Samme forår får Tang at vide, at nogle karle graver i en stor gravhøj ved Fabjerg Kirke og har fundet nogle værdifulde oldsager, som er afleveret til præsten i Gudum. Tang tager straks derop. I hans kalender, der var bundet sammen med almanakken, står der ved onsdag 21. maj 1828: Faberg. Gudum. Den dag skulle Tang aldrig glemme, han var i sin ungdommelige iver så uheldig, som man kunne være. Et mindre arkæologisk mareridt begyndte, og vi kan i dag nøje følge det gennem de mange breve, som blev skrevet de følgende tre-fire år mellem de implicerede.

Det begyndte ellers så godt. 10. juni

Fabjerg høj eller Frishøj, som her er vist med en stor rød plet, ligger 300 m vest for Fabjerg kirke. De mange gravhøje ligger i et bredt øst-vest gående bælte, som kaldes for Oldtidsvejen. Fredede gravhøje er vist med sort, mens sløjfede eller overpløjede høje er røde.

1828 skriver Tang til velbårne hr. cancelliråd Thomsen: »Tæt vesten Faberg kirke en mil sønden og østen Lemvig, ligger en meget betydelig høj, Faberg høj kaldet. Herom fortælles, at to søstre fornemme af byrd og rige på gods, boede i oldtiden, dengang den kristne tro blev indført her i landet, på en gård i Gudum sogn. Den ene søster fattede snart kærlighed for kristendommen, lod sig døbe og blev en såre gudelig kvinde ... Den anden søster vedblev at fremture i afguderne, og blev kristendommen meget gram, fordi den havde draget hendes søster fra odinslæren, hvori hun forblindet mente al sand lyksalighed bestod. Den kristne søster ville til troens bestyrkelse og troldens fordrivelse lade en kirke bygge, hvorover hedninge søsteren blev såre opbragt, og opførte i trods en hedensk høj, kirken lige overfor, og hvor som den endnu der

ses, og søgte derfor til med mere forhånelse at få den standet [dvs. færdig] før søsteren fik sin kirke færdig. Men det arbejde, som Herren er med i ... og højen var ej nær rejst, før kirken stod der med tårn og blytag, et værdigt Guds hus. Derfor kaldte man kirken Far-bjerg, af det jyske ord far – før, fordi den blev færdig før bjerget. Om den hedenske søster hedder det, at hun siden bragte sine afguder ofringer på samme høj, og døde som hun levede, som en forstokket hedning – så siger sagnet.

Omtalte høj påtog tre karle sig at udgrave, især tilskyndet af den enes moder, en kone på noget over 60 år, som mener hun siden sit 16. år stedse har haft sin hu henvendt til denne høj, da hun ventede sig store ting af den. Karlene begyndte fra sønden af at grave en gang ind i højen kun 3 alen [cirka 2 m] bred og helt ned til jordens

overflade, som skønt den ideligen skød sammen og een gang nær havde dræbt den ene af karlene, som sad i jord til hagen i to timer før de fik ham udgravet, nåede de dog midten af højen på en afstand af omtrent 4 alen [cirka 2½ m], da de ved et nyt voldsomt skred måtte opgive denne gang. På denne gang ind i højen fandt de under en af de sædvanlige sammensætninger af kiledannede sten, 4 alen over jordens flade en del småting, som de »på almuens almindelige vis« ... anså for guld og bragte hen til stedets præst, pastor Rosendahl i Gudum«.

Tang så de fundne ting i Gudum præstegård og kunne med det samme se, at metalsagerne ikke var af guld, men af bronze. Det drejede sig om en meget lang nål med et fint kunstfærdigt hoved, om bladet til en dolk, hvis håndtag var rådnet bort, om et stykke af en pincet samt en lille tildannet rød sten. Tang bemærkede, at det så ud, som havde nålen været forgyldt.

Disse sager, som karlene antog for at være guld, samt chancen for endnu at gøre det helt store fund, opmuntrede dem til endnu et forsøg. Tang fortæller videre: »Efter at have måttet forlade den første gang, begyndte de fra den østre side med en meget betydelig bred gang, også fra højens yderste side mod dens midte. Herved arbejder de endnu med ufortrøden flid og har allerede arbejdet på højen i over 6 uger. De er fattige folk og har næppe det tørre brød til at leve af under deres arbejde. Jeg tager mig derfor den ærbødige frihed til at anbefale dem til Commissionen om den ej gunstigen kunne tilstå en liden erstatning for deres ... arbejde, om de end ej skulle være så heldige at opdage noget af virkeligt værdi. Karlernes navne er Anders Kalleen

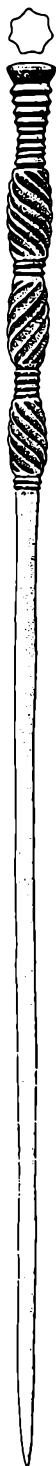
af Tørring, Johan Georg Shøner af Lem og Jacop Maae af Tørring«.

Inden Tang sendte denne spændende rapport til Thomsen, havde han modtaget et brev dateret 24. maj fra Jacob Andreas Maae, en af de gravende karle. Det fremgår af det korte brev, at Maae ikke havde mødt Tang, da han kort forinden besøgte Fabjerg Høj. I stedet havde Tang mødt en anden person, »som jeg [Maae] er i besiddelse af en ond tanke om«, og som Tang havde givet penge. Maae fortæller også, at det var ham og hans brøder, der var de allerførste til at grave i højen, hvilket de havde gjort to gange. Og nu var det altså tredje forsøg, og de var tre om det, og et eventuelt udbytte skulle deles lige mellem dem. Det beløb, som Maae mente de ville få i dusør for det fundne og for hvad de eventuelt ville finde, ville de tre karle bruge til en rejse til København. Og nu kommer Maae med sit egentlige ærinde: Han beder Tang om at rekommandere (dvs. anbefale) dem »på det aller underdanigste til den høje Commission i København«. Det var jo en frisk anmodning, også dengang ville de unge mennesker gerne i byen, og så kunne de jo også se sagerne fra Fabjerg Høj i Oldnordisk Museum.

Men karlene kom ikke til København på dén konto. Tang skrev tilbage, at de fundne genstande ikke var af guld, og at han ville råde dem fra at rejse til København, da sagerne var af ringe værdi. Han kunne dog trøste dem med, at de fundne ting var af stor værdi for antikvarerne, og at de ikke skulle tabe modet, »men kun vedblive at arbejde og fuldføre hvad I har begyndt«. Sidst i brevet nævner Tang, at han vil holde hvad han har lovet, nemlig at indberette

hele sagen til Commissionen og anbefale, at der udbetales dusør. Endelig beder han dem om at indstille arbejdet, hvis de træffer på en stensætning, »thi en sådan har interesse for en antikvar«.

12. august skriver Tang atter til Thomsen. Først takker han inderligt for et tilsendt antikvarisk tidsskrift, som han med stor interesse har læst alle artiklerne i. »Hele hæftet var mig til uendelig fornøjelse, og den måtte umiskendelig glæde og interessere hver den, der har mindste gnist af kærlighed til fædrenes historie«. Ak ja, det var gode tider dengang for oldtidsinteresserede læsere; det er jo ikke lige de følelser, man i dag nærer over for alle indlæg i de fagarkæologiske tidsskrifter. Men Tangs formål med brevet var oldsagerne fra Fabjerg Høj. Nu har Tang fået overleveret oldsagerne for via sin broder at videresende dem til Commissionen. Og så er der nyt om gravningen: »Karlene fortsatte siden jeg sidst meldte om deres arbejde, i den sidst åbnede brede gang fra østen i en tid af næsten 7 uger, så det hele arbejdet på højen har medtaget for dem en 13 uger, dog uden at finde noget betydeligt. En kort bred planke af forrådnat egetræ, som det synes nedlagt i kalk, i en retning fra syd til nord, og ovenpå bedækket med klumper af forrådnat tøj, hvoraf jeg har ladet en prøve følge med de øvrige antikviteter ... Dog tror jeg ej, at de havde nået centrum af højen, da de kede og trætte af det forgæves ar-

bejde forlod den«. Endnu en gang beder Tang, om der ikke kan tilstås karlene en lille erstatning for deres forgæves arbejde, selv har han understøttet dem med to spesie på egen regning. Endelig vil han gerne, om Commissionen ønsker det, lave en nøjagtig og fuldstændig beskrivelse over udgravningen af højen, »ligesom det i enhver henseende vil være mig en sand glæde, hvis jeg på nogen som helst måde kunne være hr. cancelliråden eller Commissionen til Oldsagernes Opbevaring til nogen som helst nytte«.

Lidt over en måned senere, 16. september, skriver Thomsen tilbage til Tang. Han har nu modtaget sagerne, hvor kun den store nål er noget særligt. Thomsen har endnu ikke fremlagt sagen om »en lille erstatning« for Commissionen, men er klar over, at det bliver vanskeligt: »Da Commissionen ... ej opmuntrer, men endog har meget imod at almu- en på egen hånd udgraver høje uden at kyndige ser til ... vil De indse, at det ikke er let at fremføre Deres ønske med hensyn til graverne. Man vil spørge mig, hvem har bedt om at de skulle foretage et sådant arbejde, og det er at opmuntre til gravomroderi, som man netop ej ønsker, imidlertid jeg skal gøre hvad jeg kan«.

Den store nål fra Fabjerg Høj er 31 cm lang. Nålen stammer fra Mellem-europa. Tegning: Eva Koch, Nationalmuseet.

Almanak

for det Aar efter

Christi Fødsel 1826,

som er det andet Aar efter Skud-Aar

Beregnet til
Observation

Af

E. G. F.

Prof. P. E.

Rjøbenhavn
torium.

Thune,
Mathem.

Salgshæftet for 8 $\frac{1}{2}$ Rbb.

Rjøbenhavn.

Trykt hos Directeur Jens, Søstrup Schu'lg,
Kongelig og Universitets-Bogtrykker.

Forsiden af 1826-almanakken, som Tang henviser til. Måske har de tre karle i Fabjerg kendt den opfordring, som Den kongelige Commission for Oldsagernes Opbevaring, havde indrykket det år i almanakken. Under overskriften »Om Danefæ og sager fra ældre tider, som findes i jorden« lyder det: »Det sker ikke sjældent, at ved pløjning, grævning eller stenes synkning [dvs. nedgravning af store sten] på marken findes, under disse kostbare og for kundskaben om gamle tider vigtige sager af guld, sølv eller andre metaller. I forrige år kom på ikke mindre end 4 steder kostbare guldsager således for lyset. Man har troet at burde gøre landmændene opmærksomme herpå, da det undertiden kan bringe dem en ej ubetydelig vinding. Når da en stor sten synkes eller sprænges, bør det med spæden forsigtigen efterses, om ikke noget har

været nedlagt under stenen. For guld og sølv kan findereren efter de kongelige forordninger altid være vis på at erholde metallens fulde værdi udbetalt, ligesom han ved ej at oplyse det fundne udsætter sig for straf. Dog er det ikke blot guld og sølv, som herved kan forskaaffe landmanden fordel; men når han også med andre i jorden fundne sager såsom askekrucker af ler, sværd, knive, ringe og deslige omgås varligen, og disse ved præsten eller en anden kyndig mand indsendes til undertegnede Commission i København, så lader denne gerne findereren tilflyde en passende dusør«. Efter kopi fra Det kongelige Bibliotek.

Det så altså ikke alt for lyst ud for Tang og de Fabjerg karle, og det ser endnu mørkere ud i Thomsens næste brev til Tang, dateret 21. oktober 1828: »Men jeg beder Dem sætte Dem lidt i mit sted og betænke hvem Den kongelige Commission for Oldsagernes Opbevaring består af ... overhofmarskal Hauch, konferenceråd Monrad, biskop Münter, etatsråd Thorlacius ... De første tre har i den sidste tid haft langt mere at gøre, end de på nogen måde kan udføre«. Atter belærer Thomsen den unge godsejer i det uheldige ved, at folk graver i højene uden nogen kyndige er til stede.

Så går der endnu et halvt års tid, uden at der sker noget. Karlene er utålmodige og spørger flere gange Tang skriftligt og mundtligt om deres sags udfald. Så griber Tang endnu en gang gåsefjeren og skriver 28. maj 1829 et noget skarpt brev til Thomsen. Han er klar over, at det ingen behagelig sag er for Thomsen, men Tang er nødt til at tale Fabjerg-karlenes sag, »hvor ubehage-

ligt det i grunden er mig at tale i den, men for hos dem at se mig retfærdiggjort, kan jeg ej andet end ønske et inderligt resultat«. Han er enig med Thomsen i, at det er meget uheldigt, at almuen graver i højene for at finde oldsager uden at der er nogen kyndige til stede. Men så holder enigheden også op, og Tang viser tænder: »Dog må jeg oprigtig bekende, at jeg ej før har anet, at slig eftersøgning var Commissionen imod. Jeg kunne ej tro det, efterdi den på flere steder af landet har belønnet findere blandt almu- en af antikviteter godt, og efter de notitser den har ladet indrykke i almanakkerne for 1826 og 29, og ej heller var jeg den eneste som deraf antog, at højudgravning var en, om ej just anbefalet, så dog billiget foretagende ... Vel indeholder Commissionens bekendtgørelser ingen direkte opmuntring til høj-eftersøgning, men der gøres landmanden opmærksom på ... at det ej alene er guld og sølv der kan forskaffe landmanden fordele, men når han også med andre i jorden fundne sager, som askekrugger af ler, sværd, knive, ringe og deslige omgås varligen, og disse ved præsten eller anden kyndig mand indsendes til Commissionen, så lader den gerne finderens tilflyde en passende dusør. – At nu højene er de steder, hvortil man tyer med sikkerste håb om antikvarisk udbytte, er jo almindelig bekendt, og derfor har Fabjerg højs udgravere også der søgt dem, og forresten handlet efter som almanakken foreskriver. Derfor tog jeg, da jeg tilfældig kom forbi dem ved deres arbejde, ej i betænkning at opmuntre dem til, ved udholdenhed at fortsætte og fuldføre det begyndte arbejde, og gav dem det bedste håb om en passende dusør for de opda- gede oldsager«.

Blot tre uger senere er der brev fra Thomsen, der undskylder sig med, at han har været meget syg. Medlemmerne af Commissionen har enten meget travlt med deres arbejde eller er meget syge. »Min arme ven Nyerup lå og ligger dødelig syg«. Han døde 11 dage efter, at brevet til Tang var afsendt. Desuden lider Commissionen af pengemangel, idet den årligt kun har 300 rigsdalere at gøre godt med. Og pengene skal strække til mange forskellige ting. Det var ikke let for Thomsen, Commissionens medlemmer sad hårdt på pengekassen, så »hovedvanskeligheden er, at overvinde nogle af de ældre medlemmers betænkeligheder og frygt for at komme i pengeforlegheder«.

Igen bemærker Thomsen, at kun nålen er noget særligt, og at den vil være »nyttig for museet«. Og igen vender han tilbage til, at Commissionen ikke vil synes om karlenes gravning i højene, og at han højest vil kunne få Commissionen til at give »en ubetydelighed i dusør for nålen«. Men Thomsen har fundet en udvej. Meget af Fabjerg højene var jo stadig urørt, og gjorde karlene nu et nyt forsøg, hvor Tang havde lidt opsigt dermed og fortalte, hvordan de skulle gå frem – ja, så mente Thomsen, at Commissionen godt ville tilstå 20-25 rigsdalere til en sådan gravning. Den behøvede ikke at være stor, og kunne så være en lille indtægt for graverne. Dertil kom, at fund af ædle metaller som danefæ ville blive godtgjort oveni af Rentekammeret.

Commissionen havde altså endnu ikke taget stilling i sagen, ja måske kendte de den endnu ikke. Med det nye forslag, hvor Commissionens bidrag på de 20-25 rigsdalere ingenlunde var sikkert, forhalede

Thomsen sagen. Tang kunne ikke bruge det til noget og svarede ikke.

Knap tre måneder senere, 1. september 1829, skriver Thomsen igen til Tang og gentager kort sit forslag. Der er stadig pengemangel, og det er stadig vanskeligt at give dusør for »ubetydelige oldsager, og endnu mere til den slags gravere man har meget imod, nemlig dem som på egen hånd snarere omrode end undersøge gravhøje ... Det man derimod er på jagt efter er sager, som tilfældig findes for eksempel ved pløjning, jordfund, mergelgravning, i vandet osv. ... med oldsager har erfaring lært mig, at det er bedst ikke at ville tvinge dem frem, men at følge spor tilfældet anviser.«

Det var intet nyt, Tang svarede ikke, og Thomsen lod sagen ligge. Men karlene fra Fabjerg Høj var blevet endnu mere utålmodige, og det skulle blive et nyt initiativ fra dem, der endeligt fik Commissionen til at behandle sagen. 2. januar 1831 skrev en af deres fædre, Laurs Pedersen Söegaard, til proprietær Tang på Nørre Vosborg for at forhøre sig om den videre skæbne af de »med største agtsomhed opgravede oldsager, som blev Deres Velbaarenhed ihænde leveret i foråret 1828«. Söegaard er lidt for tidlig på den, Tang fik først oldsagerne sent på sommeren. Men tonen i det korte brev er ikke til at tage fejl af. Söegaard vil vide, hvornår Commissionen har fået oldsagerne, og vil i det hele taget have sagen fremmet til fordel for karlene.

Laurs Pedersen Söegaard boede på gården Lemtorp i Nørlem sogn. Ved folketællingen tre år senere, i 1834, boede der her en 40-årig husmand og hyrekusk ved navn Laurs Pedersen. Det må være den mand, som skrev til Tang, og som efter at have

fået svar fra Tang, skrev et langt brev 10. marts 1831 til Den kongelige Commission for Oldsagernes Opbevaring.

Söegaard fremstiller ikke uventet sagen meget fordelagtigt for de tre karle. Ved optagelsen af oldsagerne var der to kyndige mænd til stede, og de så, at karlene »brugte den største forsigtighed ved optagelsen«, hvorefter alt straks blev afleveret til sognets præst, der skulle befordre sagerne videre til Commissionen. Men så dukkede hr. Tang fra Nørre Vosborg op, og forlangte oldsagerne udleveret for at aflevere dem til Commissionen. Dertil kom, at han lovede de tre karle, at de skulle få dækket udgifterne for deres arbejde samt få godgjort oldsagernes værdi. Söegaard påstår, at de fundne metalsager er af guld, da »ingen uægte metal kan ligge i jorden i 6 til 700 år ... ubedærvet«. Söegaard anbefaler Commissionen at give de tre karle en dusør for det fundne guld samt desuden 84 rigsdalere sølv, »hvilken er følelig for dem«, svarende til at hver karl fik en dagløn på to rigsdalere i de 14 uger, som det hårde arbejde varede.

Det kan nok være, at Commissionen nu kunne finde tid til at få sagen afsluttet. Der blev skrevet et brev til Tang 28. april 1831. For at mane snakken i jorden om, at sagerne skulle være af guld, vil de blive sendt til Tang, som venligst bliver bedt om at ekspedere dem videre til karlene fra Fabjerg. Til slut i brevet får Tang »den varmeste tak og forbindtlighed for den opmærksomhed De ved flere lejligheder har vist oldsagerne«, og skønt et uheldigt udfald på denne sag, håber Commissionen at den »ej har kølnet Deres iver for en god sags fremme«. Brevet er underskrevet af alle de syv medlemmer af Commissionen. I samme

Opvaringsmed De ved flere Lykligheder har viist Oldsagerne og
 vispen intet mere, end at De frændeler ville vise, at et heldigt
 Udfald af et Forføj, som blot er det, men kunne frændele
 ved Høj eller Commissions, ej har købet Dens Jern for en
 god Sags Fremme

Den kongelige Commission for Oldsagerne Aftæring ^{8. 10. 1831}
 J. J. Morsø, Schüller, Werlauff 1831.

Historikeren Werlauff

Sidste del af brevet fra Commissionen, hvor alle dens medlemmer skrev under. Historikeren Werlauff havde som valgprog »Den der lever skjult, lever godt«. Hans lidet prangende underskrift passer godt hertil.

kuvert fulgte desuden et lille følgebrev fra Thomsen, der meget undskylder al den ulejlighed og plagerier, sagen har haft for Tang. Men til sidst kunne det jo ikke gå anderledes, så nu får karlene oldsagerne igen. Dog har Thomsen sørget for at få lavet en god kopi af den ualmindelige nål.

Da oldsagerne kom tilbage til Nørre Vosborg, skrev Tang 27. august 1831 til Laurs Pedersen Söegaard og bad ham sende de tre karle ned og hente og kvittere for oldsagerne. Det passede ikke karlene, så Söegaard fik det ordnet således, at pastor Kanneworff i Lemvig kvitterede for modtagelsen, hvilket skete 19. september. Oldsagerne var nu atter tilbage.

Det havde været en grotesk sag, især for Tang. I et brev til Thomsen over et år efter, 6. november 1832, kommer Tang ind på sagen, og er meget lettet over, at Commissionen sendte oldsagerne retur. For det havde været besværligt, »af karlene blev jeg idelig plaget, og var glad når jeg kunne slippe fra dem ved at give dem en daler og løfte om ... Til sidste troede de, at jeg selv havde beholdt deres sager og gjort dem i skillinger ... [og så] den tåbelige ide, at sagerne var af guld«. Nu var den sag heldigvis ude af verden, og Tangs anledning til at skrive til Thomsen var fundet af en guldfingerring ved gravning efter tørv hørende til en af godsets gårde i Gørding sogn. Det var rig-

tigt guld, finderens blev belønnet med guld-værdien, og ringen endte uden komplikationer af nogen art i Oldnordisk Museum. Sidst i brevet skriver Tang: »Det glæder mig altid af aviserne og andre efterretninger at erfare Det antikvariske Museums forøgelse med sager af sjældne stykker, og jeg tænker tit med længsel på, at kunne tage alle disse oldsager i øjesyn under hr. cancellirådens så som behagelige så lærerige førelse, dog dertil er dystre udsigter, da jeg er bundet med mange bånd til den post, hvor jeg står«.

1998. Højen i Fabjerg ligger der stadig. På marken lige sydvest for ejendommen Ny-

mølle, 300 m vest for Fabjerg Kirke, er der en ordentlig bule på marken. Det er en kæmpestor, overpløjet gravhøj med et tværmål på 50 meter og en højde på 3,25 meter. Højen har længe været under plov, ihvertfald siden 1870'erne. Hvor stor den oprindeligt var, er vanskeligt at sige, tværmålet har været mindre og højden større. Et gæt på mindst 7-8 m i højden og omkring 35-40 m i tværmål er sikkert ikke helt ved siden af. Det er faktisk den største høj af de omkring 120 gravhøje i Fabjerg Sogn. I hele Skodbjerg Herred, der omfatter 16 sogne inklusive Fabjerg Sogn, er der registreret 860 gravhøje. Kun én af disse høje, den ene af de tre Kobbelhøje, et par kilo-

Frishøj er i dag stadig en gravhøj, selv om den har været under plov i mere end 130 år. Måske er den også formindsket ved, at meget af dens gode muldjord kan være kørt ud på markerne. I baggrunden ses tårnet til Fabjerg Kirke. Foto: pe.

meter vest for Resen Kirke har med en højde på 7 m og et tværmål på 35 m dimensioner, der tåler sammenligning med Fabjerg Høj, før sløjfningen af den begyndte. Det var altså ingen almindelig gravhøj, men en veritabel kæmpehøj, som de tre karle for 170 år siden stak spaderne i. Højen var så stor, at de foretrak at grave tunneler ind i den fremfor at angribe den fra toppen. Bortset fra denne yderst farlige metode, har der i de snævre gange været meget dårlige muligheder for at se, hvad man stødte på.

Så stor en høj føder og trækker sagn og historier til sig. Det sagn, som Tang gengav om de to søstre, der byggede henholdsvis Fabjerg Kirke og højen, findes i et par andre versioner. Søstrene kan være to engelske jomfruer, eller to forviste engelske prinsesser, men stadig er den ene kristen og den anden hedning. Eller to nonner bygger kirken, mens andre folk samtidig opfører højen.

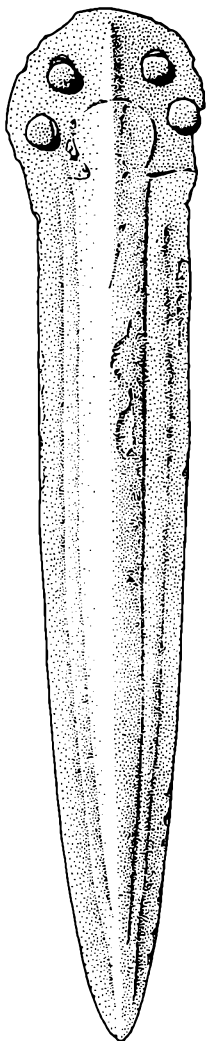
Selvfølgelig er der også et sagn om en skat, »tyve alen under jordens overflade. De skal have fået oplysning derom, af en gammel bog, der skal være skreven på græsk, men var næsten ulæselig. Præsten i Bøvling læste det for Peder Søgård i Tørring om den skat og de to prinsesser osv., og så grøv han i højen et helt år. En morgen han kom og ville til at tage fat igen, lå der en sort puddelhund i hullet, og så opgav de at grave«. Det var der ikke noget at sige til, det var jo Fanden selv. Kan Peder Søgård være den allerede mange gange nævnte Laurs Pedersen Söegaard eller hans søn? De »tyve alen« svarende til cirka 12 m giver måske et fingerpeg, om hvor høj gravhøjen var. Den har nok ikke været 12

m, men det har været en høj høj. I et af sagnene omtales den da også som »en forfærdelig svær høj, der hedder Frishøj«.

Og dermed er vi fremme ved højens navn. Skønt de store fremskridt i den arkæologiske forskning får vi nok aldrig at vide, hvad højen blev kaldt i oldtiden. Navnet Frishøj bruges på kort fra 1870'erne og frem til i dag. I en præsteindberetning fra midten af 1600-tallet fortælles det, at kirken skulle være bygget af en jomfru af de friisers stamme. En høj kaldet Friishøj nævnes også, men angives da at ligge på en mark syd for kirken. I de ovenfor citerede breve fra 1831 kalder Söegaard højen for både Frishøj og Fabjergs høj, så begge navne er blevet brugt om kæmpehøjen. I dag hedder højen Frishøj.

Den morsomme historie om, at Fabjerg skulle betyde Før Bjerget, finder støtte i Pontoppidans Den danske Atlas fra 1769, hvor det under omtalen af Fabjerg Sogn nævnes, at »Navnet skal i fordom tider have været Forbjerg«. Men denne tolkning finder slet ikke støtte i stednavneforskningen – ja, den nævnes overhovedet ikke. I de mange kendte eksempler fra 1325 og frem til 1966 er den første stavelse overvejende fa, eventuelt fab eller faa. Betydningen af fa er muligvis »gårde«, der på gammeldansk kaldes for fath, men denne tolkning er dog usikker. Den anden stavelse »bjerg« er anvendt i forskellige stavemåder, der alle betyder en markant bakke eller forhøjning. Kan det være muligt, at den ekstremt store og højtliggende gravhøj – Bjerget – måske har givet navn til et helt sogn? Ved eller på højen kan der sagtens have været en eller anden form for indhegning, et gårde.

De tre bronze-oldsager, som karlene

*Bladet af bronze-
dolken fra Frishøj
er 22 cm langt. Det
nu bortrådne
håndtag var
fastgjort til bladet
med nitter.
Tegning: Eva Koch,
Nationalmuseet.*

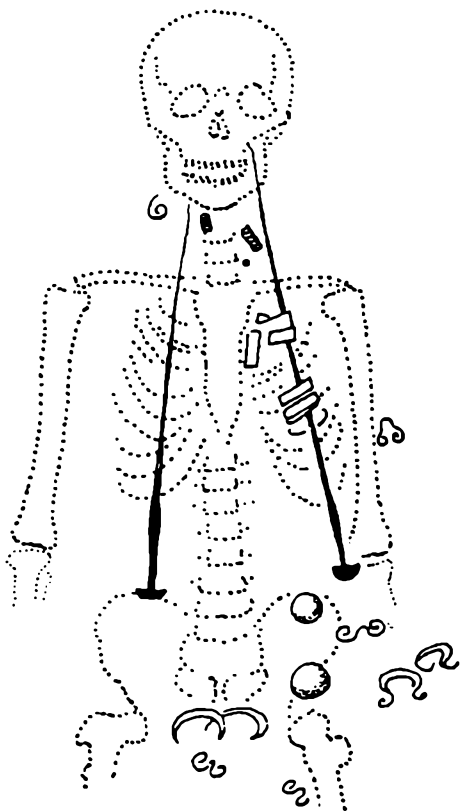
fundt, stammer fra en begravelse i ældre bronzealder (1800-1000 f.Kr.). Dette tidsrum er delt i tre perioder: I, II og III. Dolkbladet af bronze, hvis håndtag var rådnet bort, kan dateres til periode II. Dolken kan have været stukket ned i en læderskede; det nævner Söegaard i sit brev 10. marts 1831:

»så vidt kunne synes var nedlagt i en læderskede, som ganske var bedærvet i muld«. En anden af sagerne af bronze var den ene halvdel af en pincet, som i 1828 i Nationalmuseets protokol blev omtalt som »Forskellig fra de sædvanlige, dog omtrent af samme størrelse«. Den tids pincetter lignede slet ikke vores, de var kortere og havde meget brede læber. Det tredje bronzestykke, en 31 cm lang såkaldt stangnål, er noget helt specielt, hvad allerede Thomsen var klar over. Den stammer fra Mellemeuropa, måske Sydtyskland, hvor sådanne nåle findes parvis i gravene. Her dateres de til den tidligste urnemarkskultur. Nålene, der kan være op til en meter lange(!), er dragtnåle, anbragt med spidsen opad. Så store nåle er en slags pralestykker, der er et klart signal om ejerens status, magt og rigdom.

Stangnålen fra Fabjerg er et meget smukt eksemplar med et fint ornamenteret skaft. Den kan tidligst være endt i højen i Fabjerg i tidlig periode III, eventuelt II/III, cirka 1300 f.Kr.

Den er et vidnesbyrd – sammen med mange andre fund og al den den importerede bronze – om det nordiske bronzealderfolks kontakter med fremmede kulturer. Nålen har sikkert passeret mange hænder, inden den endte i Fabjerg. Det er måske ikke noget tilfælde, at nålen havnede der. Frishøj ligger jo på »Oldtidsvejen«, som er det lange, smalle bælte af gravhøje, der kan følges fra Hagebro ved Karup Å, rundt nord om Holstebro, op mod Fabjerg for at slutte ved Vesterhavet ved Dybe. Mange forstandige folk har foreslået, at der her kan have ligget en handelsplads i forbindelse med en anløbsplads for skibe. En spændende teori, der aldrig vil kunne bevi-

ses, da havet forlængst har taget den tids kystlinie. Men det er værd at bemærke, at Vestjylland på det tidspunkt, cirka 1300 f.Kr., hvor nålen kom hertil, var lidt foran det øvrige Danmark med hensyn til import af nye sager og modefænomener sydfra. Arkæologisk kan man sige, at mens vestjyderne havde taget hul på periode III, levede man i Østjylland og på Øerne stadig i periode II.

Tegning af grav fra Sydtykland med et par store dragtnåle. Nålen fra Frishøj er dog ikke så lang. Efter *Ancient Europe* af S. Pig-gott, 1965.

De tre bronzesager – stangnålen, dolk-bladet og pincetten – fandt karlene i den sydlige gang under en mængde sten, 2½ m over jordens overflade. Tingene må stamme fra en og samme grav. Om det er en mand eller kvinde, der lå begravet her, kan vi ikke sige noget om. I den østlige gang stødte de på en anden grav uden at vide det. Men det stykke egetræ med tøjstumper, som de fandt, må stamme fra en grav.

Gravhøjene var i bronzealderen begravelsespladser – en slags kirkegårde – for de fornemme høvdingeslægter, der var de øverste i samfundet. Derfor vil der ofte være flere grave i en gravhøj. I ældre bronzealder blev de døde begravet i deres dragter og med deres smykker, andre personlige sager og våben. De blev lagt i kister, lavet af store stykker af flækkede, udhulede egestammer. Under heldige omstændigheder er både kiste, tøj, smykker, håret og andre dele af den gravlagte bevaret helt op i vor tid. På Nationalmuseet er en række af disse fantastiske fund udstillet, blandt andet Egtvedpigen, familien fra Borum Eshøj og vores egen vestjyske Muldbjergmand. Når kisten var kommet på plads, blev den ofte pakket og dækket med sten. Det var sådanne sten, karlene stødte på ved graven i den sydlige gang. Så blev der bygget høj over kisten. Høje blev ikke kastet, men nøjsommeligt opbygget af græs- og lyngtørnv, der blev lagt med vækstsiden nedad. Ved en ny begravelse i højen, blev den gjort større ved at mængder af nye tørv blev påført. Hvor mange tusinder (millioner?) af tørv, der har været i Frishøj, er ikke godt at vide.

De to grave, som karlene fandt i 1828, lå ikke i midten af Frishøj. Midt i højen, på

den gamle overflade, har graven hørende til den først gravlagte været placeret. Den kan stadig være bevaret, da karlene ihvertfald ikke nåede frem til den.

Det kunne være ganske spændende at åbne en del af Frishøj igen ved en moderne arkæologisk udgravning, hvor man undersøgte den centrale grav og højens opbygning. Måske kan man så påvise flere bygge- eller højfaser, hvor den yngste fase meget vel kunne være fra vikingetiden. Det kunne forklare, hvorfor Frishøj har været så stor. Andre steder i landet er der påvist storhøje, hvor der i yngre jernalder eller vikingetid er bygget høje oven i gravhøje fra bronzealderen. Hvis det har været tilfældet med Frishøj, så er det næsten syn for sagn, for da kan højens yngste byggefase blive jævngammel med forgængeren, en trækirke, til den nuværende Fabjerg Kirke.

Engang var højen, som både blev kaldt Frishøj og Fabjerg Høj og måske tidligere hed Fabjerg, det største bygningsværk i hele Fabjerg Sogn – ja, i hele Skodborg Herred. Den storkuplede kæmpehøj har været et utroligt flot syn, prangende og monumentalt lå den i det træløse landskab, med vid udsyn og vidt synlig, af menneskene omgivet af ærefrygt, dyb religiøs følelse og hengivenhed og respekt overfor forfædrene. Denne gamle storhed gik tabt, da højens betydning svandt, og sløjfningen af den tog fart. Storheden burde genskabes. Frishøj er det værd og fortjener det, vor kulturhistorie ville blive rigere, vi skylder vores forfædre det, og den historiske dybde i landskabet ville igen blive smukt og markant fremhævet.

Tak

Maren Knudsen, Grønbjerg, takkes for det store arbejde med at læse og »oversætte« brevene fra Tang, Maae og Söegaard for mig. Lektor Jens Poulsen, Institut for forhistorisk arkæologi, Moesgård, Aarhus Universitet, takkes for faglig bistand.

Noter

Om C.J. Thomsen, Commissionen og Nationalmuseet har Jørgen Jensen skrevet en dejlig bog: Thomsens Museum. Historien om Nationalmuseet, København 1992.

Brevene fra 1828-1832 findes dels i Nationalmuseets topografiske arkiv (dansk oldtid, Fabjerg sogn) og dels i A.E.M. Tangs privatarkiv (korrespondance, oldskriftsselskab) i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

Historien om udgravningen af Fabjerg Høj blev trykt i 1836 i Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed 3, s. 330-332. Her nævnes, at graven med bronzesagerne lå 4 alen (2 $\frac{1}{2}$: m) over jordens overflade. Men i Tangs egen beretning i brev dateret 10. juni 1828 ser det ud til, at der står 10 alen, svarende til ca. 6 m. Her har jeg holdt mig til de 4 alen, for hvis det passer med de 10 alen, har det været en megastor gravhøj.

De andre versioner af sagnet om Fabjerg Kirke og højen er fra Ewald Tang Kristensens Danske Sagn, som de har lydt i folkemunde, bind III, nr. 781-783, København 1980 (genoptryk).

Om Fabjerg som stednavn kan der læses i Stednavne i Ringkøbing Amt, 1. halvbind s. 82-83 af Gordon Albøge, København 1976.

Tegninger af nålen og dolkbladet fra Fabjerg Høj er sammen med en omtale af udgravningen fornyligt trykt i det fremragende værk: Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen, Ringkøbing Amt, band X, nr. 4849, Neumünster 1995, af Karl-Heinz Willroth og Eva Koch. Eva Koch takkes for tilladelse til at bringe tegningerne i denne artikel.

- Nålen og dolkbladet fra Fabjerg Høj blev erhvervet af Nationalmuseet i 1880 fra grosserer Lasson.
- Oldtidsvejen mellem Hagebro og Dybe er nævnt flere gange i den arkæologiske litteratur. En mere udførlig omtale med katalog findes i Lis Helles Olesen og Torben Skov: Oldtidsvejen fra Vesterhavet til Karup å. En registrering af vejforløbet historie og nuværende tilstand. Rapport udarbejdet af Holstebro Museum for Ringkjøbing Amtskommune, Teknik- og miljøforvaltningen, 1989.
- Om de fascinerende grave fra ældre bronzealder fortæller P.V. Glob godt og klart i Højfolket. Bronzealderens mennesker i 3000 år, København 1970.

Attituder til hår

På Hjerl Hedes Frilandsmuseum har vi de sidste tre sommersæsoner fokuseret på menneskehår set i en kulturhistorisk sammenhæng, kulminerende i dette års særudstilling »Hat og hår – før og nu«.

Artiklen er kaldt »attituder til hår«, da skiftende holdninger til hår igennem tiderne har været styrende både for iscenesættelsen af håret på hovedet og for anvendelsen af det afredte eller afklippede hår til brugsgenstande eller som affektionsobjekter.

Håret er en del af det enkelte menneskes biologi. Men samtidig er håret den del af kroppen, som på grund af hårets specielle egenskaber lettest lader sig omforme ved enkle midler. Hårets iscenesættelse på det enkelte menneske afspejler derfor den omgivende kultur og samtid.

Håret er endvidere interessant, idet det afredt eller afklippet fra menneskekroppen kan anvendes. Håret er meget lidt forgængeligt, det er slidstærkt og mister ikke farven. Det kan ved kogning ændre og holde den ønskede facon. Håret kan derved bruges som et materiale i fremstillingen af forskellige genstande.

Attituderne til håret har været i konstant omformning i takt med den historiske udvikling. Når vi undersøger museernes gemmer for genstande med relation til hår, viser der sig en broget mangfoldighed, som

udfordrer vores nutidige tankegang omkring brugen af hår og iscenesættelsen af håret på hovedet.

Når man kigger på forandringer i mentaliteten i forbindelse med et bestemt objekt, i dette tilfælde menneskehår, vil man dog uundgåeligt vurdere skift i attituder udfra sit eget kulturelle ståsted. Vores holdninger til hår i dag er lige så kulturbestemte, som de var for 100 år siden. Det har derfor været helt nødvendigt at inddrage vores nutidige holdninger til noget så nærværende som vores eget hår – og hvordan er så de?

Snupper med kvindehår

I sommeren 1996 strikkede nogle af museets levendegørelsesdeltagere såkaldte »snupper« med kvindehår. Snupperne er en type vanter uden fingre, strikket dels af uld, dels af kvindehår. De blev før i tiden anvendt til fiskeri på grund af deres slidstyrke, varmende egenskaber og evne til at sky vand.

Projektet gik godt, men en replik fra en af »strikkedamerne« står tilbage i undertegnedes hoved. »Jeg gør det, men jeg bryder mig ikke om det«. Hun kunne ikke forklare hvorfor: »Jeg kan bare ikke li' det«.

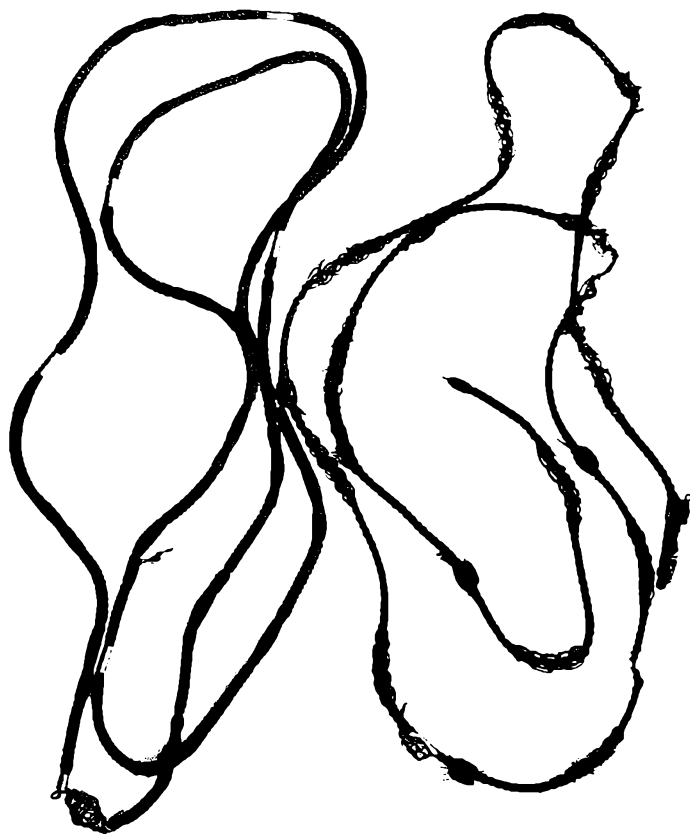
Vi skal forfølge denne nutidige attitude til brugen af afredt og afklippet hår i det

følgende, men først skal vi høre om en anden holdning til brugen af hår. Krista Jensen har fortalt følgende om snuppernes fremstilling og brug i barndomshjemmet i Håsum i Vinderup kommune i 1930'erne.¹

»Man kaldte dem »snå'per« eller luffer – lufferne var ligesom almindelige luffer med en tommel på begge sider. Mi bedstefar fik lufferne. Han fiskede på æ fjord og i Sønder Lem Vig. Lufferne blev brugt, når de stangede ål og trak garnet ind. De var slidstærke. Hår kan man ikke slide op –

man kan slide ulden, men ikke håret. De blev ikke så våde, fordi de skyer æ vand tildels.

Snupperne var strikket ganske almindeligt på kraftige pinde – for det bliver kraftigt, når der er hår med. Dengang havde alle kvinder langt hår, og når de redte håret, samlede de det, der var faldet af. Det rullede de om et par fingre og gemte det i et glas. Glasset stod på servanten – det lignede et bolcheglas, men det var meget mindre. Når de skulle bruge det, tog de det forsigtigt ud

Urkæder af menneskehår. Foto: Anders Borg.

*Hårfletnings-
apparat.
Foto: Hjerl Hedes
Frilandsmuseum.*

af glasset, så meget de skulle bruge og strikkede det med«.

Ifølge Krista Jensens beretning anvendte man hårets slidstyrke på en fornuftig måde. Med kærlig omhu gemtes håret på servanten i et glas, indtil et par nye snupper skulle strikkes.

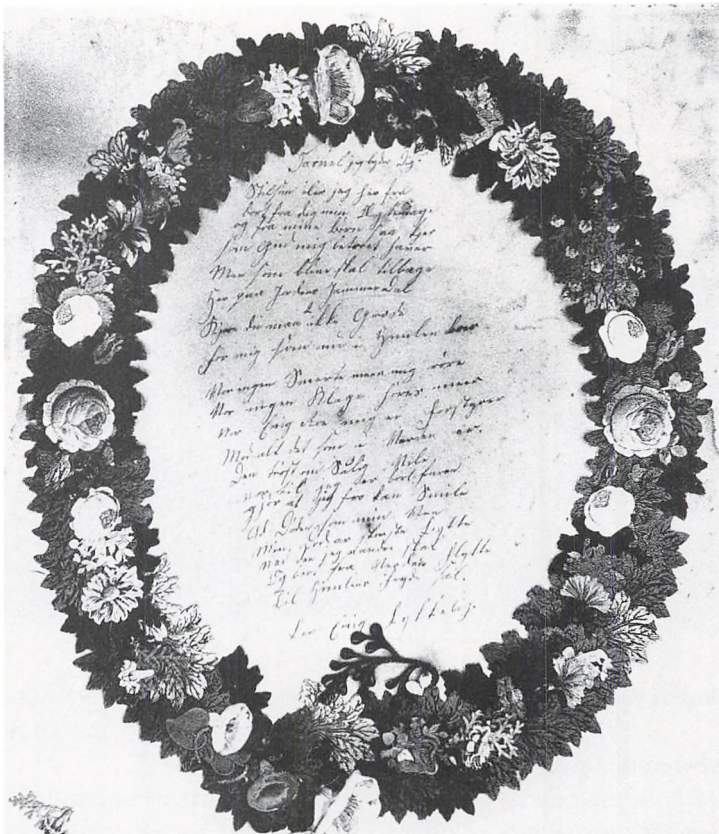
Urkæder og smykker af hår

I museets samling findes to urkæder lavet af menneskehår.² Det ene eksemplar er antagelig svensk, den anden urkæde kan enten være et dansk eller et udenlandsk arbejde. Urkæderne hører til en genstandsgruppe bestående af forskellige typer smykker med den fælles egenskab, at de alle er fremstillet af menneskehår og udført i fletningsteknikker, som ligner kniplings- og possementmageriets forskellige teknikker. Disse

smykker var især moderne i forrige århundrede, og museets urkæder er derfor sandsynligvis fra samme periode.

Karen Andersen beretter i bogen, Hårkullorna fra Våmhus, om hårsmykkemoden og produktionen af hårsmykker. Hårsmykkernes storhedstid var fra 1830'erne og til slutningen af forrige århundrede. Populære smykkeformer var brocher, armbånd, halskæder, ringe og urkæder. I Danmark blev hårsmykkerne dels produceret af lokale hårarbejdere, dels af svenske hårarbejdere – de såkaldte hårkullor, som rejste rundt i hele Nordeuropa og solgte og producerede hårsmykker. Hårsmykkerne kunne være forarbejdet af hår fra familiedømmer eller kærester, men ofte var smykkerne lavet af hår fra ukendte personer.

Følgende fremgangsmåde anvendtes ved

Mindevers.
Forneden i kransen
findes en ranke
snoet af afdødes
hår.

Foto: Anders Borg.

fremstillingen af hårsmykkerne: Først blev det afklippede hår vasket og rodvendt og derefter delt op i strenge på 4-30 hårstrå. Strengenes tykkelse, kom til at angive arbejdets finhed. På et hårfletningsapparat bestående af en cirkelrund træskive med tre ben og en drejelig, rund overdel foregik fletningen af strengene. Både den drejelige overdel og den faste underdel havde et midterhul, hvor det flettede arbejde kunne gå ned igennem. Efter fremstillingen var det nødvendigt med en efterfølgende kogning af håret, for at det kunne bibeholde faconen.

I sommeren 1997 havde museet besøg af svenske hårkullor, som viste museets besøgende, hvorledes man laver hårsmykker af menneskehår efter de gamle traditionelle mønstre, som var populære i forrige århundrede. Interessen for det meget specielle håndarbejde var stor. Det var interessant at se fremgangsmåden, og historien bag smykkerne var ligeledes fængslende for de mange besøgende. Men det var helt klart, at brugen af menneskehår som et grundmateriale i smykker blev opfattet som noget kuriøst, grænsende til en abnormitet.

For mange af museets besøgende var det at anvende menneskehår som materiale en direkte mental udfordring. De svenske hårkullor oplevede således gang på gang, at folk blev meget ambivalente, når de fik at vide, at håret ikke var hestehår men menneskehår. Det var helt klart, at det imaginære hestehår i sit udgangspunkt blev opfattet som et forholdsvist neutralt materiale til forskel fra menneskehåret, som blev opfattet på en helt anderledes subjektiv måde.

Mindevers og slægtstavler med hår

I museets kro fra Skovgårde på Fyn hænger et mindevers over en kær afdød.³ Verset er skrevet med håndskrift og omgivet af en blomsterkrans med spraglede blomster og grønne blade klippet af papir og limet på arket. Nederst i kransen er der placeret en ranke, snoet af lyst hår. Hårarbejdet indgår som en del af kransen. Verset opgiver ingen navne eller årstal:

»Farvel jeg byder Dig – Stilsom iler jeg her fra – bort fra dig min Ægtemage – og fra mine Børn så kjær – som Gud mig betroet have – Men som blive skal tilbage – her på Jordens Jammerdal...«

Vi ved ikke, hvem afdøde var, men det mellemlønne hår, som er snoet til en lille blomsterranke, er et evigt fysisk minde om personen og fortæller, at vedkommende ikke kan have været så gammel endda ved dødsfaldet.

På Bangsbomuseet i Frederikshavn, der har en meget stor samling af hårarbejder, findes ligeledes et begravelsesminde med hår fra afdøde.⁴ Det drejer sig i dette tilfælde om en kvinde, Maria Hundevad. På

mindetavlen står fødselsåret 1852 og dødsåret 1892 med trykt skrift. Billedets udsmykning består af et trykt kors og en blomsterranke, lavet af Maria Hundevads hår, som nederst er samlet med en hvid silkesløjfe.

På Bangsbomuseet findes andre mindetavler, hvis udsmykning består af mange familiemedlemmers hår. Disse er blevet lavet, mens familiemedlemmerne endnu var i live. Således rummer en af tavlerne hår fra hele ti personer fra familien Helsted i Viborg.⁵ Håret er fra familiens overhoved Hr. Helsted og frue samt deres otte børn.

En anden tavle bærer et portræt af gård ejer Chresten Andersen fra Dianelund.⁶ Rundt om portrættet findes en mindebuket af hår med blomster, lidser og løkker. I tre blomster er der indsat blå og gule perler som støvdragere. Håret er fra Chresten Andersens første kone og deres børn; Hans, Jørgen, Marie, Karen og Jens. Det bliver endvidere oplyst, at mindebuketten altid hang over Chresten Andersens stol i soveværelset.

At anvende mindetavler med hår som vægudsmykning var meget almindeligt i forrige århundrede. Blomsterranckerne blev lavet ved at omvikle ståltråd med hår og klæbe håret til underlaget. Ved hjælp af diverse småredskaber som for eksempel strikkepinde gav man håret de ønskede former: Blomster, blade, ranker og så videre. Ofte var håret arrangeret i diverse former for livstræer og buketter. Mindetavlerne blev lavet af lokale hårarbejdere og omvandrende hårkullor. Men en del kvinder har også befattet sig med forarbejdningen af mindetavler som et privat husflidsarbejde.

For mindetavlerne har de sentimentale følelser haft en fremtrædende rolle. Hår-smykkerne kunne også være forarbejdet af et kært familiemedlems hår, men det var ikke et absolut krav. Mindetavlernes primære formål var derimod at bibeholde en personlig del fra ens kære – hvad enten de var levende eller døde.

Går vi frem til nutiden, må man konstatere, at omgangen med menneskelivets forgængelighed og døden har andre udtryksmåder. Vi mindes også vore kære afdøde, men det bliver via det 20. århundredes følelsesladede medie – fotografiet. Fotografiske portrætter af både levende og afdøde familiemedlemmer tjener som mindeobjekter i de fleste hjem.

I en mindesammenhæng har afklippet hår udspillet sin rolle, bortset fra ét punkt. I mange fotoalbum fra barnets første år findes en babyhårlok ved et af fotografierne. Ved en mindre udspørgning af undertegnedes familie og omgangskreds kom det frem, at mange havde gemt babyhårlokker fra deres børn – »fordi håret jo forandrer sig, når de bliver ældre«, »så husker vi, hvordan det så ud«, »babyhåret er jo så yndigt, før det forandrer sig«.

Befatning med hår fra en død person, blev dog opfattet som totalt utænkeligt og tabuiseret.

Kendte menneskers hår

I Den Gamle By i Århus findes i Borgmestergårdens stue fra 1840'erne et indrammet mindedignt over Frederik den Sjette (1768-1839). Mindedigntet er af H.P. Holst og i relieftryk fra det Berlingske Officin i København.⁷ Mindedigntet er rammet ind i

en bred sortkantet ramme fineret med forskellige træsorter. Nederst i rammen er et felt med et stykke papir med kongens underskrift og en lok af hans hår. Mindedigntet har tilhørt en doktorfrue i Århus.

I samme stue findes en lille oval papæske beklædt med hvidt Moiré-papir.⁸ Indlagt i låget findes billedhuggeren Bertel Thorvaldsens (1770-1844) visitkort. Under bunden er hans kammertjener Wilckens visitkort klæbet på. Inde i papæsken findes fastgjort på sort fløj en hvidgul lok af Thorvaldsens hår. Æsken er skænket til Den Gamle By i Århus af en fabrikant fra Gentoft.

C. F. Wilckens, som var kammertjener for Thorvaldsen i en årrække, da billedhuggeren var bosat i København, beretter selv om indsamlingen af kunstnerens hår i bogen *Thorvaldsens sidste år*.⁹

»På en underlig måde blev jeg samler af Thorvaldsens hår. Jeg opdagede nemlig, at hans hårbørste og kam blev rensset, uden at jeg vidste af hvem, og lod det da være mit første arbejde efter hans påklædning, at gøre dem rene. En dag kom baronesse Stampe til mig og spurgte: »Hvem tager Thorvaldsens hår? Jeg har savnet det i flere dage, og jeg samler derpå«. Nu vidste jeg altså, hvem der havde taget håret af børste og kam, og den tanke opsteg straks hos mig, at jeg for længe siden burde have begyndt derpå. Jeg svarede derfor: »Det gør jeg, Deres Nåde! og jeg håber, at De vil have mig undskyldt, at jeg bliver ved dermed; som Thorvaldsens kammertjener må det dog vist tilhøre mig, når han er her i byen«.

For at være vis på, at jeg måtte tage det, spurgte jeg Thorvaldsen, om jeg måtte beholde hårene, som jeg tog af kammen eller

som jeg klippede af ham. Thorvaldsen smilede og sagde: »Vil De nu også samle på mit hår? Ja, kan det interessere Dem, så vær så god! Men vil De samle på hår, så skal De få en ganske lille lok af Napoleon I's moders hår«.

Med disse ord gik han hen til sin secretaire og fremtog den æske, hvori hårløkken lå, og gav mig den halve lok. »Se det er hår at gemme på! sagde Thorvaldsen«.

Hvad angår disse hårløkker fra kendte mennesker, kan man jo undre sig. Men at en vis form for omsætning af kendte menneskers hårløkker forekom i forrige århundrede lader til at være en kendsgerning, omend ikke i nogen stor målestok.

Hårets iscenesættelse

Håret er den del af kroppen, som lettest lader sig omforme med enkle midler. Hårets fremtræden på det enkelte menneske er dels et biologisk fænomen – lyst hår, mørkt hår, krøllet hår, gråt hår og så videre. Men hårets fremtrædelsesform kan ændres – farve, længde og struktur. Fysiske forhold som gør, at håret på det enkelte menneske først og fremmest fremstår som et stykke kultur i kontinuerlig dialog med det omgivende samfund.

Ser man derfor på det hår – de frisurer – mennesker til forskellige tider har båret, signalerer håret i ligeså høj grad mode, alder, køn og status som klædedragten. Den måde man har »klædt« sit hoved på, har givet signaler til det omgivende samfund om, hvem var var, eller om hvem man havde sociale ambitioner om at være.

Holdningerne til håret på hovedet har gradvist skiftet indenfor de forskellige tids-

epoker. Tendenser som let lader sig fastslå, når man ser på det skiftende modebillede og ændringerne i synet på pleje og vask af håret. Indenfor den samme tidsperiode kan man dog også møde meget forskellige attituder til omgangen med håret, både mellem de to køn men også imellem forskellige sociale lag af befolkningen.

Ser man eksempelvis nærmere på 1700-tallet, træder nogle interessante forskelle i holdningerne til hår frem – undersøgelsesobjekterne bliver her parykmode og pudderfrisurer blandt den privilegerede del af befolkningen og en udbredt tildækning af håret blandt resten af befolkningen.

Hår i 1700-tallet

Moden for mændene var præget af, at parykkerne praktisk taget overtog det naturlige hårs rolle i slutningen af 1600-tallet og i det meste af 1700-tallet. Parykkerne var meget dyre at anskaffe; især parykker lavet af menneskehår og ikke hestehår. Til en flot allongeparyk med krøller ned over skuldrene brugtes afklippet hår fra to personer. Parykkerne blev endvidere pålagt luksusskat i begyndelsen af 1700-tallet, hvad der gjorde dem endnu mere eftertragtede som statussymbol. Udover dette var parykkerne dyre at vedligeholde ved brug. De blev i 1700-tallet »accomoderet«, hvilket vil sig, at de blev redt op og pudret ugentlig for at være tjenlig til brug.

Anvendelsen af paryk blev derved noget, ikke alle pengemæssigt kunne tillade sig. Endvidere anvendtes de ikke indenfor den mest befolkningsrige stand i landet, nemlig bondestanden. At anvende paryk skabte derfor et synligt skel mellem den

parykkklædte borger og bønderne, som »gik i eget hår«.

På grund af den flittige anvendelse af paryk i samfundets borgerlige og adelige kredse blev herrernes eget hår reduceret til en ikke-officiel del af kroppen. Mændenes eget hår var som regel kortklippet og havde ikke nogen egentlig funktion. Ude blandt folk færdedes man altid med paryk. Hjemme tog man for komfortens skyld den ofte lidt ubekvemme paryk af, men iførte sig så straks en nathue.

Samtidig med parykkernes udbredelse blandt mændene brugte de adelige og bedrebemidlede borgerlige kvinder formuer, tid og lidelser på at få sat, pomadiseret og pudret frisurer, som dels bestod af deres eget hår, dels af løshår.

Forfatterinden Frederikke Brun (1765-1855) beskriver i sine erindringer, hvordan hun som meget ung pige blev »acomoderet« på håret, for at tilfredsstille forældrenes ambitioner om at fremtræde på en for deres stand passende måde.¹⁰ Arbejdet med opbygningen af frisuren tog adskillige timer, og derfor måtte den holde fra den ene lørdag til den anden. Først da kom frisøren og redte det sammenfiltrede hår ud under tusinde kvaler, rensede det for pomade og pudder og satte frisuren op igen, så man kunne være accomoderet til søndagens kirkegang.

I sommeren 1998 havde Hjerl Hedes Frilandsmuseum i forbindelse med udstillingen »Hat og hår – før og nu«, besøg af to medlemmer af foreningen »Akademiet for Historiske Frisurer«, som har specialiseret sig i at genskabe frisurer fra forskellige tidsepoker. Frisør Asta K. Lauritsen demonstrerede ved denne anledning, hvor-

dan man byggede en af 1770'ernes høje rokokko-frisurer op ved hjælp af datidens hjælpemidler – valke, hårnåle, løshår, fedtstof, pudder og træpinde til at krølle håret med.

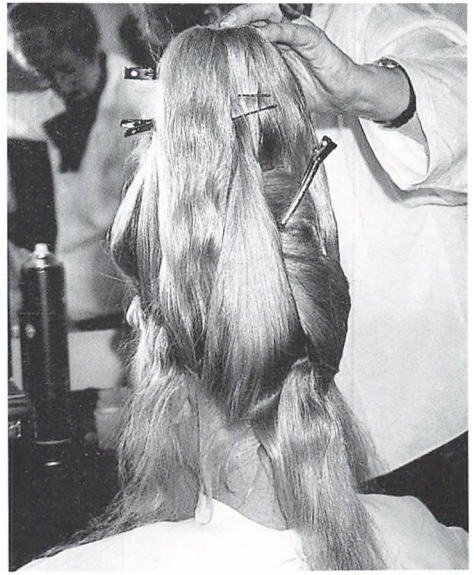
Først anbragtes en høj valk, som blev fæstnet til hovedet dels med en fletning fra modellens hovedbund, dels med hårnåle. Dernæst fulgte arbejdet med at klæde valken med modellens eget hår, som blev fæstnet dertil med hårnåle. Efter beklædningen af valken anbragtes løse krøller ned ad dens bagside. På siderne af valken og hovedet blev løse krøller ligeledes fæstnet med hårnåle. Løshårets skøder på siderne blev senere skjult med noget af modellens eget hår, som var blevet gemt ved ørerne med samme formål for øje. Bag på frisuren i den ene side blev en lang krøllet hårløk fæstnet, som skulle hænge ned over den ene skulder. Efter at hele denne hårpragt var sat på plads, blev håret pudret. Nu var tiden så kommet til at fæstne hårpynten, som i dette tilfælde bestod af et skib og perler.¹¹

Hele seancen tog 3½ time, hvor frisøren arbejdede hurtigt og uafbrudt. Dette stemmer godt overens med Frederikke Bruns beretning. Med et sådant arbejde forstår man udmærket, at frisurerne gerne skulle holde længere end blot aftenen ud.

Man kan kun forklare denne voldsomme kvindelige selviscenesættelse og mændenes brug af dyre og flotte parykker ud fra de normer, som herskede i det danske standssamfund i slutningen af 1700-tallet. Her var den ydre fremtræden en meget vigtig komponent i de højere stænders vedvarende anstrengelser for at bevare status og dermed rigdom og magt. Måden at

Valken fæstnes med hårnåle.

Valken skjules af modellens eget hår.

Løse krøller fæstes til valkens bagside.

Løse krøller fæstes til valkens sider.

Den opsatte frisure med et pudderlag.

klæde sig på kan kort beskrives som dyr, eksklusiv og især for kvindernes vedkommende udpræget upraktisk, for at understrege den eftertragtede afholdenhed fra fysisk arbejde. Dette ambitiøse og ofte ruinerende arbejde for at iscenesætte sig er blevet kaldt socialt demonstrativt forbrug.

Mændene i bondestanden og den lavere borgerstand var langhårede, men brugte altid hue eller hat også indendøre. For kvindernes vedkommende var håret skjult af

huen eller et tilsvarende dækkende beklædningsstykke. Det var yderst sjældent at nogen færdedes »barhovedet«, hvad enten de var indendøre eller ude. Nogle forskere mener, at unge ugifte kvinder kunne gå barhovedet og at man ofte til brylluppet fremviste håret i opfindsomme opsætninger, før kvinden som gift altid derefter gik med skjult hår.

Hårets opsætning under huen bar præg af, at det ikke var en repræsentativ del af kroppen. De få oplysninger, vi har om, hvad der skjulte sig under huen, er hentet fra senere kilder. Men der tegner sig et billede af, at langt de fleste kvinder med fingrene har glattet håret uden brug af kam, og derefter samlet det og sat det op i en knold øverst i nakken. For at holde på håret og gøre et bedre fæstne for hovedbeklædningen har man ofte anbragt et strygebånd rundt om hovedet ved hårkanten. Dragtkonsulent Esther Grølsted fra Nationalmuseet demonstrerede i sommeren 1998 i forbindelse med museets udstilling, hvorledes bondekvindernes hår således blev samlet for derefter at blive skjult af de ofte meget kunstfærdige hovedbeklædninger.

For samfundets lavere stænder var hovedbeklædningens fremtrædelsesform langt vigtigere end håret. Når håret ikke havde nogen funktion udseendemæssigt, kan det ikke undre, at kvinderne efter al sandsynlighed ikke har anvendt nogen nævneværdig tid på det. Hvorfor rede, pleje og sætte et hår op, som ikke skulle vises frem? Håret var en del af kroppen, men en betydningsløs del, som endvidere var ganske upraktisk. Sandsynligvis har størstedelen af det hår, som blev anvendt til løshår og parykker, været afklippet kvindehår.¹²

Ved at konstatere, at holdningerne til et kendt objekt – i dette tilfælde hår på hovedet – er anderledes, end de er i dag, fortæller man samtidig en beretning om sig selv og sin samtid. Vi har i dag vanskeligheder ved at forstå den umådeholdne ødslen af tid og penge som blev brugt på frisurer og parykker dengang. Kunstfærdige frisurer har nemlig ikke nogen fremtrædende rolle i vores nuværende samfund. Samtidig har vi ikke noget »naturligt« forhold til det at bære noget på hovedet eller at skjule håret. Siden 1950'erne har moden nemlig dikteret, at vi alle skulle gå »barhovedet« både inde og ude med mindre vejret gør det umuligt. For os er det meget vigtigt, at håret på hovedet er synligt. Så vigtigt, at vi ikke kan forstå fortidens tildækning af håret og heller ikke har megen forståelse for nutidige kulturers tildækning af håret.

Vi har kort sagt helt andre idealer og strategier i forbindelse med vores egen iscenesættelse af hovedets »klædning«, end man havde dengang.

Men den største forskellighed fra fortiden ligger i synet på renlighed. Vi skal derfor i det følgende se på skiftende tiders holdninger til at holde håret rent.

Rent og urent

Et punkt hvor de to frisører fra »Akademiet for Historiske Frisurer« afveg fra 1700-tallets måde at opsætte frisurer på, var ved anvendelsen af fedtstof. Ved opsætningen af frisuren på Hjerl Hede anvendtes lak og ikke pomade. Lakken var nødvendig for lettere at forme håret og derefter at beholde det i den ønskede facon. Pudderet, som

Den færdige frisure med påsat fregat.

derefter blev tilføjet, tjente dels til at holde håret i facon, dels til at give det den eftertragtede hvide farve, som var så populær i 1700-tallet.

Før i tiden anvendtes pomade, som bestod af parfumeret fedt, og dertil kom pudderet, som bestod af fint stivelsesmel tilsat parfumerede stoffer. Foreningens frisører havde dog ved selvsafprøvning kunnet konstatere, at formningen af hår til frisurer var lettere ved anvendelse af fedt end ved lak.

*Dragtkonsulent
Esther Grølsted viser
hvordan håret sættes
op i en knude.*

*Strygebåndet sidder
stramt om hovedet
ved hårkanten.*

Linnet med krigede øreflige påsættes.

Det fedtindsmurte hår fik en meget blank og glat overflade, og fedtet holdt godt på håret, men på grund af lugten ønskede man ikke at anvende det.

Ser man på opskrifter i nogle af de få danske skønhedsbøger, som udkom i perioden 1795 til 1835, er brugen af pomade en vigtig del af hårplejen. Opskrifterne er omtrent enslydende i hele tidsperioden. Først udvaskes svinefedtet, og dernæst parfumeres det med vellugtende olier.

Fra en opskrift i bogen *Skønheds-Midler for det smukke Kiøn* fra 1795 lyder det:¹³

»Man tager et halv Pund af smukt hvidt

Flesk, skiær det i smaa Stykker, kommer det paa en Leertallerken, hælder skarp viin-ædike paa, lader det stade i 24 Timer, hæld saa Ædiken fra, og frisk Brøndvand paa, gjør dette sex gange i 24 Timer, hæld Vandet af, kom Flesket i en reen Potte, bind tet over den, sæt den i kogende Vand, saa Vandet staar høit om den, som Flesket naaer inden i Potten, lad Potten staae saalænge i vandet, til Flesket er smeltet, derpaa presses det igiennem et reent linnet Klæde, og kom noget Valrav deri, og et Vinglas fuldt af Mandelolie, og saameget Jomfruvox som en Nøds Størrelse.

Naar alle disse Ingredienser ere samlede i Potten, sætter man den igjen i kogende Vand, saalænge til det alt er giennemsmeltet og vel sammenblandet, tag det saa af Ilden og rør deri saa længe til det bliver tykt, hæld Rosenvand paa, og sæt det hen til Brug«.

Udover denne pomade fandtes endvidere i samme bog »Pomade for at faae Haaret til at voxee«, »Vellugtende Æble- eller Favorit-Sultaninde-Pomade« og »En Vellugtende Pomade«. Der fandtes også adskillige opskrifter på pudder til hår: »Vellugtende Pudder«, »Cyprisk Pudder«, »Vellugtende Ambrapudder«, »Sort Pudder«, og »Graat Haarpudder«.

Karakteristisk for bogens skønhedsmidler er det totale fravær af vand og sæbe. At vaske håret har ikke været interessant set ud fra datidens skønhedsbetragtning. Der eksisterede i samtiden ikke noget krav fra nogen om, at håret skulle være rent. Man kan også sige, at opfattelsen af hår som enten rent eller urent var en ikke-eksisterende problemstilling for langt de fleste mennesker i det meste af 1700-tallet.

I slutningen af 1700-tallet skete der dog nogle markante ændringer i sundhedsopfattelsen blandt de lærde. Personlig sundhed blev kædet sammen med begreber som lys, luft og vand. Adskillige læger og meningsdannere talte for et rent og naturligt liv med luft- og vandbade. Skønhedsidealene blev med tiden kædet sammen med den nye sundhedsopfattelse, og dette fik betydning for »skjønhedslærens« renlighedsopfattelse.

I bogen, Skjønhedskatekismus for det smukke Kjøen, oversat som en Nytårsgave for Damer i 1820 af H.C. Lund, læge og naturkyndig, finder man følgende betragtninger om hårets pleje:¹⁴

»Hvo der har et renligt godt Haar gjør vel i, efter Udkæmningen, at vadske det undertiden med lunket Vand og lidt Brændeviin, for at betage det sine klæbrige Fugtigheder, Smuds og Sved. Derpaa tørrer man det med et reent linnedt Klæde, og lader det fuldkommen tørrer i et maadelig varmt Værelse eller ved maadelig Soelvarme«.

Da brændevinen indeholder sprit, som både er desinficerende og fedtopløsende, har denne blanding faktisk været effektiv imod fedtet og smudsigt hår.

Alligevel må forfatteren af bogen dog sande, at de gode meninger ofte lader sig overtrumfe af virkelighedens realiteter. »Mange holde Fedt og Pudder meget tjenligt for Haarene. Jeg er ikke af den Mening. Er det imidlertid engang Mode, at indsmøre og puddre Haarene, hvo kan da modsætte sig dette Modetyranie. I Anhanget vil man finde nogle uskadelige Pomader, da det dog synes umueligt ganske at udrydde sammes Brug«.

Den generelle opdragelse af befolkningen til renlighed blev dog efterhånden realiseret indenfor de højere sociale klasser i løbet af det nittende århundrede. Vi møder derfor et andet ideal for et smukt hår i Emma Gads, Vårt hjem, fra 1903.

Hun skriver blandt andet:¹⁵ »En smuk og klædelig Frisure er en vigtig Ting ved en Dames Ydre, fordi den er Rammen, som indfatter selve Ansigtet ... Pomade bruges saa godt som ikke mere, da et fedtet, blankt Haar er alt andet end eftertragtet«.

Fedt hår opfattes nu negativt. Håret skal helst signalere tørhed og dermed renlighed. Emma Gad har i tidens ånd derfor en længere formanende udredning om, hvordan man bør vaske håret, og hvorledes hovedbunden bør renses for at undgå skældannelse.

»Man maa ikke tro, at det er nok at rense Hovedbunden; selve Haaret maa ogsaa vadskes, og naar det er langt, er en grundig Udvadskning i Sæbevand (champooing) nødvendig omtrent en Gang om Maaned; dog trænger lyst Haar oftere end mørkt til en saadan behandling, for at dets Guldglang ikke skal tabe sig, ligesom Haar, der af Naturen er tungt og fedtet, tiere maa sæbevadskes end det lette og brusende... Naar Haaret er naturligt fedtet, kan lidt Ammoniak og Boraks anbringes i Skyllenvandet.

Imellem Sæbevadskningerne af hele Haaret bør mindst en Gang om Ugen foretages en Rensning af Hovedbunden alene. Hertil anvendes især det saakaldte Kininvand, der ofte samtidig med Indgnidningen af Hovedbunden sprøjtes paa selve Haaret med en saakaldt Rafrachisseur for at gøre det tørt og let«.

Trestyks hue med bindebånd bindes under hagen. Linet sad så højt på panden det kunne lade sig gøre. Trestykhuen er sydfynsk fra slutningen af 1700-tallet.

Opskrift på kininvand

Kinin	1 Gram
opløst i	
Rektificeret spiritus	1 Pægl
fortyndet Svovlsyre	3 Draaber
spanske Peberdraaber	3 Gram
Tr. Extrait Heliotrop eller anden Vellugt	3 Gram

Hvad ingredienserne i hårbehandlingerne angår, er det helt tydeligt at kendskabet til virkningen af diverse stoffer er blevet bedre. Eksempelvis virker boraks som blødgører, idet stoffet binder mineralerne i det hårde vand og dermed gør vandet blødere. Ammoniak har en basisk affedtende egenskab og derved vil det gøre håret tørt og brusende.

Ammoniak har en basisk affedtende egenskab og derved vil det gøre håret tørt og brusende.

Men samtidig er man begyndt at anvende nogle for organismen problematiske stoffer med en skadelig langtidsvirkning. Kinin er et giftigt stof, som anvendes ved malaria. Farmaceuternes bud på, hvorfor man har anvendt kinin i hårvand, er, at stoffet har en sammentrækkende virkning ligesom vore dages skintonic. Kininen blev opløst af den fortyndede svovlsyre, som blev tilsat hårvandet. Den rektificerende spiritus har været desinficerende og fedtopløsende, og de spanske peberdråber har den egenskab, at de kan anvendes som et lokalt smertestillende middel. Dette har sikkert passet godt til blandingen, som utvivlsomt har givet svie og ubehag ved indgnidningen i hovedbunden. Tr. Heliotrop ekstrakten er en kamferolie, som har virket som duftstof til blandingen.

Emma Gads betoning af vigtigheden ved at holde sig selv og håret rent, var dog kun en forsigtig begyndelse på et storstilet renlighedsprojekt, som skulle komme til at præge det 20. århundrede.

Attituder til hår på hovedet

Den personlige hygiejne er et af omdrejningspunkterne i det, som er blevet kaldt det 20. århundredes renlighedsprojekt. Igennem hele århundredet har et utal af aktører: læger, sundhedsplejersker, husholdningslærere og så videre lært os, hvordan vi effektivt kan fjerne bakterier og smuds, som kan være en trussel for vores sundhed. Vi er alle blevet oplært og indviet

i diverse hygiejniske forskrifter og efterlever dem også for det meste uden at tænke videre over det.

Renlighed er derfor i dag udgangspunkt for mange af vores æstetiske og moralske holdninger til eget hår og andres hår. Æstetisk skal håret tage sig bedst muligt ud, og her er det vigtigt, at håret fremtræder rent og friskt, idet vi opfatter et sådant hår som værende sundt.

En anden fremtrædende holdning, til hvordan hår skal være, er moralsk. Vi har nogle sociale ønsker om at have hår, som passer til den rolle, vi ønsker at indtage i samfundet, og et altafgørende krav her er, at håret fremtræder rent. At have fedtet hår i nutidens samfund er så tabuiseret, at det omtrent ikke forekommer, bortset fra på marginale eksistensers hoveder. Vi signalerer via vores renlighed, at vi har kontrol over tilværelsen, og at vi er sunde. Det urene er synonymt med det sygelige og dermed ukontrolable. Der er noget alvorligt i vejen med folk med uvasket hår; de mistrer ikke tilværelsen.

Ovenstående er mulige forklaringer på det renlighedsritual, som størstedelen af os gentager flere gange i løbet af en uge. For nogle gentages rituallet hver dag. Nærlig afvaskningen af hovedets hår.

Attituder til afredt og afklippet hår

Vi er ikke neutrale i vores forhold til hår. Hverken det der sidder på vores eget hoved, andres hoveder eller afklippet hår. I forholdet til afklippet hår spænder vore holdninger fra en form for hysteri i omgangen med håret til en form for accept. I

den generelle omgang med afklippet eller afredt hår kan man dog spore en stærk tendens til afstandtagen i opfattelsen af, at håret er urent både på et fysisk, men også på et mere psykologisk plan.

På det fysiske plan er håret urent set ud fra et hygiejnisk synspunkt. Håret opfattes som et menneskeligt affaldsprodukt, som bør fjernes omgående i bestræbelsen på at fjerne truende bakterier og dermed sygdom fra den kropslige sundhed. Man kan i denne sammenhæng blot tænke på indstillingen til hår i maden.

På det psykologiske plan opfattes håret som en fysisk del af et andet menneske. Ved berøring af et andet menneskes afredte eller afklippede hår, træder man ind i et andet menneskes intime område, hvad der kan opfattes som meget ubehageligt.

Omgangen med håret opfattes som ekstra ubehageligt, hvis det foregår på en ukontrolleret facon. Håret dukker pludselig op i maden, på tøjet, i håndvasken eller lignende og udløser et øjeblikkeligt forsøg på at fjerne eller uskadeliggøre håret og det ubehag, det vækker.

Der er derfor ikke noget underligt i, at en af »strikkedamerne« ikke brød sig om at håndtere menneskehåret til snupperne. Hendes reaktion var i god overensstemmelse med vores samtids renlighedsideal.

Når det gælder den kontrollerede håndtering af det afredte eller afklippede hår, er omgangen præget af andre holdninger. De fleste har neutrale eller positive holdninger til hår, som har tilhørt dem selv eller nære familiemedlemmer. På det psykologiske plan er dette hår ikke et menneskeligt affaldsprodukt, men derimod et minde tilagt affektionsværdi.

Et andet område, hvor det afklippede hår ligeledes er ordnet og på en måde uskadelliggjort, er når det anvendes til parykker. Parykker af menneskehår opfattes generelt, som et bedre produkt end parykker af kunsthår. At det er menneskehår opfattes ligefrem som en kvalitet – det »ligner« det rigtige hår. Interessant nok opfattes parykhåret også som rent, på trods af at det stammer fra en ukendt persons hoved.

For parykkens vedkommende gør det forhold sig gældende, at den stadig er en kendt brugsgenstand, altså et kendt objekt. Snupper, hårsmykker og mindetavler er ikke omfattet af denne genkendelighed. De er ukendte objekter i vores samtid og vi har derved vanskelig ved at beslutte os for, hvordan de skal opfattes – som rene, neutrale eller ækle.

Jeg vil gerne rette en tak til farmaceut Benedicte Hjerl Carstensen og farmaceutstuderterne Marlene Wessel Jensen og Christian Skovgaard Jensen for deres hjælp med at bestemme ingredienserne i de forskellige skønhedsopskrifter og deres virkning.

Litteratur:

- Karen Andersen: Hårkullorna fra Våmhus. Bangsbomuseet, 1984.
- Hanne Frøsig: Parykker, parykmagere og paryktid. Arv og Eje, Årbog for dansk kulturhistorisk Museumsforening, 1963. s. 73-105.
- Ellen Andersen: Moden i 1700-årene. Danske dragter. København, 1977.
- Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt. København, 1960.
- Erna Lorenzen: Folks tøj i og omkring Århus ca. 1675- ca. 1850. Aarhus, 1975.
- Karen Arup Seip: Jordegods og gyldne kjeder i For-

Kilder

- C.F. Wilckens: Thorvaldsens sidste år. Optegnelser af hans fordums kammertjener. Med indledning af Dyveke Helsted. København 1973.
- Skønheds-Midler for det smukke Kiøn eller en Samling af adskillige nyttige Kunster til at bevare og forhøie Skønheden, Ansigtets og Hudens Fiinhed og Farve som og andre nyttige og til anstændig Pynt tienlige Kunster. København 1795.
- Dr. C.H. Theodor Schreger den Yngre: Kosmetisk Lommebog for Damer til deres Legemes med Sunheden passende skønhedspleie gennem hele Livet og under alle Livsforhold. København 1813.
- Skønhedskatekismus for det smukke Kjøn. Oversat som en Nytaarsgave for Damer 1820 af H.C. Lund, Læge og Naturkyndig. København 1820.
- Nye, ubekostelige Toiletrecepter, indrettede efter chemiske og diætetiske Grundsætninger, til at befodre og vedligeholde skønheden i enhver Alder. Udgivet af D.Schmidt. København 1835.
- Vårt hjem. Emma Gad (red). København. 1903.

Noter

1. Mus.sag.nr 766 – Interviews om »snupper« med hår.
2. Mus.nr.15/61 og 14/61.
3. Mus.nr.311/40.
4. Bangsbomuseet mus.nr. 4040/1959.
5. Bangsbomuseet mus.nr. 8077/1966.
6. Bangsbomuseet mus.nr. 24.319/1982.
7. Den Gamle By i Århus mus.nr. 55:18.
8. Den Gamle By i Århus mus.nr. 194:46.
9. C. F. Wilckens s. 80.
10. E. Andersen: Moden i 1700-årene, s. 111-112.
11. I udlandet kunne man sætte skibe for fulde sejl, vindmøller og frugtkurve i overdådige frisurer. Herhjemme nøjedes man som regel med fjer, bånd og italienske blomster.
12. E. Andersen: Danske bønders klædedragt, s. 37. Kildegrundlaget er lidt uklart på dette punkt.
13. Skønheds-Midler for det smukke Kiøn, s. 35-36.
14. Skønhedskatekismus for det smukke Kjøn, s. 22-23.
15. Emma Gad, s. 179-183.

Mødet i skænkestuen

Museumssamarbejde blev drøftet på Bundsbæk Mølle. FRAM var med

Limfarven på væggene i rummet, hvor tre mænd sidder, er en ganske særlig mørkeblå. Rummet er spartansk møbleret med et langt plankebord, bæk langs vinduerne og enkelte stole. På væggen hænger et maleri, der viser en fest blandt rakkerfolket. Bagerst i rummet fører en lille trappe med tre-fire trin lige ud i møllehuset til kværne, tandhjul, håndtag og melsække.

Rummet, hvor de tre mænd sidder, var skænkestue, da vandmøllen i Bundsbæk få kilometer nord for Skjern havde sine velmagtsdage. Her kunne bønderne slå sig ned til en kop kaffe, en dram og måske en bid af møllerkonens hjemmebagte, mens møllersvendene tumlede med kornsække, kværne, mel og gryn i møllehuset,

Snakken gik livligt i skænkestuen, mens bønderne ventede. Det var dén tids nyhedsformidling, dén tids avis eller tv. Der manglede aldrig historier og samtalestof, og i årene efter 1841 blev der med stor sandsynlighed talt om den forrige møller på Bundsbæk, Laust Alkjærsg.

Han havde overtaget møllen nogle år forinden, og med dygtighed, flid og held blev den en god forretning. Men i 1841 brast Laust Alkjærsgs lykke på Bundsbæk Mølle. Han blev bidt af en hund, der havde hundegalskab, og kort efter døde mølleren af sygdommen. Som det siges i skillingsvisen, der blev digtet om tragedien:

*I sekstende uge da bliver han syg,
tre dage derefter da ligger han lig,
og det var ynkværdigt at se denne mand,
bortdø i så sørgelig jammerlig stand.*

I dag er Bundsbæk Mølle en del af Skjern-Egvad Økomuseum og åben for alle. Der er stadig mulighed for at få en kop kaffe med hjemmebagt kringle i møllens skænkestue. Kringlen har de tre mænd i skænkestuen nu ikke fået på bordet denne mandag formiddag. Der skal diskuteres og fortælles – fuldstændig som da skænkestuen tjente sit oprindelige formål.

De tre mænd er: Thomas Kjær, formand for Skjern-Egvad Museumsforening, Viktor Hedegård, formand for Holstebro Museumsforening og museumsinspektør Torben Holm, Struer Museum.

Museumpolitiske konsekvenser

Årsagen til, at de tre er samlet i skænkestuen, er, at de udgør et udvalg under Amtsmuseumsrådet i Ringkøbing Amt. De skal videreudvikle et nyt samarbejde mellem amtets museumsforeninger, som blev sat i søen for et lille års tid siden. Omgivelserne er perfekte til dette møde, hvor snakken går med samme livlighed, som da Dejbjerg-bønderne mødtes i skænkestuen for mange år siden.

Selv om samarbejdet mellem museumsforeningerne endnu kun er i sin vorden, har det imidlertid allerede haft museumspolitiske konsekvenser. Ved valget til Statens Museumsnævn i sommeren 1998, blev Viktor Hedegaard som den første ikke-akademiker indvalgt i nævnet, der skal rådgive lovgivningsmagten om alle spørgsmål vedrørende de statsanerkendte museer i hele landet.

Viktor Hedegaard blev opstillet som fælles kandidat for alle museer i Ringkøbing amt, og museerne havde desuden held med at få kolleger i andre egne af landet – specielt Viborg Amt – til at stemme på gårdejeren fra Borbjerg.

Opstillingen af Viktor Hedegaard var den direkte udløber af et fællesmøde for amtets museumsforeninger i februar 1998. Mødet blev holdt på Holstebro Museum, og markerede begyndelsen på et nærmere samarbejde mellem foreningerne, og var desuden et indlæg i den politiske debat om en revision af museumsloven. Og de tre mænds arbejde på Bundsbæk Mølle er stadig en del af denne debat.

Nødvendig markering

Et nærmere samarbejde til gensidig støtte og inspiration mellem museumsforeningerne havde været undervejs et stykke tid, før fællesmødet i Holstebro. Ved flere lejligheder var emnet bragt på bane i Amtsmuseumsrådet, hvor museumsforeningerne er repræsenteret på linie med museernes ledelser. Det var dog vanskeligt at finde en fælles platform for samarbejdet, da ikke to museer eller museumsforeninger er ens.

I løbet af 1997 blev det imidlertid klart, at det var nødvendigt at profilere museumsforeningernes folkelige engagement i museumsarbejdet. Det skulle fungere som et direkte, politisk modspil til en række af de tanker, der var kommet frem i debatten om en revision af museumsloven.

Tankerne gik blandt andet i retning af øget centralisering på museumsområdet, og Amtsmuseumsrådet i Ringkøbing Amt mente, dét ville svække det brede, folkelige engagement i museumssagen.

På den baggrund fandt museumsrådet det vigtigt at markere den brede folkelige opbakning bag museumsarbejdet i Vestjylland, hvor museumsforeningernes samlede medlemstal nærmer sig 4500.

Løsningen var i første omgang fællesmødet i Holstebro, der ville vise omverdenen en bred, folkelig opbakning bag museernes arbejde. Mødet måtte så i anden omgang vise, hvilke muligheder der fandtes for at udbygge samarbejdet.

Samarbejde i lokalsamfundet

Således blev foreningssamarbejdet holdt over dåben ved fællesmødet på Holstebro Museum i februar 1998: »Museumsforeningernes og Museumsbestyrelsernes dag«.

Her havde deltagerne lejlighed til at lytte til foredrag om mange sider af museernes arbejde. Foredragsholderne, der alle kom fra amtets museer, omtalte dels museets aktive rolle i lokalsamfundet, dels samarbejdet med kolleger i museumsverdenen.

Museumsforeningernes repræsentant på talerstolen var Viktor Hedegaard. I sit indlæg kredsede han naturligvis om både mu-

seumsforeningernes rolle og de kulturministerielle forslag om at centralisere museumsarbejdet. Og han leverede noget, der kunne minde om en programmerklæring for et nyt museumssamarbejde i Ringkøbing amt, da han sagde:

»Vi har hver især samlet os omkring det museum, der ligger os nærmest geografisk og intersemæssigt. Men det forhindrer os ikke i at stå sammen, hvis man fra politisk hold vil pådutte os noget, vi ikke ønsker.«

Sol og byger på Bundsbæk

Fællesmødet gav deltagerne en god mulighed for at møde »kolleger« fra andre museumsforeninger, men en af de mere håndfaste konklusioner var oprettelsen af et trefaldsudvalg. Udvalget skulle udarbejde oplæg til, hvordan samarbejdet mellem museumsforeningerne kunne udvikles og formaliseres. Og det er afslutningen på dette arbejde, der skal på plads denne septemberdag med sol og byger på Bundsbæk Mølle.

Et af de emner der straks bliver bragt på bane, da Viktor Hedegaard har fortalt om sine første møder i museumsnævnet, er med i bagagen fra februar-mødet. Det drejer sig om en ordning, hvor medlemsskab af én museumsforening automatisk giver gratis adgang til *alle* statsanerkendte museer i amtet.

Emnet har tidligere været drøftet i Amtsmuseumsrådet, og Viktor Hedegaard peger på ét af de problemer, der kan opstå ved en sådan ordning:

»Vi ved jo, at et museum som Hjerl Hede vil have svært ved at være med. For mens alle andre museer er baseret på of-

fentlige tilskud, så er det lige omvendt på Hjerl Hede. Deres økonomi er for en meget stor dels vedkommende baseret på entréindtægterne.«

Alle er derfor enige om, det vil blive nødvendigt med en særordning for Hjerl Hede, hvis det lykkes at få skabt et fælles billetsystem. Men interessen for en fællesordning er stor, og debatten spores ind på, om den vil betyde en nedgang i besøgstallet på museerne?

»Tværtimod. Det vil give flere besøgende på museerne, når andre museumsforeningers medlemmer kan komme gratis ind. Og måske vil det endda give lidt flere entréindtægter, når medlemmerne tager ikke-medlemmer med på besøg. Men det vil i al fald ikke betyde en nedgang i entréindtægterne«, mener Torben Holm, som er enig med de øvrige i, at den gratis adgang kun gælder de personlige medlemsskaber. Ledsagere skal betale entré.

Løsrevne professionelle

Museumsinspektøren fra Struer lægger i øvrigt stor vægt på de politiske signaler, som et snævert samarbejde mellem museumsforeningerne kan sende:

»Det er yderst vigtigt at fastholde og styrke det folkelige element på de enkelte museer, og frem for alt må museumsforeningerne være synlige i den politiske debat. Museerne er jo udsprunget af folkelige ønsker og folkelige behov. Det er værd at huske på, når der tales om effektivisering, specialisering, nytænkning og hvad der ellers med jævne mellemrum luftes i Kulturministeriet. Vi skal passe alvorligt på, at museumsmedarbejderne ikke bliver løs-

revne professionelle uden kontakt til det folkelige.«

Den politiske side af det kommende samarbejde, bliver yderligere understreget, da Torben Holm tilføjer, at netop styrkelsen af museumsforeningernes rolle kan være Vestjyllands bidrag til debatten om en ny museumslov.

Alle tre mænd ved det rustikke kaffebord er enige om denne betydning af et øget samarbejde. På den baggrund er det centralt at styrke museumsforeningernes information til medlemmerne, så de dels oplever museumsforeningernes aktivitet, dels bliver tættere knyttet til »deres eget« museum

To slags museer

Et af foreningernes problemer er, at de sidder isoleret på hvert sit museum og ikke kender så meget til, hvordan andre griber sagerne an. Det kan et øget samarbejde være med til at afhjælpe. Debatten ved kaffebordet bliver nu sporet ind i retning af, hvordan det konkret skal gøres.

Thomas Kjær har medbragt et forslag til indholdet af og deltagere ved en inspirationsdag for museumsforeningerne. Og netop debatten om dette forslag viser, hvor langt arbejdet i tre-mands udvalget er kommet, og i hvilken retning det bevæger sig. Alle er enige om, at lige netop samarbejde om en inspirationsdag vil være det letteste – og mest naturlige – at tage fat på. Her kan alle være med uanset museumsstruktur og foreningsform.

»Vi skal finde ud af, om det kun er de statsanerkendte museers støtteforeninger, der skal deltage«, indleder Thomas Kjær

præsentationen af sit forslag. Han sætter dermed fut i en debat, som var på bordet ved Amtsmuseumsrådets seneste møde. Her spurgte formanden for amtets Uddannelses- og Kulturudvalg, Niels Bergholt, om de statsanerkendte museer ikke ville markedsføre sig sammen med de ikke-statsanerkendte.

Forskellen på de to museumstyper blev fremlagt på mødet, hvor det blandt andet blev påpeget, at de statsanerkendte museer dels har en række lovbundne opgaver med for eksempel arkæologiske udgravninger, dels er en garanti for, at samlingerne altid forbliver offentlig ejendom.

Når lokalbefolkningen afleverer genstande til de statsanerkendte museer, er der »statsanerkendt« sikkerhed for, at genstandene aldrig bliver solgt på auktion eller lignende. Det kan derimod ske, hvis et privat museum drejer nøglen om

De tre mænd ved bordet slår derefter fast, at inspirationsmødet i første omgang kun er for de statsanerkendte museers bestyrelser (der visse steder kaldes styrelser) samt deres tilknyttede museumsforeninger (også kaldet støtte- eller venneforeninger). Desuden skal Amtsmuseumsrådets associerede museer indbydes til mødet. Disse museer er ganske vist ikke statsanerkendte, men deres vedtægter og virkeområder opfylder efter Amtsmuseumsrådets vurdering betingelserne for, at de på et tidspunkt kan opnå en statsanerkendelse.

Desuden er der bred enighed om at indbyde repræsentanter fra museernes ledelse. For som det bliver pointeret: »Når vi skal styrke samarbejdet, så skal alle grupper være repræsenteret«.

De tre mænd i skænkestuen har mødt det nye medlem af udvalget, der skal øge samarbejdet mellem museumsforeningerne i Ringkøbing Amt. Mødet fandt sted ved Dejbjerg Jernalders hovedbygning – ikke langt fra Bundsbæk Mølle. Fra venstre Thomas Kjær, formand for Skjern-Egvad Museumsforening, museumsinspektør Torben Holm, Struer Museum, Ib Brændgaard, formand for Lemvig Museums Venner og Viktor Hedegård, formand for Holstebro Museumsforening. Foto: Allan Leth Frandsen.

Entreen – igen

Næste punkt på dagsordenen er fastlæggelsen af emnerne til inspirationsdagen. Et af punkterne bliver den eventuelt gratis entré på amtets museer.

»Når vi har museumslederne med på mødet, kan vi jo få lejlighed til at høre deres vurdering af spørgsmålet. For på det område er vi ganske enkelt nødt til at tage lederne i ed, før vi forsøger at gennemføre noget i foreningsregi«, siger Thomas Kjær. Og

han bliver ikke modsagt. Alle ønsker den gratis entre gennemført, men ved, det bliver svært.

Forening eller rejsebureau

Næste punkt på inspirationsmødet bliver sikkert en drøftelse af fælles historiske rejser for museumsforeninger fra hele amtet. Thomas Kjær har nævnt en rejse til vikingemuseet i York, England som et eksempel. Viktor Hedegaard mener, at hvis der

skal laves en rejse til England, skal den udbydes i et større forum:

»I Holstebro har vi arrangeret en del rejser for vore medlemmer, men det har ikke været i samme størrelsesorden som en tur til England. Jeg tror ikke, vi selv kunne skaffe folk nok til en sådan rejse. Men hvis tilbuddet gjaldt alle museumsforeninger i amtet, kunne det måske lade sig gøre.«

Thomas Kjær spiller »djævelens advokat« og stiller drilsk spørgsmål ved sit eget forslag: »Skal museumsforeningerne egentlig påtage sig at være rejsebureau?« spørger han.

Punktet om rejserne kommer også med på inspirationsmødet, og skal nok give anledning til debat.

Det samme gør uden tvivl den erfaringsudveksling museumsforeningerne imellem, som bliver en vigtig side af inspirationen. Tanken er, at hver enkelt forening kort skal fortælle om sit arbejde de seneste par år, samt berette hvordan de varetager kommunikationen med medlemmerne.

»Ja, vi har mange ting at lære af hinanden med hensyn til kommunikationen«, fremhæver Viktor Hedegaard, mens Torben Holm straks spiller bolden videre til amtet:

»Jeg vil håbe amtet snart får lavet en hjemmeside på Internettet, hvor alle museernes arrangementer kan blive annonceret. Jeg er sikker på, mange vil blive overrasket, når alle museernes arrangementer samles på ét sted.«

Debat med amtet

Som afslutning på dagen skal Niels Bergholt inviteres til at give sit bud på amtets museer nu og i fremtiden. Alle var enige

om, at hans engagement i amtets museumsverden var forfriskende og tiltrængt. Derimod var de tre mænd på Bundsbæk ikke enige i alle udvalgsformandens ideer. Og det skal de nok gøre opmærksom på, når han fremlægger dem på inspirationsdagen.

På den måde kan museumsforeningerne nemlig både vise, at de eksisterer og præge den offentlige debat om amtets museer.

Videre til museumsdagen

Da dagsordenen til inspirationsmødet er på plads, går de tre mænd videre, for at deltage i et af de samarbejder, som i mange år har fundet sted mellem museerne i amtet: Amtsmuseumsdagen.

Denne dag mødes museumsmedarbejdere og bestyrelsesmedlemmer fra amtets museer. Det foregår som regel på et af museerne, og derved får kollegerne mulighed for at se, hvad der arbejdes med andre steder. I 1998 foregik Amtsmuseumsdagen på Skjern-Egvad Økomuseum, hvoraf Bundsbæk Mølle kun er en beskedent del.

Lige ved siden af den gamle mølle ligger museets jernalderboplads, udstillingsbygning, biograf og meget andet: »Dejbjerg Jernalder«. Her mødes de tre mænd med Ib Brændgaard fra Lemvig Museums Venner. Han skal fremover være medlem af udvalget i stedet for Viktor Hedegaard, men havde ikke mulighed for at være med til mødet i skænkestuen.

Toftgård, en landsby fra årene omkring år 400

– den første under motorvejen

Som det nok står klart for de fleste, skal der om få år gå en motorvej mellem Herning og indtil videre Bording. At anlægge en motorvej har vist sig at være en mere kompliceret affære end blot at rulle to baner asfalt ud mellem de to byer. Forud går et langt forløb af politik, tekniske undersøgelser, politik, høringer, linieføringer, politik, ekspropriationer og så videre, men nu er anlægsarbejdet da igang.

Næsten som en detalje i hele dette komplekse forløb foregår de arkæologiske undersøgelser, med en gradvist stigende intensitet, der kulminerer lige før, og under selve anlægsarbejdet.

Sigtet med de arkæologiske undersøgelser er naturligvis at lokalisere, undersøge og dermed sikre oplysningerne om de fortidsminder der bliver berørt af vejbyggeriet.

Arbejdet er delt op i flere dele. Lokaliseringen af de fortidsminder vi ikke kender i forvejen. Kortstudier over de områder vejen vil berøre, efterfulgt af rekognosceringer i marken. Under gunstige forhold kan der findes opløjede oldsager. Oplysninger fra de landmænd der har dyrket jorden. Samt en vurdering af de landskabelige formationer der ofte indeholder spor fra fortiden.

Disse mere traditionelle forundersøgelser er blevet suppleret af fosfat kartering.

En metode der kort fortalt går ud på, at fosfatindholdet i jorden måles umiddelbart under jordoverfladen. Selv aktiviteter i oldtiden efterlader et forhøjet fosfatindhold, der relativt simpelt kan måles. Prøverne tages systematisk over hele strækningen. Disse indledende arbejder er på denne motorvejsstrækning begyndt allerede i 1995.¹

Forundersøgelserne giver en lang række lokaliteter, der i praksis skal efterprøves, det vil sige gravemaskinerne skal igang, først med at grave prøvegrøfter, siden med egentlige afdækninger. I det følgende skal et af de første resultater fra denne nye motorvejsstrækning fremlægges.

Fundstedet ligger sydvest for Hammerum by. Her skal der laves en tilkørselsvej

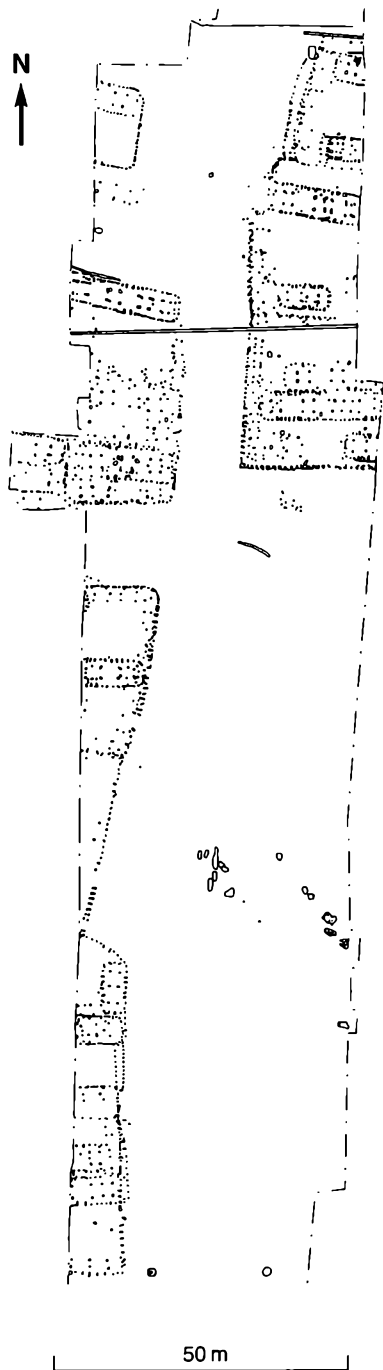
Figur 1. Marken, hvor landsbyen blev fundet, set fra syd-sydvest med Hammerum i baggrunden. Foto: Martin Winther Olesen.

til motorvejen. Det er Birk Møllevvej og Vester Fastrupvej, der skal forlægges til en mere trafikvenlig, lige vej. Der skal ydermere sikres tilkørsel til gårdene i området, så traceet bliver cirka 50 m bredt.

Hammerum by ligger på toppen af en markant banke på østkanten af Skovbjerg Bakkeø. Sydvest for banken er der et mere fladt plateau, næsten 700 m bredt. Plateauet er en jævnt nordvendt skråning, op mod en bred kam, før det igen falder ganske meget ned mod engene omkring Hammerum Bæk.

Ved rekognosceringen blev der ikke fundet oldsager, hvilket nok skyldes at marken var bevokset, men ved fosfatkarteringen var der udslag tre steder, dog ikke specielt markant. Terrænet med det relativt flade og højtliggende plateau var dog indikation nok til en prøvegravning

De fleste huse fra oldtiden ligger øst-vest så chancen for at træffe noget er størst, hvis søgegrøfterne anlægges nord-syd. Således også her, men efter at have gravet en 300 m lang og 4 m bred grøft lige midt i traceet stod vi stadig uden fund. Traceet var bredt, så vi prøvede at rykke maskinen 6 m mod vest, og efter kort tid var der et mylder af stolpehuller. En tur tilbage i den gamle grøft, men nej. Der var ikke overset noget, den var tom. Billedet blev klarere jo

Figur 2. Oversigtsplan af udgravningen.

Planen omfatter alle fyldskeifter: stolpehuller, gruber, grave, men også moderne nedgravninger, drængrofter og lignende.

mere jord, der blev gravet væk. Midten af den nye tilkørsel til motorvejen lå midt i et helt fundtomt område gennem en jernalderbebyggelse – den gamle vej.

Bopladsen

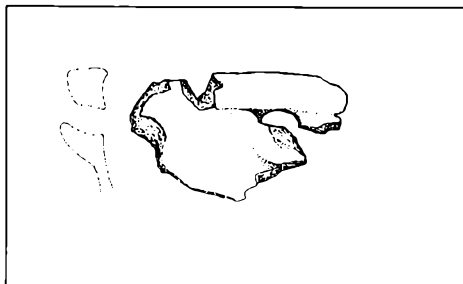
Da stolpehullerne efterhånden blev afdækket, stod billedet af bebyggelsen mere og mere klart. Der var tydeligvis tale om et mere omfattende fund. En samling gårde fra sidste halvdel af yngre romertid og måske lidt ind i germanetid. I årstal cirka 300 til lidt ind i 400-tallet.²

Bopladsen var størst i den vestlige del af traceet med en længde på 220 m. I den nordøstlige del af traceet var der stolpehuller i et område på 80 m. Den nordøstligste del var den eneste, der var forstyrret af nogle omfattende moderne nedgravninger langs grusvejen ind til Toftgård. Nord for grusvejen blev der gravet fem søgegrøfter, alle uden fund, så meget tyder på, at de fremgravede anlæg er de nordligste – i alt fald i denne del af bebyggelsen. Dette kan hænge sammen med terrænet. Det falder yderligere mod nord og kan nemt have været en lidt tung og fugtig bund, før marken blev drænet.

Alle gårdene fortsætter mod vest eller øst, og der er ingen terrænmæssige indikationer på, hvor bebyggelsen standser i disse retninger.

75 m syd for den sydøstligst gård var der en lille gravplads med fem jordfæstegrave og en urnegrav. Gravpladsen var 25x30 m stor, men er som det øvrige ikke afgrænset mod øst.

Mod syd er der afdækket cirka 300 m ud over den sydvestligste gård, mest som

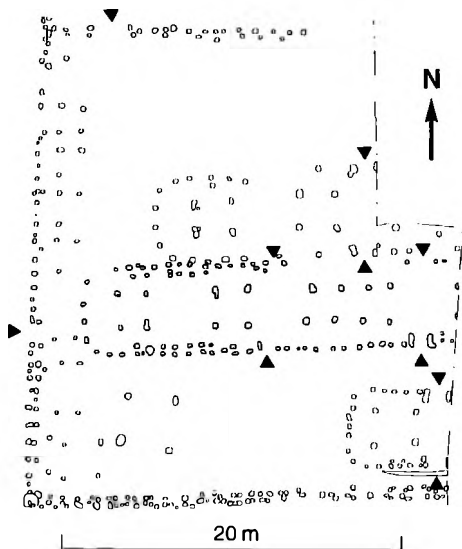
Figur 3. Stykke af et såkaldt svaleredeøre. Øret stammer fra et større lerkar, og kan i denne udformning dateres til tiden omkring år 500 f.Kr. Stykket er gengivet i 1/4-del af naturlig størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

søgegrøfter. Vejtraceet løber hen over den sydvendte skråning ned mod engen. Omkring 260 m fra bopladsen er der fundet tre lertagningsgruber fra sen bronzealder eller tidlig førromersk jernalder.

Som arbejdet på bopladsen skred frem, blev det også klart, at den var meget ren og ublandet. Et par enkelte små gruber sikkert også fra tidlig førromersk jernalder lå spredt i området, men kun i en enkelt blev der gjort fund. Figur 3 viser et skår af et lerkar fra denne tidlige del af jernalderen.

Endelig var det tydeligt, at der ikke, som det ellers ofte er tilfældet, var mange faser af bebyggelsen oven i hinanden. Det var således muligt allerede i felten at nå langt med tolkningen af, hvilke af de enkelte gårde der var samtidige, analyser af de enkelte huse, deres ombygninger og lignende.

Bebyggelsen består af 12 gårdsanlæg, der hver især er indhegnede. Inden for hegnene kan der være et eller flere langhuse, mindre huse samt staklader og halvtage.

Figur 4. Udtægning af den syd-østlige gård. Gården har de fleste elementer, der er typiske for en yngre romertids gård: langhus, mindre huse, staklader og kraftige hegn nogle gange med indvendige stolper. Pilene angiver indgange i hegnet og husene.

Husene

Der blev i alt afdækket rester af 21 huse, fordelt på 12 forskellige gårde. Disse 21 huse fordeler sig på tre forskellige typer: Langhusene, som er de store centrale bygninger i de enkelte gårde. De mindre huse, der ligger mere perifert på gårdspladserne, de har nok selvstændige funktioner og endelig staklader, små huse der udelukkende består af fire stolper.

På figur 4 ses den sydøstligst gård, hvor alle tre hustyper er repræsenteret.

Langhuse.

Langhusene er den hustype, der oftest blev

fundet på pladsen. Af de 21 huse er de 13 tolket som langhuse. Desværre er kun et af disse huse afdækket i sin fulde længde, hvilket hænger sammen med det i denne sammenhæng relativt smalle vejtracé. Det betyder også, at enkelte af de huse, der er tolket som langhuse med tiden, kan vise sig at være sekundære bygninger.

På figur 4 ses to langhuse centralt på gårdspladsen. De to huse kan i sagens natur ikke have eksisteret på samme tid, og måden, vægstolperne skærer hinanden, viser da også, at de sydligste hus er yngst og må være en afløser for det nordlige hus.

Specielt det sydlige hus illustrerer langhusenes konstruktion.

Huset er afdækket i en længde på 22 m, men er stadig ikke afsluttet mod øst. Vestgavlen står som en næsten lige gavl, men med afrundede hjørner. Nord og sydvæg løber ganske lige. Nordvæggen er dog ikke helt så velbevaret som sydvæggen.

Der er relativt langt mellem de enkelte vægstolper op til 50 cm. Generelt er de dog gravet godt ned i undergrunden, så stolperne i væglinien udgør nok skelettet i en tættere vægkonstruktion der har stået over jorden. Det kan både være planker eller lerklinet fletværk. Huset er 5,5 m bredt.

I sydvæggen er der spor efter to døre. 10 m fra gavlen er der en 75 cm bred dør markeret af en enkelt kraftig stolpe, og 20 m fra gavlen er der en velmarkeret dør, også 75 cm bred. I nordvæggen er der en dør skråt over for den vestligste. Længere mod øst er væglinien dårligere bevaret.

Taget har været båret af tagbærende stolper. De tagbærende stolper står parvist, og er organiseret i faste sæt. Denne organi-

Figur 5. Den centrale del af langhuset i den syd-østlige gård. Billedet er taget fra vest. Mod nord ses den lidt ældre for-gænger for huset og mod syd gårdens sydlige hegn. Foto: Martin Winther Olesen.

sation leverer sammen med dørene nøglen til en nærmere tolkning af huset.

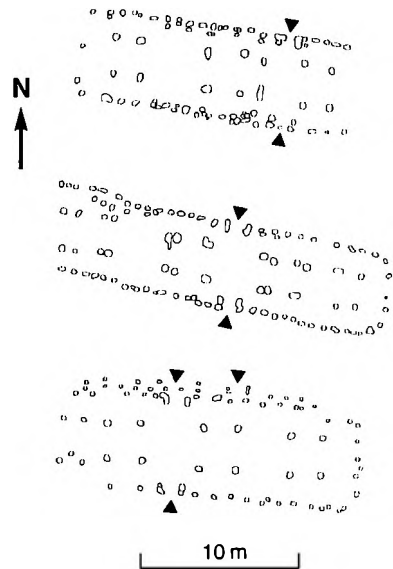
Husets vestlige ende udgør beboelsen. Beboelsesenden er knap 10 m lang og er konstrueret af to sæt af fire tagbærende stolper. Mellem de to sæt er der et spænd på 4 m. I denne del er husets væg forstærket med en dobbeltstolperække, og det kræver ikke meget fantasi at forestille sig, at det var kulden, der skulle isoleres imod.

I andre tilsvarende huse er der fundet ildsteder i dette rum. Det udgør således kærnen i beboelsedelen. På figur 6 ses udtegning af tre langhuse. I det øverste ses to aflange stolper, som afslutning på beboelsedelen, disse kan tolkes som rester af en skillevæg mellem beboelsen og indgangen.

Efter beboelsedelen følger et indgangsrum på cirka 4,5 m. Indgangsrummet er markeret af de to døre og markerer ligeledes skellet mellem beboelsen i vest og stalden i øst.

Stalden i huset figur 4 består af fire sæt tagbærende stolper. De er ikke så dybt nedgravede som de øvrige, og den nordlige

række er lidt forskudt for den sydlige. Normalt står de tagbærende stolper helt på linie. Tolkningen af dette er, at stolperne

Figur 6. Udtegning af tre langhuse. Pilene angiver indgange. På to af langhusene ses tydelige spor af ombygninger.

udover at bære taget også udgør rester af båseskillerum. Stalddelen er cirka 7 m lang.

Hvis huset ikke var længere, ville det nu overordnet være som den type huse, der kendes fra den ældre del af jernalderen. Men et af de mest markante skift i jernalderens huskonstruktioner, kommer med overgangen til yngre romertid omkring år 150-200 e. Kr. Husene bliver længere, og der indføres flere funktioner i bygningerne.

Således også med huset her. Efter stalddelen følger endnu et indgangsrum på 3,5 m, som må være forløberen for en eller flere sektioner længere mod øst.

Huset her definerer næsten de gennemsnitlige rammer for husene her på pladsen.

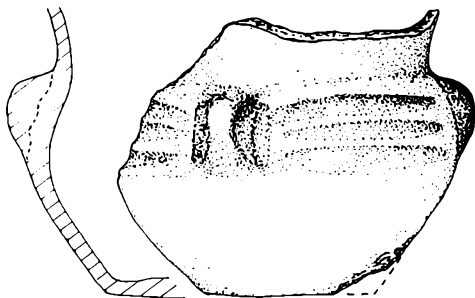
Af de 13 langhuse er de 12 mellem 5 og 5,5 m brede. Et enkelt hus er kun 4,25 m bredt. De tagbærende stolper står med en tværafstand på mellem 2 og 2,75 m. Igen med undtagelse af det lille hus hvor tværafstanden er 1,5 m. Disse mål repræsenterer dog yderpunkterne. I langt de fleste huse er afstanden 2,25 m. Det vil med andre ord sige, at midtskibet gennemsnitligt udgør 43 procent af husets samlede bredde.

Gavl og vægkonstruktion er identisk på alle huse. Det lader ligeledes til, at ruminddelingen følger det samme skema, specielt det lange spænd i beboelsesenderne går igen i flere huse.

Variationerne ses først og fremmest i husenes østdele, længderne og sektionsofdelingerne af østdelene varierer fra hus til hus.

Ombygninger.

At bopladsen var så ren, som det var tilfældet, gav en mulighed for at følge de mindre detaljer i husene. På syv af langhusene var

Figur 7. Et lille lerkar fra en tagbærende stolpe. Lerkarret er måske sat ned som et lille husoffer, da huset blev opført. Karret er cirka 8 cm højt og er her gengivet i halv størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

der spor af mere eller mindre omfattende ombygninger eller reparationer.

Et af de klareste eksempler ses på figur 4. Det oprindelige hus på denne gård ligger nord for det gennemgåede langhus. Det er givetvist blevet for gammelt og slidt eller for trangt, under alle omstændigheder er det store langhus opført, dels syd for, dels hen over det oprindelige hus. Levetiden på denne type langhuse er nok ikke voldsom lang, så hvis det ikke er på grund af størrelsen, er ombygningen et godt eksempel på, at husene ikke holder ligeså længe som selve gården.

De øvrige ombygninger er normalt mindre omfattende. Der er oftest tale om en forlængelse af en gavl eller som på det nederste hus, figur 6, hvor der er opført en ny nordvæg i huset. I den ny nordvæg er døren rykket lidt længere mod øst. Sydveggens og indgangen er forblevet urørt.

Det mellemste hus på figur 6 repræsenterer den mest almindelige form for ombygning. Her er der enten foretaget omfattende udskiftninger eller forstærkninger af tagbærende stolper.

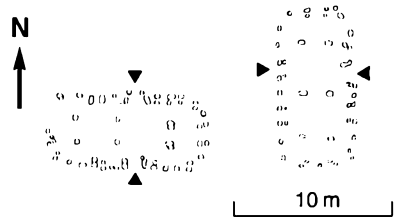
Husets nordvæg har her et lidt specielt forløb, idet den laver en lille bøjning cirka 7 m vest for indgangen. Inden for denne bøjning ses fire stolper, der alle indeholdt en del lerkarskår og knusesten. Der er måske tale om en helt speciel funktion. Som en lille detalje i dette område fandtes der i bunden af en af de tagbærende stolper lige inden for disse fire, et lille lerkar. Undertaget randen er karret intakt. Det er nok sat ned i stolpehullet som et lille husoffer under byggeriet.

Mindre huse

På gårdspladserne er der fundet enkelte mindre huse og staklader. I alt tre småhuse hvoraf de to er afdækket i fuld størrelse og fire staklader. Desuden er det muligt, at specielt et enkelt af langhusene reelt hører til denne gruppe, nemlig det langhus der kun var 4,25 m bredt og havde en tværskibsbredde på 1,5 m. Det vil senere udgravninger kunne vise. Disse mål er nemlig stort set de generelle for småhusene. Et af de små huse ses figur 4 og de øvrige er udtegnet på figur 8.

De to fuldt afdækkede huse er henholdsvis 9,5 og 9,75 m lange. Den overordnede konstruktion følger ganske langhuse- ne, dimensionerne er blot mindre. Og de har kun tre sæt tagbærende stolper

Husene er anlagt mere perifert på gårdspladserne, nemlig ude langs hegnene. I det nord-syd vendte hus er der fælles indgang mellem hegn og hus. Placeringen langs

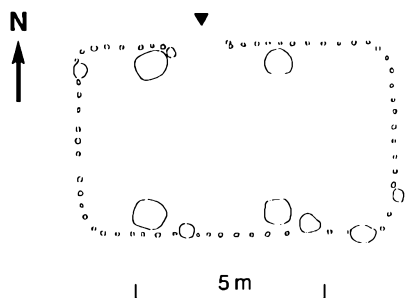
Figur 8. Udtægning af de mindre huse, der er afdækket i fuld størrelse. Sammenlignes de med langhusene figur 6, er det tydeligvis samme grundlæggende konstruktion.

hegnene ses dog også i tre tilfælde ved langhusene. Her er det dog på de meget små gårde, hvor der da heller ikke er spor af mindre bygninger.

Anvendelsen af disse huse kan diskuteres. Det er åbenbart, at nogle af gårdens hovedfunktioner er samlet i langhuset, både beboelsen og stalden. De små huse er næppe staldbygninger som sådan. De er desuden ganske velbyggede. Et forslag kunne være, at driften af en gård i den størrelse, der ses her, involverer flere mennesker end blot én familie. Et vist folkehold kunne sagtens tænkes. Småhusene kunne således tjene til beboelse for denne del af gårdens indbyggere. En anden mulighed er, at håndværk kunne være knyttet til disse bygninger.

Staklader

Der er fundet fire staklader i bebyggelsen. Der ses to staklader på figur 4. De består af fire tagbærende stolper. Stolperne står med nogenlunde samme indbyrdes afstand både nord-syd og øst-vest. Disse konstruktioner er ofte fundet på gårdene fra

Figur 9. Udtegning af staklade fra Stenbjergkvarteret i Snejbjerg. Væggen ses tydeligt som små pælehuller. Sammenlignet med husene fra Toftgård er der næsten ingen afstand mellem de tagbærende stolper og væggen. Det er et træk, der skyldes tidsforskellen på cirka 200 år. Det samme træk, genfindes på langhusene.

ynge jernalder, og deres funktion har været en kilde til megen diskussion.

Et heldigt fund ved Snejbjerg kan være med til at belyse disse konstruktioner. Her er Herning Museum igang med at undersøge et større bopladsområde fra slutningen af ældre romertid, det vil sige cirka år 100 e.Kr.³ På en af gårdspladserne fandtes en staklade, der var brændt og hvor der var tydelige spor af en væg med indgang sat af ganske små nedhamrede og nu forkullede pæle.

Huset tyder på, at disse staklader indgår i gårdene som reelle huskonstruktioner på linie med småhusene. Forskellen er vægkonstruktionen der med en væg lavet af små pæle naturligvis bevares langt dårligere end de mere massive vægge i småhuse og langhuse. Under alle omstændigheder ligger der i ordet »staklade« en misvisende

fortolkning af huset fra Snejbjerg. Det har nærmere været et lille hus/hytte, for eksempel til håndværk. Huset ligner den senere jernalders og vikingetids grubehuse både hvad angår størrelse og vægkonstruktion og netop i grubehusene ved vi, at der samles flere håndværksfunktioner.

Gårdene

Der er afdækket rester af 12 forskellige gårde i landsbyen.

Gårdene er alle afgrænsede af tydelige hegn. Hegnene er stolpehegn. Hegnsstolperne står i det store hele med samme indbyrdes afstand som vægstolperne i husene. I fem tilfælde indgår husvæggene som dele af hegnet uden synlig forskel hverken i tæthed eller dybde af stolperne. Det kan give anledning til at mene, at husvæggene og hegnene er konstrueret på samme måde.

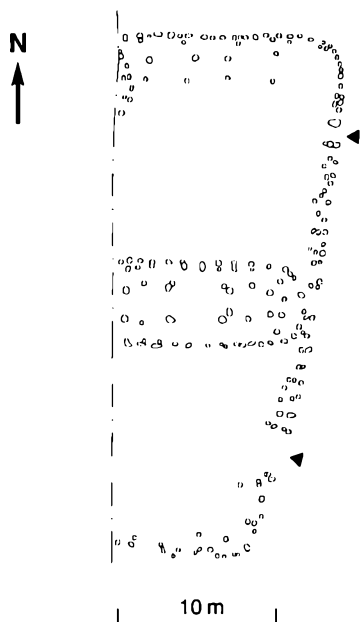
Enkelte steder står hegnsstolperne lidt mere sporadisk, men det er generelt i de områder, hvor også husvæggene er dårligere bevaret. Normalt er der kun tale om en enkelt række stolper. Hvor der er flere rækker, er der næsten altid tale om ombygninger. Et eksempel ses på figur 10, den midterste vestlige gård. Mellem den nordlige indgang og den sydlige port er hegnets forløb ændret, men kigger man nærmere på huset, ses det, at huset på et tidspunkt er blevet forlænget med godt en meter. For at give plads til den nye gavl er hegnet blevet rykket lidt længere ud.

Dørene og portene er også konstrueret på samme måde som i husene. De er markeret af en kraftigere indtrukket stolpe. Der er to typer indgange i hegnene. En smal dør – oftest 75 cm bred ganske lig

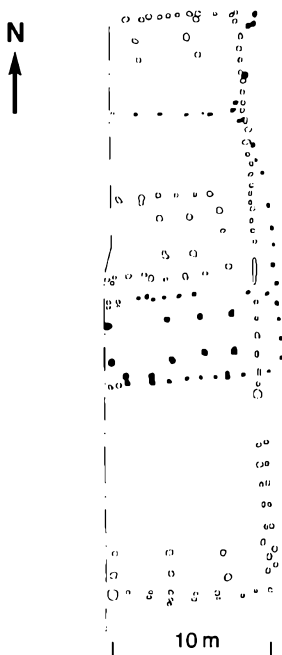
dørene i husene – og en bred port cirka 2,5 m bred, der nok har kunnet slippe en vogn ud. Bortset fra bredden er portene ikke konstrueret kraftigere end dørene

Der er ikke konstateret porte ved alle gårdene, men her er det nok afgørende, at gårdene ikke kendes i fuld størrelse.

Et karakteristisk fænomen ved hegnene, som også kendes fra en del samtidige pladser, er de indvendige dobbeltstolper, der ses ved dele af hegnforløbene. Dobbelt-

Figur 10. Udtægning af den midterste gård i den vestlige række. På gårdspladsen ses både dobbeltstolper langs nordhegnet samt gavlen af et mindre hus. Pilene angiver indgangene i hegnet. Specielt bemærkelsesværdigt er ombygningen af gavl og hegn mellem den nordlige indgang og den sydlige, brede køreport.

Figur 11. Udtægning af de to sydligste gårde. Den yngste, lille gård er bygget hen over den ældre store gård. Den lille gård tolkes som et hjørne af en lidt yngre landsbyfase der stikker ind over den oprindelige landsby.

stolperne ses for eksempel ved det nordlige hegnforløb figur 10. Dobbeltstolperne er lige så velfunderede som husenes tagbærende stolper. De står dog med en noget kortere indbyrdes afstand, cirka 1 m.

Disse indvendige stolper ses flere steder ved de dele af hegnene, der vender ud mod ikke bebyggede områder. Det er dog ikke generelt. Der er ikke endnu fundet dobbeltstolper ved de hegn, der adskiller de enkelte gårde.

Disse indvendige stolpers funktion er stadig ikke kendt. Man kan forestille sig, at de har støttet et halvtag, brændeskur, lader eller lignende, men de kan også have tjent som en forstærkning af hegnet. Der er dog ikke spor af, at stolperne har været skrånstillet.

Hegnene afgrænser gårde af temmelig forskellig størrelse. Figur 11 er et eksempel på størrelsesforskellen. Hen over en ældre meget stor gård er bygget en af de helt små. Den lille gård dækker et område på 16 m nord-syd, hvor den store gård fylder 35 meter, altså mere end det dobbelte. I dette tilfælde er der naturligvis en tidsmæssig forskel, men den lille gård er sammenbygget med en gård på 34 m. Forskellen er således også af økonomisk art. Pudsigt nok er de små gårde i klart mindretal. Blandt de gårde der er målbare, er der tre små på henholdsvis 15, 16 og 22 m, medens syv, der ligger fra 30 til 37 m. Det må dog understreges, at nye udgravninger på stedet kan ændre billedet grundlæggende. Som figur 11 illustrerer spiller de tidsmæssige forskelle en væsentlig rolle.

Datering

Som nævnt indledningsvis er pladsen meget ren. Det giver fine muligheder for at analysere de enkelte gårdes samhørighed. Hegnene er det væsentligste redskab i den sammenhæng.

De tre østlige gårde udgør en fælles sammenbygget helhed, hvor det vestlige hegn udgør et langt sammenhængende forløb.

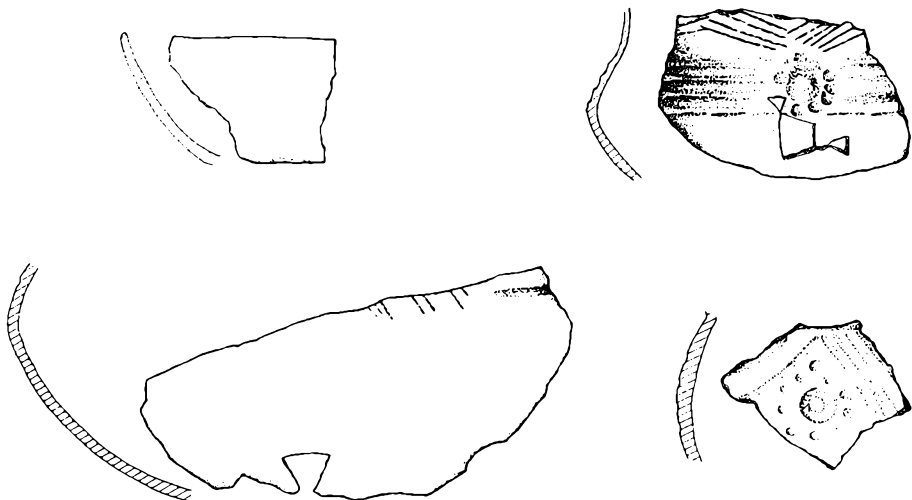
Den vestlige gårdække er lidt mere problematisk. Der er et spring på cirka 19 m mellem den lille gård mod nordvest og de to efterfølgende. Herefter er der igen et

fundtomt spring på cirka 17 m inden de sidste sydvestlige gårde. Organisationen af gårdene omkring den brede nord-syd gående »vej« er dog så slående, at alle de sydlige gårde må opfattes som samtidige. Først helt mod syd brydes billedet. Den sydligste gård (figur 11) ligger trukket ud af rækken, længere mod øst end de øvrige, og hen over denne er der bygget to yngre gårde. Når der kan udgraves længere mod vest, vil der givet findes steder, hvor stolperne fra de enkelte gårdsanlæg i dette område skærer hinanden, og deres relative alder kan fastlåses. Men sådanne sikre skæringspunkter er ikke endnu afdækket. For at løse dette problem må man se på en række andre faktorer, der samtidig placerer gårdene mere præcist i tid.

Et redskab til datering af disse bopladser er husenes konstruktion. En af de ting, der ændrer sig over tid, er midtskibets relative bredde. I løbet af yngre jernalder bliver midtskibene generelt smallere. I langhuset i den store gård (figur 11) udgør midtskibet 45 procent af husets samlede bredde og er identisk med flere langhuse i det sammenbyggede område. Midtskibet udgør 41 procent af den samlede bredde i henholdsvis det langhus, der ligger hen over den store gård, og i langhuset i det gårdsanlæg den er sammenbygget med. Forskellen er ikke stor, men en indikation på at den store gård er ældst.

En anden indikation på spredningen i alderen er de oldsager, der er fundet i stolpehullerne.

At anvende bopladskeramik til datering har en række metodiske problemer. Der er næsten altid tale om affaldskeramik, skår fra lerkar der er gået i stykker og bortkastet.

Figur 12. Et lille udvalg af fundene fra gårdene. Skårene er gengivet i 1/4 del af naturlig størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærsgaard.

De er kommet ned i stolpehullet med den jord, der er trampet ned omkring stolpen. En undtagelse er det lille lerkar figur 7. Skårmaterialet er generelt betragtet ældre end gårdene. Igen kommer pladsens renhed til hjælp. Denne ældre indblanding bliver naturligt mindre, når der ikke ligger mange ældre huse og gårde i samme område.

En meget stor del af stolperne er blevet udgravet, og det har givet et skårmateriale på 615 skår fra yngre jernalder. I dette skårmateriale har det været muligt at identificere karform på 26 forskellige kar. 29 procent af disse kar er store u-ornamenterede forrådskar. 55 procent af skårene stammer fra trelede, ornamenterede kar og 16 procent fra åbne skåle eller fade. Sættningen af lerkartyper svarer med undtagelse af forrådskarrene godt til

fordelingen i de samtidige grave. At forrådskarrene spiller en større rolle skyldes naturligvis, at de hører hjemme på bopladserne. Ellers synes lerkarmaterialet at repræsentere tidens formsammensætning ganske godt.

Figur 12 viser et lille udvalg af skår fra pladsen generelt. Specielt de ornamenterede kar giver et fingerpeg om dateringen, og en af de ting der ses, er ornamentmotivet med ringgruben, som primært hører hjemme i 300-tallet. En datering til dette århundrede syntes ligeledes rimelig for langt hovedparten af husene. Tages skårmaterialets relative alder i betragtning, kan et forslag til dateringen af hovedparten af pladsen være perioden 350-400 e. Kr.

Problemet med den relative alder af den sydlige del af pladsen er dog ikke løst her-

Figur 13. Lerkarskår fra den yngste landsbyfase. Øret med vandret gennem boring er typisk for 400-tallet. Skårene er gengivet i 1/4-del af naturlig størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

med, men på figur 13 ses to skår fra et stolpehul i det »yngre« gårdsanlæg. Her er et lille stykke af et lerkar, hvis hank er udformet som en lodret knop med vandret gennem boring. En form der tilhører 400-tallet. Altså endnu en indikation på at det er et lille hjørne af en yngre landsby, der stikker ind i vores udgravning.

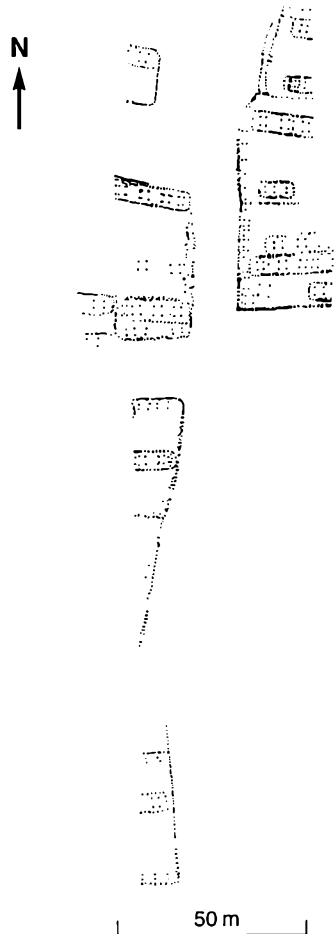
På figur 14 ses den ældste landsbyfase. Den eneste der for alvor er tvivl om, er den nordvestligste lille gård, der typologisk syntes mest lig de ældre gårde.

Gravpladsen

På planen figur 2 ses et område i den sydøstlige del godt fri af gårdene, hvor der fandtes en urne og fem jordfæstegrave. I det samme område var der fire mindre gruber alle uden fund.

Der var tidligere fundet grave på pladsen i form af fem små brandpletter, små gruber 30 cm i diameter og cirka 10 cm dybe med lidt trækul og noget brændt knogle. Disse brandpletter lå fordelt ud på nogle af gårdspladserne, men havde ikke givet fund, der kunne belyse dateringen.

Så det var med stor spænding, at vi skulle igang med de fem jordfæstegrave. Nu kunne vi komme tæt på de mennesker, der beboede gårdene. Gravene stod dog på ingen måde mål med forventningerne. De var tomme.

Figur 14. Udtegning af den ældste del af landsbyen med de gårde der er samtidige. Organisationen med de to rækker gårde er påfaldende.

Figur 15. Urnen på plads i sin nedgravning. Snittet er set fra cirka syd. Målestokken er 10 cm lang. Foto: Martin Winther Olesen.

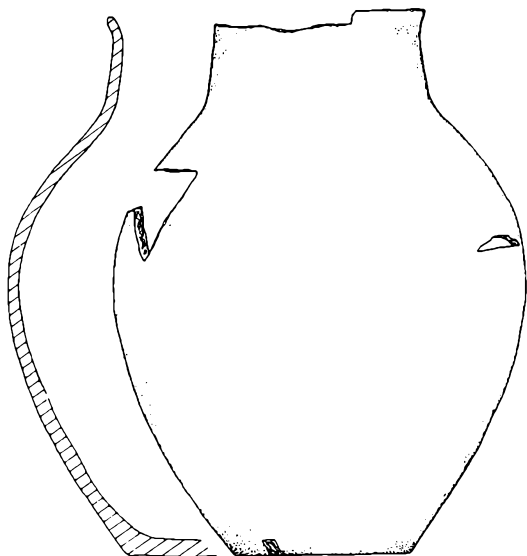
Den bedste af gravene lå længst mod vest. Den var dækket af et noget opløjet stentæppe.

I kanten af graven stod der en stenkantning, der støttede en plankekiste på 50x160 cm, der kunne ses som mørkfarvede partier i gravbunden. Graven var bevaret i en dybde af 32 cm, og der var hverken spor af den døde eller oldsager.

De resterende fire fremstod i overfladen som rektangulære fyldskifter. Der lå nogle spredte sten i overfladen, muligvis rester af bortpløjede stenkantninger. De var mellem 185 og 220 cm lange og 88-150 cm brede. En enkelt af gravene var reelt bortpløjet, der var kun bevaret 1-2 cm fyld under overfladen. En af gravene var 15 cm dyb. I gravfylden fandtes en lille flintflække. En anden var 33 cm dyb. Her var der hverken oldsager eller konstruktioner. I den tredje, der var 30 cm dyb, fandtes der rester af et

146x70 cm stort kistelåg. Over låget lå der nogle potteskår, der dog alle ligger i den fyld, der er kastet ned i graven. Skårene daterer sig da også ganske sikkert til tidlig førromersk jernalder og kan meget vel stamme fra en ødelagt urne eller grube. At der var førromerske urner i området vises af en enkelt, der blev fundet i gravpladsområdet. Urnen var næsten hel. Da den blev tømt, viste den sig at indeholde cirka 700 g brændte knogler. Urnen er 35 cm høj, lavet af rødligt til rødbrunt gods. Ved randen ses en lille fortykkelse, der må placere den i førromersk jernalder (figur 16).

Jordfæstegravene er næppe fra førromersk jernalder. Skårene i den ene viser, at de er yngre end denne periode. Det vil sige, at de kan være samtidige med bopladsen, men de kan også stamme fra hele den resterende del af jernalderen.

Figur 16. Urnen, som den tager sig ud, når den er samlet. Den er cirka 35 cm høj og gengivet i 1/5 del af naturlig størrelse.

Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Landsbyen

Når gravpladsen ikke ganske levede op til forventningerne eller rettere ikke var i stand til at supplere billedet af bebyggelsen, må landsbybebyggelsen stå alene. Ser man på det billede, der tegner sig af bebyggelsen fra 300-tallet, adskiller gårdene som helhed sig ikke fra de samtidige gårde, der ellers kendes. I FRAM 1996 er der publiceret et gårdsanlæg fra Norgesvej i Vildbjerg fra 400-tallet og i FRAM 1997 er der publiceret et gårdsanlæg fra Herning Torv, fra 400-tallet. Disse gårdsanlæg er angiveligt lidt større end den gennemsnitlige gård fra Toftgård. Husene adskiller sig derved, at de tagbærende stolper står mere jævnt fordelt gennem hele husets længde. Midtskibene er relativt smallere. Alt dette er dog ting, der kan forklares af den tidsmæssige forskel. Der er ingen tvivl om at der på

Herning Torv ligger flere samtidige gårde, men helheden kan aldrig komme så tydeligt frem på grund af alle de nyere bebyggelser. Toftgård er meget ren og giver et enestående billede af en landsby fra denne periode. Dertil kommer, at de områder af bopladsen, der strækker sig mod øst og vest ikke er bebyggede. Det vil sige at pladsen med tiden kan undersøges i sin helhed.

I den ældste fase ses der spor af ni-ti samtidige gårde. Det er naturligvis svært at afgøre, hvor mange mennesker der har beboet hver gård, men siger vi gennemsnitlig ti per generation giver det et tal på 90-100 mennesker i den del af landsbyen, der er undersøgt. Den reelle størrelse kender vi ikke endnu.

Den arkæologiske litteratur om jernalderbebyggelser er fuld af storgårde, høvdingesæder og begravede småkonger. Fund og tolkninger af bebyggelser i dette

segment af jernaldersamfundet giver selvfølgelig også god næring til fantasien. Bebyggelser som Toftgård viser dog et noget mindre segmenteret samfund. Her er der tale om en landsby på mindst otte-ni gårde, alle har stort set samme størrelse. Kun en enkelt eller to klarer sig mindre godt. Billedet svarer vel meget godt til forholdene i senere tiders landsbyer. Politisk eller økonomisk magt kan selvfølgelig have været samlet på en enkelt gård, men den er ikke synlig i den del af landsbyen, vi kender i dag.

Et af de mest iøjnefaldende elementer i landsbyen er den brede åbne nord-syd gående »vej« mellem de to rækker af gårde. Figur 2 viser alle stolpehuller og fyldskifter, der er i området, og de enkelte stolper og smågruber, der ses på vejen, er alle af meget tvivlsom karakter. Det er ganske rimeligt at opfatte området som fundtomt. Der blev ikke fundet hjulspor eller lignende, der mere sikkert kunne udpege området som en vej. Der er heller ikke endnu fundet vadesteder eller hulveje nede i engen, men de kommende motorvejsudgrav-

ninger kan måske føje et vadested til. Tolkningen af det fundtomme område som en vej, omkring hvilken gårdene er organiseret vil nok altid kun være en teori. Ikke desto mindre var det en fornøjelse, medens udgravningen lå åben, at vandre en lille tur ned af hovedgaden langs de massive og sammenhængende hegn, forbi gård efter gård. Og for en gangs skyld krævede det ikke meget fantasi at se landsbyen for sig, som den har ligget der godt over skråningen ned mod engen. Og som det så ofte ses i dag, langs hovedvejen.

Noter

1. Rekognoscering er foretaget af Tinna Møbjerg og fosfatkarteringen af Nils Hartmann.
2. Udgravningen har journalnr. HEM 3525 Toftgård. Undersøgelsen foregik i perioden 15/4-4/6 1998. Udover undertegnede deltog, Hans Rostholm, Jens Jørgen Kjærgaard, Bo Bengtson, Esben Donnerborg, Vibeke Juul Petersen, Peter Mohr Christensen og Anne Mette Poulsen.
3. Udgravningen hedder HEM 3404 Stenbjergkvarteret, og vil senere blive publiceret.

Holing-lurerne

I 1994 udgravede Herning Museum en velbevaret lur af træ i en brønd på Herning Torv. Fundet er fra ældre germansk jernalder, cirka 375-530. Herning-luren omtales i FRAM 1997 og betragtedes dengang som enestående i musikhistorisk sammenhæng. Med en alder på omkring 1500 år syntes den at være Nordens ældste blæseinstrument af træ.¹

Det har siden vist sig, at fundet ikke er helt enestående. Herning Museum har nemlig også tre lurer fra en jernalderboplads på Holing-knuden nord for Herning, figur 1. De to lokaliteter med lurer af træ er vist på figur 2. Der er 2,3 km fra Herning Torv til boplandsområdet i Holing.

Herning-luren (lur nr. 1) blev efter udgravningen i 1994 sendt til konservering.

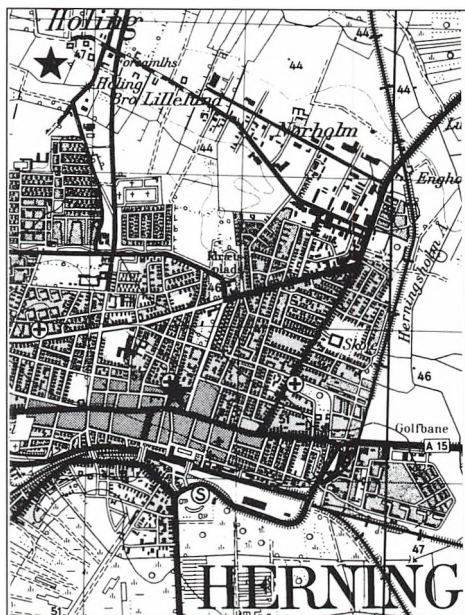
Først da denne var afsluttet i 1997, kunne »trærorret« med sikkerhed tolkes som en lur.

Lurerne fra Holing opgravedes allerede i 1993, altså før Herning-luren. På den sydvestlige del af Holing-knuden er der undersøgt 93 brønde, som især er fra jernalderen.² Mange af dem havde fugtige lag ved bunden, hvor træ var bevaret, blandt andet redskaber, bygningstømmer og forarbejdede træstykker, hvis funktion ikke uden videre kunne bestemmes ved fremgravningen. Fra Holing hjemtoges 520 stykker træ, som kom til konservering. Dette arbejde har taget lang tid på grund af den store mængde fund.

I foråret 1998 meddelte Konserveringscentret i Gram, hvor Herning-luren var

Figur 1. Den sydvestlige del af Holing-knuden ved Herning Museums udgravning i 1993. Til højre ses Herning Isstadion. De to brønde med lurer fremkom ved den gule grave-maskine midt i billedet, hvor Sportscenter Herning nu ligger. Foto: Hans Rostholm.

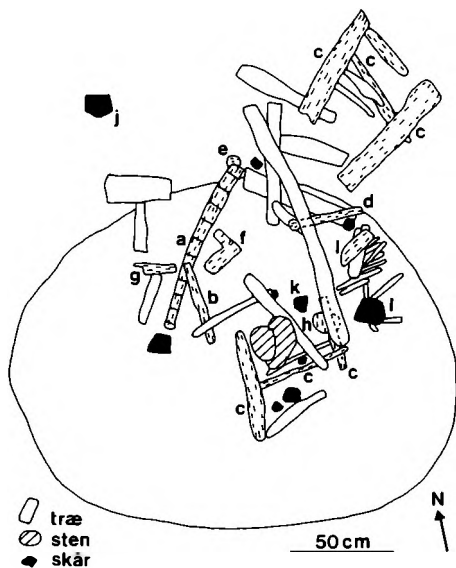

Figur 2. Fundsteder for lurere på bopladserne på Torvet i Herning (lur nr. 1) og på den sydvestlige del af Høling-knuden (lur nr. 2-4). Herning-luren og Høling-lurerne er fundet cirka 2,3 km fra hinanden. Udsnit af Geodætisk Instituts 2 cm kort 1114 I Herning.

behandlet året før, at der blandt træsagerne fra brøndene i Høling var en velbevaret lur (lur nr. 2). Desuden var der rester af endnu en lur fra samme brønd (lur nr. 3), og en anden brønd på samme boplads indeholdt et træstykke, som ligeledes må stamme fra en lur (lur nr. 4).

Brønd 13223

Midt på den sydligste del af udgravningsområdet i Høling fremkom brønd 13223. Den viste sig som et 4,0 x 4,5 m stort fyld-

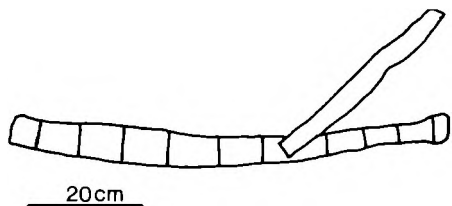
Figur 3. Plan af brønd 13223 i Høling med fund fra de nederste 110 cm: lur nr. 2 (a) og lur nr. 3 (b) samt træsager (c-i) og skår (j-l), som er omtalt i teksten. Nedgravningens kant er vist 50 cm over bunden. Gengivet i 1/35 af naturlig størrelse. Tegning: Peter M. Christensen og Jens Jørgen Kærgaard.

skifte, der dækkede over en brøndnedgravning med skrå sider. Dens diameter var foroven 280 cm og ved bunden omkring 100 cm. Brønden var gravet 165 cm ned i undergrunden.

I brøndens nederste lag, op til 110 cm over bunden, fandtes en stor mængde træ. Der fremkom desuden en del lerkarskår. På figur 3 vises en plan med alle fund fra brøndens nederste 110 cm.

Blandt fundene var træror 13560 og træror 13561, (figur 3 a og b). De benævnes i det følgende henholdsvis lur nr. 2 og lur

Figur 4. Lur nr. 2 og lur nr. 3 fra brønd 13223 i Holing, udtegnet efter udgravningsplanen. Den hele lur nr. 2 er 78 cm lang og har 10 beviklinger af vidjer.

nr. 3. En del af udgravningsplanen med de to lurere ses på figur 4.

Af andre trægenstande i brønden kan nævnes to stykker af en stige med rester af begge ben samt et og to trin (figur 3, c). Desuden var der et tøjræl-lignende træstykke (d), en 7 cm lang »knop« (e), som har hul næsten helt igennem og kan være fra et boreredskab, samt fragmenter af både en stor og en lille tønde (f og g), et træhåndtag (i) og en 10 cm høj, rund klods (h), som er et forarbejde til en træskål på cirka 14 cm i diameter.

Lur nr. 2

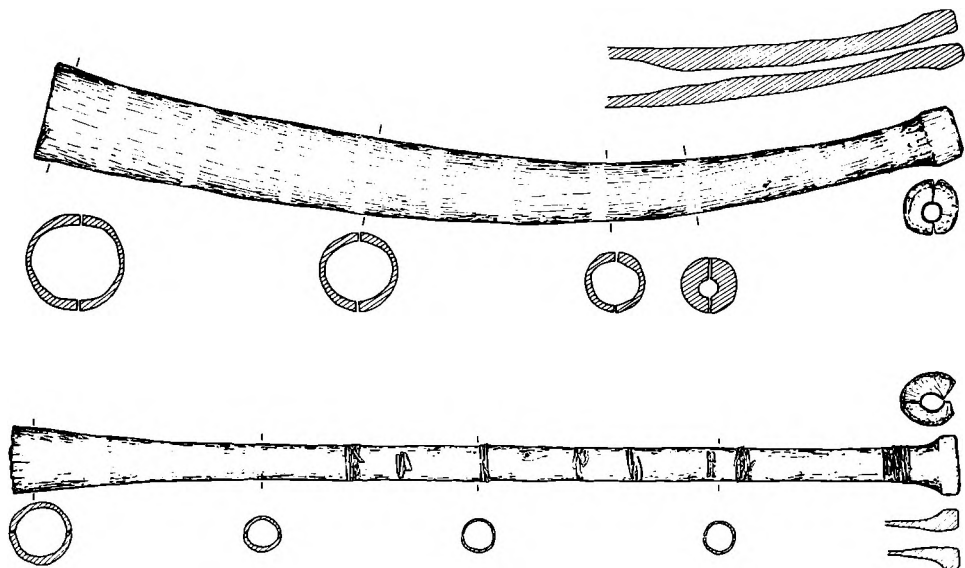
Den helt bevarede lur fra Holing, lur nr. 2, lå 75-85 cm over bunden i brønd 13223. Luren er 78 cm lang og lidt buet i længderetningen, figur 5 og figur 6. Holing-luren er (ligesom Herning-luren) lavet af en stamme eller gren, som er tilskåret til lurform, flækket halvt igennem og udhulet, hvorefter de to halvdele er sat sammen til et rør. Lur nr. 2 består af mange stykker, som udgør en hel lur. På figur 5 vises stykkerne i sammenlimet tilstand. På figur 6 (øverst) gengives en rekonstruktionstegning af luren.

Mundstykket er tydeligt udformet og har skråt afskåret kant. Den ydre diameter er ved selve mundstykket cirka 4,5 cm. Få cm fra mundstykket er diameteren omkring 3,5 cm, hvilket er lurens smalleste sted. Herfra er røret let trompetformet, og diameteren øges jævnt ud mod den bredeste ende, hvis ydre diameter er 8 cm.

Holing-luren adskiller sig på to punkter fra Herning-luren, figur 6. For det første er Holing-luren lidt krum, og for det andet er

Figur 5. Lur nr. 2 fra Holing er 78 cm lang og lidt krum. Den er gået i mange stykker og vises her sammenlimet. Halvdelen til højre med mundstykket er velbevaret, mens den brede ende er trykket meget ud af form. Foto: Kjeld Hansen.

Figur 6. Lur nr. 1 fra Herning (lige) og lur nr. 2 fra Holing (krum), gengivet i godt 1/6 af naturlig størrelse. Lurerne er 79,5 og 78 cm lange. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

enden med mundstykket mere tykvægget, figur 7. De 13 cm nærmest mundstykket har en væg, der er mellem 10 og 20 mm tyk, og tilsvarende er hullet i denne del af røret snævert, 4-10 mm i diameter. Herning-luren er derimod lige, og det snævre hul er 3-4 cm langt og omfatter kun selve mundstykket.

Holing-lurens to halvdele har været holdt sammen af vidjebeviklinger, som registreredes ved udgravningen, figur 3 og 4. Men de er desværre gået tabt i forbindelse med konserveringen. Ved udgravningen i 1993 noteredes: »Rør af flækket stamme, sammenbundet med vidjer«, og på udgravningstegningen er markeret ti steder med vidjer. På den konserverede lur er der svage spor efter de ti beviklinger, figur 5. De har

været cirka 1 cm brede, og afstanden mellem dem varierer fra 5 cm til 9 cm.

Som følge af den tykke væg har enden med mundstykket stort set ikke ændret form, figur 7. Hullet gennem røret fremtræder med ovalt tværsnit, men synes kun at være trykket lidt ud af form. Denne del af luren er så velbevaret, at de to halvdele passer næsten helt sammen, figur 5.

Den brede, lidt trompetformede ende af luren har en vægtykkelse på 3-5 mm og enkelte steder kun 2 mm. Denne del af luren er trykket voldsomt ud af form og kan derfor ikke sættes rigtigt sammen.

Lur nr. 2 er undersøgt af Kjeld Christensen på Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelse, hvor veddet er bestemt som hassel (*Corylus sp.*).³ Den mindst 8-9

Figur 7. Den velbevarede ende af lur nr. 2 fra Holing. Der vises mundstykket og cirka 18 cm af luren. Foto: Kjeld Hansen.

Figur 8. Rester af lur nr. 3 fra Holing, delvist sammenlimet. Gengivet i 1/5 af naturlig størrelse. Foto: Kjeld Hansen.

cm tykke stamme er flækket gennem marven. Træstykket er så godt som frit for større knaster. De få spor efter knaster viser, at mundstykket repræsenterer stammens nederste ende. Lurens krumning i længderetningen må for en stor del være naturlig. Den skyldes således et bevidst valg af en krum stamme til formålet.

På rørets inderside er der flere steder uregelmæssige spor efter værktøj, figur 12. På ydersiden kan man se arbejds spor på langs i form af flade og indtil 7 mm brede facetter fra tilskæringen.

Lur nr. 3

I brønd 13223 lå der sammen med lur nr. 2 et 40 cm langt og indtil 5 cm bredt fragment af et træror, som er rester af lur nr. 3, figur 3 og figur 4. Lur nr. 3 består af mange stykker, som kun delvist kan sættes sammen, figur 8. Der er bevaret cirka 2/5 af den oprindelige omkreds.

Ved udgravningen noteredes ligesom ved lur nr. 2, at røret var »sammenbundet

med vidjer«. Men vidjerne er ikke indtegnet på udgravningsplanen, og de er heller ikke bevaret. Stykkerne fra lur nr. 3 svarer med hensyn til form og tykkelse til den brede, tyndvæggede del af lur nr. 2. Der er med sikkerhed tale om rester af en lur.

Kjeld Christensen har bestemt veddet som hassel og vurderer, at stammen eller grenen er kløvet omtrent gennem marven. Stykkerne tyder på, at luren har haft et retlinet forløb i længderetningen.

Brønd 6670

Omkring 35 m nordvest for brønd 13223 udgravedes brønd 6670, som lå sammen med et par andre jernalderbrønde. Mellem brøndene 6670 og 13223 var der mange gruber, som er fra lertagning i nyere tid og antageligt hører til en nærliggende teglovn. Disse huller har ødelagt sporene efter jernalderbebyggelsen på stedet.

Brønd 6670 var foroven cirka 225 cm i tværmål. Nedgravningen var nærmest tragtformet og gik 175 cm ned i under-

grunden. De nederste 60 cm havde lodrette sider og var omkring 100 cm i diameter.

Der var bevaret mange stykker træ i de nederste 90 cm. Det største stykke var 165 cm langt og lå øverst. Lidt dybere fremkom en rund plade på 22 cm i diameter. Det er bunden af en lille, stavbygget tønde. Nær bunden af brønden lå træ 6675, som efter konservering i 1998 kunne tolkes som rester af en lur.

Lur nr. 4

Luren fra brønd 6670 er et 37,5 cm langt og 4 cm bredt stykke af et træror, figur 9. Det har en 4-5 mm tyk væg og udgør godt 1/4 af den oprindelige omkreds. Form og tykkelse svarer til de øvrige lurere. To svagt mørkere partier med 4 cm's afstand er måske spor efter beviklinger.

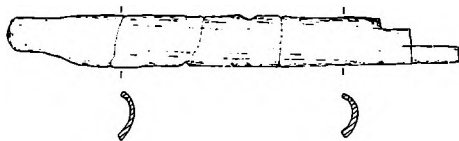
Kjeld Christensen har bestemt veddet som hassel. Han vurderer, at stykket formentligt er kløvet omtrent gennem marven, og at luren stort set har haft et retlinet forløb i længderetningen.

Lur nr. 4 har spor efter værktøj. På indersiden er de uregelmæssige, mens der på ydersiden er tydelige spor efter et redskab, som har efterladt 3-7 mm brede og svagt hulede furer, figur 10.

Datering af lurerne

I brønd 13223 fremkom en del lerkarskår, som kan datere lur nr. 2 og lur nr. 3. Et udvalg er vist på figur 11. Det mindste af skårene lå øverst i brønden. De tre øvrige fandtes i samme dybde som lurerne og er benævnt j, k og l på figur 3.

Karformer, ornamentik og det lodrette

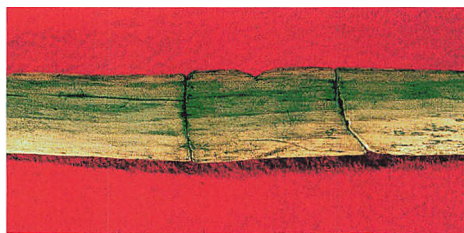

Figur 9. Det bevarede stykke af lur nr. 4 fra brønd 6670 i Holing. Stykket er 37,5 cm langt. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

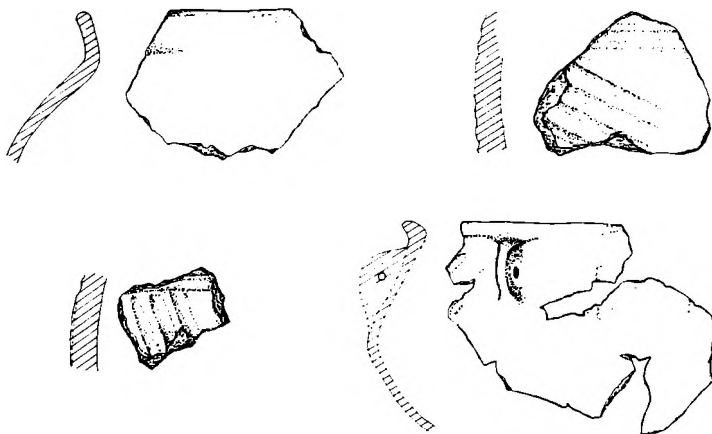
øre med gennemboring svarer til fundene fra Herning Torv. Herning-luren og lurerne nr. 2 og 3 fra Holing er således alle fra ældre germansk jernalder, cirka 375-530. Brøndene kan ikke dateres nærmere inden for denne tidsramme. De behøver derfor ikke at være nøjagtigt samtidige.

Brønd 6670 indeholdt ikke skår eller andet, som umiddelbart kan give en datering af lur nr. 4. Ud fra fylden er det en jernalderbrønd, men lur nr. 4 kan foreløbigt ikke placeres tidsmæssigt i forhold til de øvrige lurfund.

Vi kan muligvis senere få mere præcise dateringer af træ fra brøndene ved hjælp af dendrokronologi (årringsdatering).

Figur 10. Ydersiden af lur nr. 4 med spor efter værktøj i form af 3-7 mm brede og let hulede furer. Der vises et cirka 18 cm langt stykke. Foto: Kjeld Hansen.

Figur 11. Lerkskår fra brønd 13223 i Holing, gengivet i 1/4 af naturlig størrelse. Det mindste af skårene lå øverst i brønden, de tre andre nederst i samme lag som lur nr. 2 og lur nr. 3. Tegning: Jens Jørgen Kærgegaard.

Analyser af sorte belægninger

På lurerne nr. 2 og 3 fra Holing kan man flere steder se sorte belægninger. For eksempel er der ved enden af lur nr. 2 en cirka 1 kvadratcentimeter stor og 1-2 mm tyk, sort flage, som ses på figur 12.

Dele af begge lurer blev i september 1998 overgivet til Mads Chr. Christensen og Jens Glastrup på Laboratoriet på Nationalmuseets Bevaringsafdeling i Brede for

at få afklaret, om der var tale om lim, tætningsmiddel eller lignende.⁴

Prøver af de sorte belægninger blev blandt andet analyseret ved hjælp af en metode, som er velegnet til at identificere spor af olie, fedt, harpiks, tjære og voks. Men disse komponenter var ikke til stede i prøverne.

Andre analyser viste, at de sorte belægninger indeholdt vivianit, som er jernfosfat. Mineralet er blåt og dannes normalt ved nedbrydning af knogler.

Figur 12. Sorte belægninger på den brede ende af lur nr. 2 fra Holing. Der vises cirka 13 cm af luren. Foto: Kjeld Hansen.

Figur 13. Erik Axel Wessberg blæser på den første kopi af Herning-luren ved åbning af lurudstilling på Herning Museum i december 1997. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

Laboratoriet konkluderer, at der – ud over konserveringsmiddel – ikke er påvist organisk materiale i de sorte belægninger, som i hovedsagen består af vivianit. Det kunne tyde på, at der har ligget knogler i brønd 13223 i samme lag som lurerne.

Jernalderlurer

Herning Museum har nu to helt bevarede lurer af træ samt to fragmenter fra Herning Torv og Holing godt 2 km nord for Herning. De hele lurer er næsten lige lange, henholdsvis 79,5 cm og 78 cm. Fragmenterne er 37,5 cm og 40 cm lange, og deres oprindelige længde kendes ikke.

De tre daterede lurer er fra ældre germansk jernalder, cirka 375-530. Der kan ikke peges på fund af tilsvarende alder i den mellemste og nordlige del af Europa. Nærmest kommer en 300-400 år yngre

trælur fra en vikingetidsgrav fra Oseberg i Norge.

Der synes at være tale om en veludviklet type, hvor en stamme eller gren er tildannet, flækket midt igennem, udhulet og sammenbundet til et rør. De tre af lurerne har med sikkerhed haft beviklinger til at holde de to halvdele sammen.

Man kunne forvente, at der var brugt en eller anden form for lim eller tætningsmateriale for at gøre lurerne tætte. Men flere prøver fra lur nr. 2 og lur nr. 3 fra Holing har ikke vist spor efter noget sådant. De organiske materialer kan naturligvis være helt udvasket under lurerne lange ophold i de fugtige lag i brønden.

Det er påfaldende, at alle fire lurer er lavet af hassel. Det kan måske skyldes, at hassel kan levere regelmæssige stammer med få knaster, hvilket er en fordel, når stykkerne skal flækkes og udhules. Herning-luren er lavet af en halv stamme, hvor man har und-

gået marven. De tre andre lurer er flækket (omtrent) midt gennem marven.

Den hele lur fra Holing er lidt krum, mens Herning-luren og antagelig også de to fragmenter fra Holing har et retlinet forløb i længderetningen.

Herning-luren har glat overflade, hvilket måske kan antyde, at den er lavet ved drejning. Derimod har Holing-lurerne tydelige bearbejdningsspor på langs på ydersiden, måske efter en kniv og en slags hulmejsel.

De fire lurer stammer fra bopladser og er fundet i brønde, hvor de lå sammen med andre brugsgenstande af træ. Der er næppe grund til at regne med offerhenlæggelser eller lignende. Placeringen af træsager i brøndene har snarest en praktisk baggrund, nemlig at holde træet vådt, således at det ikke tørrer og revner.

Erik Axel Wessberg og Kaj Kok har lavet og afprøvet kopier af Herning-luren med godt resultat, figur 13. Holing-luren er endnu ikke kopieret. Det kan forventes, at dens let krumme form og den anderledes udformning af mundstykkedelen giver en anden tonedannelse end Herning-luren. Det må fremtidige forsøg vise.

Holing-lurens krumme form minder om de berømte guldhorn fra Gallehus i Sønderjylland. De blev fundet i 1639 og 1734, men stjålet og omsmeltet i 1802. De er kun bevaret som meget omdebatterede rekonstruktioner. Det korte horn manglede den smalle ende. Det lange horn målte langs den ydre kurve cirka 76 cm. Guldhornene er fra 400-tallet og kan således være samtidige med de tre daterede trælurer. Hornene fra Gallehus er tolket som både drikkehorn og blæseinstrumenter.³

Blæseinstrumenter, som er beslægtede med trælurerne fra Herning og Holing, har overlevet til nutiden blandt andet i Sverige, Norge og Alpeområdet. Trælurerne fra nyere tid er normalt meget længere end jernalderlurerne. Den spredte udbredelse kunne tyde på, at sådanne blæseinstrumenter tidligere har været brugt over et større område.

Lurerne er ofte nævnt i nordisk litteratur fra den tidlige middelalder, blandt andet i *Gesta Danorum* (Danernes Bedrifter) af Saxo Grammaticus og i *Heimskringla* (Norges Kongesagaer) af Snurre Sturlason. Begge værker er skrevet i begyndelsen af 1200-tallet. Luren nævnes i forbindelse med krigshandlinger, og undertiden betegnes de som kamplur og kongens lur.

Som eksempel kan vi tage Saxos beretning om det berømte Bråvalla-slag, som muligvis fandt sted i 500-tallet i Bråviken i Östergötland i Sverige. Slaget stod mellem den danske konge Harald Hildetand og den svenske kong Ring. Saxo nævner luren både ved kampens start: »Nu Luren gjalded/Drøn paa Drøn/Til Kamp den kalded/Hver Helte-Søn«, og ved slagets afslutning; »Saasnaart nu Ring fik Haralds Drab at vide, lod han med Luren sine Krigsfolk standse i Farten og kalde tilbage, hvormed Slaget sluttede...«.⁶

Luren var tilsyneladende almindeligt kendt i tidlig middelalder og måske også i det meste af jernalderen. Det må vist betragtes som en tilfældighed, at vi i dag kun har bevaret jernalderlurer af træ fra Herning-egnen. Det er uden tvivl blot et spørgsmål om tid, før man finder ligeså gamle instrumenter af træ andre steder.

Noter

De to sager med lurer har følgende numre på Herning Museum: HEM 3176 Holing og HEM 3312 Herning Torv, begge Herning sogn.

1. Hans Rostholm: Herning Torv – arkæologisk set. FRAM 1997, s. 117-137.
2. Hans Rostholm: Holing. Arkæologiske undersøgelser 1992-1995. FRAM 1995, s. 71-90.
3. Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelse j.nr. A5470 BZ.
4. Nationalmuseets Bevaringsafdeling sagsnr. 10429.
5. Godtfred Skjerne: Om Guldhornene. Musikhistorisk Arkiv 1939, s. 286-345.
6. Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike. Ottende Bog. Fordansket af N. F. S. Grundtvig. 1855.

Glimt fra museernes arbejdsmark

Hjerl Hedes Frilandsmuseum

Laden fra Andkær

Nr. Årslev Præstegård har altid været fire-længet, men da Kirkeministeriet i 1979 gav tilladelse til at flytte præstegården til Hjerl Hede, var kun tre af længerne bevaringsværdige.

Museet har derfor siden 1980 søgt en passende fjerde længe. Kriteriet var, at laden i størrelse og byggestil skulle passe til de øvrige bygninger. Laden skulle helst være opført for 150 til 200 år siden, og der

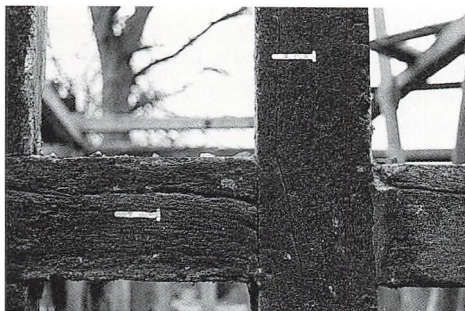
skulle være en køreport midt i laden, der førte ind til den store gårdsplads. Laden skulle desuden være i samme byggestil som de øvrige længer – det vil sige østjysk og så skulle det være en lade, som man lokalt kunne acceptere blev flyttet til Hjerl Hede.

Præcis en sådan lade fandt vi for to år siden. Størrelsen byggestilen og alderen passede. Ejeren ønskede laden flyttet til Hjerl Hede, og lokalmuseet havde ingen indvendinger imod flytningen.

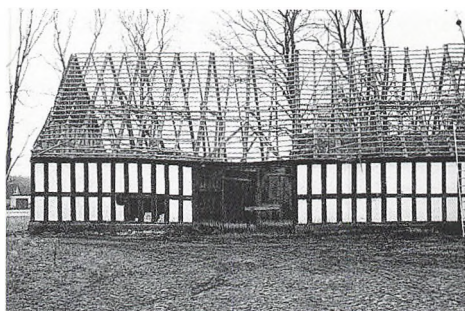
Ladebygningen stammer fra gården Ulfstofte beliggende i Andkær By i Gaverslund Sogn lidt øst for Vejle. Laden er fra 1846, og er typisk for sin tid, ved de tre gennemgående porte, hvoraf den ene er

*Andkærladens gavl.
Foto: Hjerl Hedes
Frilandsmuseum.*

Bindingsværket nummereres. Foto: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

Tagstenene fjernes fra tagkonstruktionen. Foto: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

en køreport. Laden er bygget i god ege-træsbinding. Tavlene er hvidkalkede med flensborgsten.

Laden blev hjemtaget til museet i de tidlige forårsmåned. Før nedtagningen blev laden opmålt og fotograferet. Hver eneste bjælke, stolpe og del i laden fik nummer, og numrene blev indtegnet på plan- og facade-tegninger.

Som brikkerne i et kæmpemæssigt puslespil blev alle delene skilt ad. Først fjerner-

des alle tagstenene og tagkonstruktionen af spær og bjælker taget ned. Dernæst blev flensborgstenene i tavlene forsigtigt fjernet. Det tilbageværende skelet af stolper og bjælker blev så vidt muligt taget ned i sektioner og til sidst blev alle grundstenene fra fundamentet taget op.

Otte mand fra Hjerl Hedes Frilandsmuseum var beskæftiget i cirka to måneder med hjemtagningen af laden og 14 lastbillæs med tagsten, bjælker, stolper,

Tømrer Verner Nielsen laver en tømmer-samling. Foto: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

flensborgsten og grundsten blev kørt fra Andkær til museet.

Denne sommer viste museet en historisk byggeplads, sådan som den fungerede på landet for 150 år siden, da laden blev opført i Andkær i 1846.

Først skulle bygningen afsættes, det vil sige at hjørner blev markeret, og der blev trukket snore, som viste, hvor murerne skulle være. Funderingen blev udført med store kampesten, der blev gravet ned i jorden og der ovenpå blev sylstenene lagt.

En biedermeierfrisur fra første halvdel af 1800-tallet sættes. Foto: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

Da fundamentet var lagt, gik tømrerne i gang med at fremstille lægter, spær, bindingsværk og brædder pr. håndkraft til reparationsarbejder og dele som skulle udskiftes af ladens tømmer. Der blev anvendt traditionelle redskaber som bredbil, bindøkse, skarøkse, sav og høvl.

Sommerens arbejde videreføres til næste år, hvor museet håber at kunne få rejst bygningen.

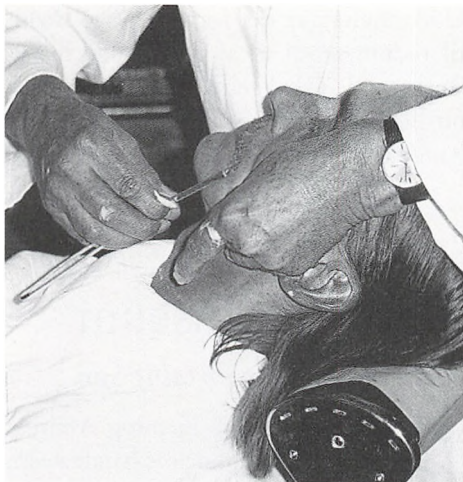
Arbejdende udstillinger

Hjerl Hedes Frilandsmuseum har efterhånden oparbejdet et koncept omkring arbejdende særudstillinger og sommerens to udstillinger var ingen undtagelse.

Udstillingen »Hat og hår – før og nu« viste et ofte overset håndværk nemlig frisørfaget. Dette til trods for at barber- og frisørfaget er et meget gammelt fagområde. Dytige frisører bemandede i levendegørelsesperioden udstillinger hver dag i syv uger. Her kunne publikum blive informeret om permanentteknikker, klippeteknikker og frisering. Modige mænd kunne endvidere få foretaget en barbering. I udstillingen kunne man se frisurer, huer og hatte fra mange tidsperioder og samfundslag.

Senere på sommeren fulgte udstillingen »Tråde i hjemmet« arrangeret i samarbejde med Tekstilhåndværkerne fra Ringkøbing Amt. Der blev sat fokus på hjemmets tekstiler. Tekstilhåndværkerne havde med udgangspunkt i museets tekstsamling lavet moderne tekstilarbejder og viste endvidere sy- og væveteknikker for museets publikum. Hjerl Hedes Frilandsmuseum supplerede med en egen specialudstilling,

Barbering i udstillingen. Foto: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

»Håndarbejde – dagligdagens praktiske kunstværker«, som viste et smukt udvalg af museets store samling blandt andet stolpeklæder fra 1811 med dragværk og lyse-duge med udklipshedebo.

Bødkerlærling – bødkersvend

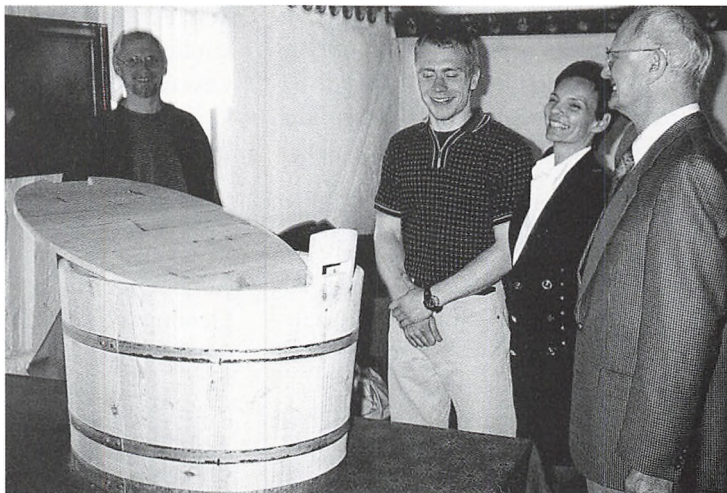
4. maj 1998 fik Kristian Pedersen sit svendebrev som bødker fra Hjerl Hedes Frilandsmuseum. Samme dag afholdt man på museet »Det gode håndværks dag«, hvor flere talere var indbudt for at tale om vigtigheden af at bevare det gode håndværk.

Kristian Pedersen blev svend, efter at de to sidste aktive, faguddannede bødkere i landet havde vurderet hans arbejde. Svendestykket var et stort skoldekar med låg og ører. Kristian Pedersens svendestykke blev vurderet til ros, hvad der må betragtes som meget flot.

Hjerl Hedes Frilandsmuseums bødkermester gennem mange år, Niels Møller, kan derfor med sindsro overlade pladsen til sin efterfølger.

Uddannelsen har taget halvandet år og har adskilt sig fra en almindelig håndværksuddannelse ved, at bødkerlærlingen

*Bødkersvend
Kristian Pedersen,
formanden for
Simon-Spiesfonden
Janni Kjær og
bødkermester
Niels Møller
betragter svendestykket. Foto:
Hjerl Hedes Frilandsmuseum.*

kun har været i mesterlære og ikke har gået på teknisk skole. Dette har kunnet lade sig gøre, da Kristian Pedersen i forvejen har en uddannelse som snedker.

Det har været et intensivt program, den unge lærling har gennemgået. De teknikker som Niels Møller i sin tid brugte fire år på at erhverve sig, har Kristian Pedersen måtte lære i løbet af halvandet år. Det har til gengæld gjort, at lærlingen aldrig er blevet sat til fordummende rutinearbejde. Tiden er blevet udnyttet godt.

Takket være økonomisk støtte fra Simon Spies-fonden har det været muligt at gennemføre projektet. Kristian Pedersen har fået løn under uddannelsen og omkostninger til værktøj og transport er blevet betalt. Simon Spies-fonden har været en god samarbejdspartner, som under hele forløbet har haft den positive indstilling, at problemer var til for at løses. En selvskreven æresgæst ved arrangementet var derfor Jani Kjær, formand for Simon Spies-fonden, som aktivt har støttet uddannelsen af den nye bødkersvend.

4. maj blev både en festlig og meget bevægende dag. Da svendestykket blev vurderet og svendebrevet overrakt, havde både hovedpersonerne og publikum uden overdrivelse tårer i øjnene og klump i halsen.

Rektor Kerner Viinberg sagde under sin tale, at når man ser et godt svendestykke, ser man noget af det bedste, et fagområde kan præstere. Det var en rigtig konstatering. At der var kælet for alle detaljer i skoldekarret var åbenlyst for alle.

Med uddannelsen af Kristian Pedersen har museet nået en milepæl i bestræbelserne på at bevare de gamle håndværk.

Uddannelsen er det første vigtige skridt til redningen af et af de døende håndværk, og den skal gerne følges op af endnu flere uddannelser indenfor de truede håndværk.

Herning Museum

Lignelsen om den fortabte Søn.

Da Textilforum i 1996 hjemtog Andreas G. Jensen og Kaare Lindelofs håndværeri, omfattede samlingen ikke blot håndvævestole, hulkort, hulkortmaskine, trendbord og spolemaskiner. I samlingen var også en række meget gamle og skrøbelige mønstre, som Andreas G. Jensen formodentlig har haft med sig fra familiens væveri i Vonsild ved Kolding.

Et af mønstrene fremstillede lignelsen om den fortabte Søn. Motivet kendes fra Beiderwand syd for grænsen, men Andreas G. Jensen har aldrig været det, og hulkort dertil fandtes heller ikke blandt den samling af hulkort, som vi hjemtog fra væveriet. Vi besluttede derfor, at vi selv ville skabe mulighed for at fremstille det i Textilforum.

Herning Folkeblad erklærede sig interesseret i at købe det første eksemplar af vægtæppet til overpris for på den måde at støtte fremstillingsprocessen. Væveren Flemming Lundholm overførte det gamle mønster til et anvendeligt patronmønster, og det gamle papirmønster blev sendt til en hårdt tiltrængt konservering på Konserveringscentret i Ølgod.

3000 hulkort af den rette størrelse og

kvalitet blev taget hjem fra Tekstilmuseet i Borås for et beløb af 6000 svenske kroner. Patronmønsteret blev sat på hulkortmaskinen, og 2800 hulkort blev hugget med håndkraft og syet sammen til en kortkæde, som kunne anbringes på jacquardvæven. Derefter satte Flemming Lundholm sig til væven, og en Beiderwand, som man ikke længe har set i Danmark, tog form. Herning Folkeblad dækkede hele fremstillingsprocessen, og onsdag 1. juli 1998 kunne vi under fuld mediebevågenhed og efter 250 timers arbejde med stolthed aflevere det første tæppe til ophængning på Folkebladet, samtidig med at et eksemplar indgik i Textilforums udstilling, »Beiderwand, billedtæpper med sønderjysk tradition«.

På udstillingen vistes en række antikke Beiderwand venligst udlånt fra andre museer samt de ialt ti forskellige Beiderwand, som Textilforum i dag fremstiller, efter at vi har gennemgået og justeret samtlige kortkæder, som vi modtog fra væveriet i Høsterkøb. Det drejer sig om følgende mønstre: Fugle og Blomster, Blomster i ranker, Gammelt drejlsmønster, Pyramus og Tisbe, Jagtmotiver fra renæssancen, Indtoget i Jerusalem, Jesus i Samaria, Den barmhjertige Samaritan, Korsfæstelsen og Opstandelsen og Den fortabte Søn. De væves alle i uld og hør, således at den fine reliefvirkning, som opstår ved uldens og hørrens forskellige elasticitet, fastholdes, og Textilforum modtager gerne bestillinger både fra museer, som mangler forhæng til alkover i historiske interiørs og fra private, som har lyst til at anskaffe sig en helt speciel vægdekoration i form af en traditionrig Beiderwand.

Væver Flemming Lundholm foran tæppet med lignelsen om den fortabte søn. Foto: Kjeld Hansen

Væverbygningen restaureres

I oktober 1998 igangsatte bestyrelsen for Fonden for den selvejende Institution Textilforum restaureringen og indretningen af Herning Klædefabriks 2000 m² store væverbygning fra 1948. Bygningen var ikke omfattet af den restaurering som fonden gennemførte fra 1994 til indvielsen af Textilforum i 1996, og i det mellemliggende tidsrum har den fire etagers bygning været udsat for omfattende hærværk, der dog ikke har medført skader af alvorlig karakter på den solide konstruktion.

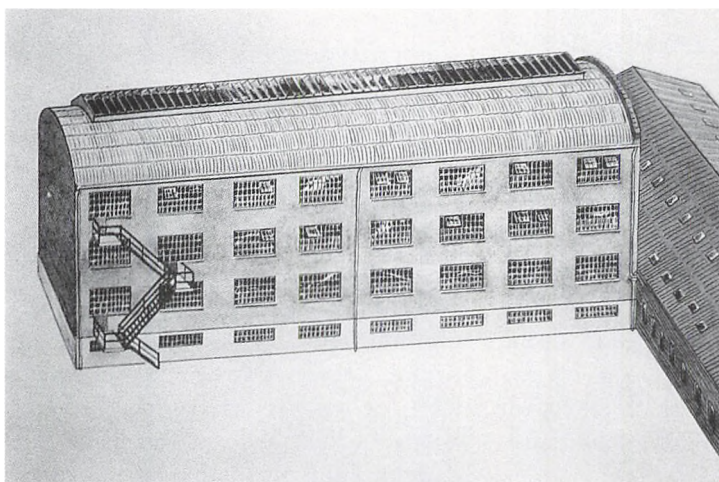

Væverbygningen under restaurering. De gamle vinduer erstattes af nye stålprofiler helt i bygningens stil. I forgrunden bygningen fra 1895 som endnu et stykke tid må afvente en gennemgribende istandsættelse. Foto: Kjeld Hansen.

Bygningens elendige udseende har været en stærk tilskyndelse til bestyrelsens ønske om at få taget fat på restaureringen, som oprindeligt omfattede en plan om en forholdsvis beskedne istandsættelse til rådhus.

Imidlertid henvendte reklamebureauet Midt Marketing A/S i Ikast sig ved årets

begyndelse til Textilforum med en forespørgsel om, hvorvidt det var muligt at leje bygningens to øverste etager og indrette dem til erhverv. Tanken om at huse en kreativ virksomhed af den art indenfor rammerne af Textilforum, hvor også TekoCenter Danmark driver en praktikstue, virkede umiddelbart tiltalende, og

Tegningen fra 1950 viser væverbygningens facade mod Vestergade. Efter endt restaurering vil det store rytterlys på taget være genskabt og brandtrappen udført som vist dog med en rygebalkon ud for Midt Marketings kantine på anden sal. Foto: Kjeld Hansen.

bestyrelsen gav på den baggrund sin tilslutning til et projekt, som økonomisk og arkitektonisk er blevet betydeligt mere omfattende end den oprindelige plan.

Fra den 15. marts 1999, hvor byggeriet ventes afsluttet, vil Midt Marketing A/S være at finde i den tidligere væveribygningens to øverste etager i nogle helt igennem storslåede rum med tydeligt præg af bygningens tidligere anvendelse. Principperne for istandsættelsen har været at fastholde så meget af bygningens oprindelige udseende og indretning som muligt, men indretningen til erhverv har stillet os overfor nogle myndighedskrav, som har givet anledning til alvorlige overvejelser og indgreb i arkitekturen.

Textilforum vil efter planen komme til at råde over kælder og stueplan. Med støtte fra Ringkøbing Amt, Egefonden, Kreditforeningen Danmark, Hans Foxbyes Fond og Fonden for Textilforum indretter vi i kælderen magasin for vores omfattende samling af tekstilmaskiner og i stueetagen påbegynder vi indretningen af et 500 m² stort tekstilmagasin, som skal stå åbent for opbevaring af tekstiler fra Ringkøbing Amts museer.

Hermed er den store opgave med bevaringen af Herning Klædefabriks gamle bygningsanlæg næsten fuldført. Tilbage står istandsættelsen af et par mindre bygninger i fabriksgården, hvoraf den ene fra 1895 i dag er den ældste af fabrikkens bevarede bygninger.

Bølling Sø

Der har længe været arbejdet på at genskabe Bølling Sø ved Engesvang. Området lig-

ger ved det jyske hovedvandskel og strækker sig over både Ikast Kommune i Ringkøbing Amt og Silkeborg Kommune i Århus Amt. Den oprindelige Bølling Sø, som dannedes efter sidste istid, var i forrige århundrede af beskeden størrelse på grund af tilgroning og tørvedannelse.

I 1870'erne afvandedes søen gennem den fire km lange Bølling Sø Kanal. Siden blev det indvundne land brugt til landbrug og tørvegravning, og især før og efter anden verdenskrig var der en meget omfattende tørveindustri. Ved dette arbejde er der dukket mange stenalderboplads og andre fund fra oldtiden op.

Berømtest er nok Tollundmanden, der fandtes helt mod sydøst i samme dal som mindst et andet moselig fra jernalderen. Ved søens nordvestlige del undersøgte i 1936 den klassiske Klosterlundboplads, som dengang kunne dateres til 7.500-7.000 f.Kr. Den var således – i en kort årrække – landets ældste boplads og gav navn til en særlig kultur, Klosterlundkulturen, der nu normalt regnes for en tidlig del af Magle-mosekulturen. De mange oldtidsfund fra tørvegravning gør Bølling Sø til et særdeles interessant område rent arkæologisk.

Herning Museum og Silkeborg Museum har i foråret 1998 i fællesskab foretaget en registrering af fortidsminder i Bølling Sø og omgivende arealer. Arbejdet blev udført af forskningslektor, lic.phil. Tinna Møbjerg fra Århus Universitet og museumsassistent Jens Jørgen Kærgaard fra Herning Museum, og udgifterne blev dækket af Skov- og Naturstyrelsen.

Formålet med undersøgelserne var at genfinde de pladser, som tidligere er registreret, og at søge efter nye pladser i hele

Udsigt over den vestlige del af Bølling Sø-området, set fra Dværgebakke ved vestenden af den fremtidige sø. På marken i forgrunden er der flere stenalderboplader, som bliver oversvømmet, hvis søen skal have vestgrænse ved Kragelundvej, der ligger til venstre uden for billedet. Foto: Hans Rostholm.

det område, som omfattes af den kommende sø eller af anlægsarbejder i forbindelse hermed, for eksempel ledningsarbejder, fjernelse af Bølling Sø Kanal, anlæg af stier, parkeringspladser og dæmning ved søens vestlige kant.

Forundersøgelserne i 1998 omfattede rekognoscering på overfladen og gravning af små prøvehuller for at få en aldersbestemmelse af bopladerne og for at afklare deres bevaringstilstand og udstrækning.

Generelt er bopladerne i østlige og sydlige del af det kommende søområde ødelagt og uden kulturlag på grund af dyrkning eller dybdepløjning i forbindelse med plantning. Derimod er der i den vestlige del

af området en række pladser, som er velbevarede og må betegnes som undersøgelsesværdige.

Den vestlige del af søområdet, som ligger i Engesvang sogn, indgår i Herning Museums arbejdsområde. Her blev der i alt registreret 27 stenalderboplader, hvoraf de 11 ikke var kendt i forvejen. De fleste af pladserne ligger inden for cirka en kvadratkilometer ved søens vestende.

Der er en gruppe boplader ved Klosterlund ved nordsiden af søen sammen med den klassiske boplads. En anden stor gruppe findes lige syd herfor ved Dværgebakke (se foto). Endelig er der et par boplader længere østpå ved søens sydside. Hoved-

parten af pladserne er fra tidlig Maglemosekultur og samtidig med den klassiske boplads. En enkelt plads er fra den efterfølgende Kongemosekultur.

Helt mod vest er der desuden en 174 m lang trædestensrække, som i nord ender ved fast bund mellem Kragelundvej og den klassiske boplads. Trædestenene fremkom ved tørvegravning i 1927. Deres alder kender vi ikke, men de kan være gamle, da de (ligesom mange af stenalderbopladserne) har været dækket af højmosé.

Efter planerne skal den fremtidige Bølling Sø have en højeste vandstand ved kote 67,25 m og afgrænses mod vest af en dæmning ved Kragelundvej. Det vil betyde, at trædestenene oversvømmes, at søkanten går helt op til den klassiske Klosterlundboplads, og at omkring ti bopladsler vil blive berørt af søprojektet. Gennemføres planerne, skal der foretages en række arkæologiske undersøgelser ved den vestlige del af Bølling Sø.

For at undgå denne situation, foreslås det i museernes rapport – som en alternativ løsning – at man flytter søens vestkant fra Kragelundvej og et stykke østpå, således at hovedparten af fortidsminderne ikke berøres af den fremtidige sø. Hermed kan man sikre både trædestensrækken og den klassiske boplads, og det bliver kun relevant at foretage et par bopladsundersøgelser.

I planlægningen af søprojektet arbejdes der nu med alternative placeringer af dæmningen ved søens vestkant. Det indgår i den såkaldte VVM-redegørelse (vurdering af virkninger på miljøet), som udarbejdes i oktober 1998. På grundlag heraf skal de to amter udarbejde regionsplantillæg, som

forventes til offentlig debat i begyndelsen af 1999. Siden skal sagen behandles i Naturklagenævnet. Der går altså nogen tid endnu, inden der begynder at komme vand i Bølling Sø. Der skulle således være god tid til at undersøge de fortidsminder, som bliver berørt af søprojektet.

Lemvig Museum og Jens Søndergaard Museet

Cementmanden

I Lemvig Museums samling har vi et gammelt nummer af Billedbladet. Det er fra 22. juni 1954.

På forsiden er »Den danske Sommerpige« – en dejlig pige med barm og gode, solide ben, fotograferet under høje skrænter. Fotografiet er fra Møns Klint, men det kunne lige så godt have været fra Bovbjerg.

På bagsiden er der et billede af »Vestjyllands store maler«. Et rigtigt godt portræt af Jens Søndergaard med smilerynker og håret blæsende i vinden. Under billedet står: »Typen på en lun Vestjyde er Maleren Jens Søndergaard, der ved Bovbjerg har bygget sit eget Museum og testamenteret det til den lokale Kommune«.

Inde i bladet er der en artikel med en kort tekst og nogle rigtig gode billeder. I teksten står der: »Det var ikke alene en smuk Tanke, men ogsaa en genial Idé, da Maleren Jens Søndergaard – maaske Danmarks største Kunstner i Dag – for et Par Aar siden testamenterede sit Hus i Bov-

26. marts 1998 ankom Vamdrup Special-transport's store lastvogn til Ferring med både de nye og de gamle cement-skulpturer. På ladet står det nystøbte »cement-mand«, stadig delvis i støbekappen, mens den originale figur i baggrunden er stivet af og gjort klar til fremtidig opbevaring. Foto: Lemvig Museum 1998.

bjerg til Vandborg-Ferring Kommune som et fremtidigt Museum for egne Billeder. Huset, som Søndergaard i sin Tid erhvervede for to af sine Malerier, har været en inspirerende Arbejdsplads for denne Ener i dansk Kunst, der har skabt en Række af sine mest karakteristiske Malerier midt i et Stykke storladen vestjydske Natur. Intet Sted vil hans Billeder virke stærkere paa Eftertiden end i det lille, beskedne, tjærede Træhus, hvor allerede et halvt Hundrede store Arbejder er samlet«. Og det er så sandt, som det er sagt!

På billederne ser vi Jens Søndergaard sidde i sin fine ovenlyssal, mens han mægtigt tilbagelænet betragter sit værk. Man kan se, at han er godt tilpas ved tanken om sit museum. Det flotte lys over Bovbjerg vælder ned gennem ovenlysvinduerne. Om lidt vil han tænde sin pibe for at understrege den gode stemning. Han lægger ikke

mærke til, at tapetet buler lidt af fugten nede ved gulvet – det er jo et sommerhus.

På et andet billede står han ude i hjørnet og maler på et stort lærred – lange mørke skikkelser på skrænten, set op mod en oprørt havflade. Solen falder på lærredet – men så tørrer malingen nok lidt hurtigere.

På det tredje billede arbejder Jens Søndergaard med murske og pudsebræt; han lægger cement op på benene af en meget høj kvindefigur uden for sommerhuset. Man kan ikke se det på billedet, men i dag ved vi, at der inden i figuren er mange mærkelige ting, brugt som skelet – dele af gamle kakkellovne og komfurer, kyllingetråd og andre ting, som Jens Søndergaard nok har hentet hos naboerne. Han har piben i munden; han morer sig godt.

Ferringboerne har nok skævet noget til den bare dame, der sådan kom til at stå i al offentlighed midt i Ferring By. Og ville ce-

mentmanden ude på skrænten mon klare en vinterstorm?

Da Jens Søndergaard døde, blev huset til museum, ganske som han havde bestemt det. Dermed rykker alvoren ind i billedet.

Først og fremmest må der naturligvis ikke ryges!

Dagslys er skadeligt og må lukkes ude med solfiltre.

Fugt er ødelæggende og må bekæmpes med klimaanlæg.

Malerier, som maleren ikke har udført med den fornødne omhu, må sendes til konservator.

Og cementskulpturerne!

De havde ganske vist klaret sig forbløfende godt og trodset vind og vejr i mere end 40 år, på trods af deres stadigt mere rustne skelet. Men netop kunstnerens ubekymrede genbrug af gamle komfurer og kakkelovne blev deres endeligt.

Og alvor blev det! Jens Søndergaard Museets kustode Inger Bendt gjorde i 1995 opmærksom på, at der måtte gøres noget radikalt, for at skulpturerne ikke skulle falde helt fra hinanden. Sagen fik ikke noget helt let forløb – både i virkeligheden og i overført betydning blev det nogle svært tunge basser at tumle med! Og det viste sig under arbejdet, at det virkelig var i sidste øjeblik, hvis skulpturerne skulle genskabes og ikke forvandles til et puslespil af cementbrokker i en vinterstorm.

I arbejdets løb skete der flere radikale kursændringer, ind imellem blev der talt med store bogstaver og nidkært gransket talkolonner og ingeniørberegninger. Det havde Jens Søndergaard nok ikke forestillet sig, da han stod i solskinet med pipen i munden og murskeen i hånden og lagde en

ny lille klat cement op på damens fremtrædende barm.

Skulpturerne var så ødelagt, at de måtte genskabes. De originale skulpturer blev repareret, før der kunne tages helt nye afstøbninger i cement, der nøje gengav alle små ujævnheder i den gamle overflade. Det skete på Konserveringscenteret i Gram, hvor man på sit eget felt også er en slags kunstnere. Den 26. marts 1998 fik vi Jens Søndergaards skulpturer tilbage på Bov-

»Cementmanden« hejses på plads yderst på klinten. Her står den mørk og langstrakt i silhuet mod himlen, ligesom menneskefigurerne på mange af Jens Søndergaards malerier. Horisonten på billedet hælder lidt – men det gør den også på mange af Jens Søndergaards stormvejr-billeder. Foto: Lemvig Museum 1998.

bjerg – nu med rustfrit stål både i skelettet og langt ned i betonfundamentet. Det blev en spændende dag.

Naturligvis blæste det en frisk sydvestlig kuling, og Jens Søndergaard Museet ligger som bekendt på den yderste nøgne klint mod havet. Der var nok at se til, da de tons-tunge figurer skulle bakses på plads. Konservatorer, museumsfolk, folkene fra Vamdrup Specialtransport, fra det lokale entreprenørfirma Gunnar Hedegaard og fra Lemvig Beton fik brug for både kræfter og snarrådighed, når der trods den veltilrettelagte indsats opstod uventede problemer. For at sikre, at skulpturerne fik nøjagtig samme placering og vinkel i forhold til verdenshjørnerne, havde museet bedt en lille flok Ferringboer om assistance; det var Johannes Borup, Johannes Kaasgaard, Hans Zaugg og Viggo Robert Jensen. Med udgangspunkt i deres mangeårige lokal-kendskab suppleret med en lille stak foto-

grafier dirigerede de kranfolkene, mens skulpturerne hang klar til landing i strop-pen. Blæsten tiltog i løbet af dagen, og inden alle forlod stedet, blev figurerne sikret med reb og støtteplanker. Tanken om de høje og tunge skulpturer forankret i et fundamnt af våd beton og i stiv kuling natten over var ikke lystelig. Men de klarede det!

Arbejdet med en restaurering eller genskabelse af skulpturerne blev påbegyndt, da Jens Søndergaard Museet var i Lemvig Kommunes varetægt og afsluttet efter at museet er blevet en afdeling af Lemvig Museum. Det har først og fremmest været et samarbejde med kulturforvaltningen – og med fuld økonomisk opbakning fra Lemvig Kommune. Det har som sædvanlig været et samarbejde præget af god vilje og et fælles ønske om at løse problemerne så godt som muligt.

Også en anden afdeling af Lemvig Kommune blev inddraget i sagen, nemlig Elfor-

*I løb af Jens Søndergaard Museet er de to mindre kvindefigurer ved at blive stillet op. Er det kunstneres hustru og datter? Og er der noget om, at Ferring-boerne mente, at Thora stod og kiggede over mod Bovbjerg Badehotel for at se, om Jens snart kom hjem?
Foto: Lemvig Museum 1998.*

syningen. De er nemlig så uheldige, at de har en meget stor hal til køretøjer og grej, og der har vi fået lov til at opbevare de originale skulpturer og støbformene. En helt speciel form for »Kunst på arbejdspladsen« kan man nok kalde det.

Og selv om museer tager alting meget alvorligt, og det helt bestemt er strengt forbudt med fugtige vægge og sollys på malerierne og rygning i lokalerne, så var det heldigvis ikke forbudt at servere en kaffepuns og en bid brød, da vi søndag den 5. april 1998 holdt »rejsegilde« for Jens Søndergaards skulpturer på Bovbjerg. Det var en god dag.

Ringkjøbing Museum

»Kulturen fodres«

Set med de kulturhistoriske museers øjne kunne overskriften nemt være dækkende for motivet på dette fotografi. På bagsiden af det originale foto er der imidlertid en hastig beskrift med blyant, og den lyder: »Den store Søelefant – Industriforeningens store Hal«. Optagelsen er af Holger Damgaard og var et blandt et par hundrede af dennes originalfotos, der kunne ses på udstillingen »Hør og Se«, der blev vist på Ringkjøbing Museum 7. april - 6. september 1998. Udstillingen fokuserede på lyd- og billedmediernes entusiastiske barndom i første del af 1900-tallet. Holger Damgaard (1870-1945) blev i 1908 som Danmarks første pressefotograf fastansat ved dagbla-

Kulturen fodres? Foto: Holger Damgaard.

det Politiken, hvor han havde sit daglige virke indtil 1940. Ved et tilfælde er et par tusinde af hans originalfotos blevet indleveret til Ringkjøbing Museum.

De er en fotografisk og historisk guldgrube, men da kun et fåtal har relation til Vestjylland, er museet i Ringkjøbing dog ikke det rigtige sted for samlingens opbevaring fremover. Inden der bliver taget endelig stilling hertil, havde vi dog planlagt at arrangere en udstilling med nogle af de sjældne fotos. Det udvalg, der blev vist på udstillingen dækkede foruden tidlige reportagebilleder en lang række temaer, for eksempel kunstnerportrætter, politiske begivenheder, teater og revy, private rejse-

billeder fra Europa i 1920'erne, flypionerer og de første automobilvæddeløb.

Den anden del af udstillingen »Hør og Se« bestod af gamle radioer. Museet har i 1997 haft til opgave at foretage registreringen af radioforhandler Karsten Mogensens samling, der i 1994 blev overdraget til Ringkøbing Kommune. En stor del af samlingen stammer fra Sofus Gaardsøes forretning og værksted, der blev etableret i Ringkøbing i 1938.

Først med en lov fra 1923 blev det tilladt private at eje en radiomodtager. Der skete en rivende udvikling, og det blev 1920'erne og 1930'erne den helt store hobby for skoleelever at bygge radioer selv. Udstillingen viste udviklingen fra de første radiomodtager til nutidens transistorradioter.

Også Ringkøbings første tv-apparat var med. Det blev bygget på Gaardsøes værksted af radiotekniker Alf Møller Hansen i 1955 og virkede. En udsendelse fra Milano tonede frem på skærmen hele tre år før man kunne begynde at modtage dansk tv i Vestjylland.

Alf Møller Hansen havde som lærling hos Gaardsøe blandt andet bygget en illegal radiosender til modstandsbevægelsen. Han var også med til at udvikle Ringkøbing-senderen – en kombineret sendermodtager til fiskeribrug. Den fik stor udbredelse. Prototypen blev fremstillet i 1954, men produktionen måtte indstilles i 1969. Udstillingen kunne også vise dette stykke lokalhistorie. Heldigvis har museet ved registreringen af samlingen og ved etableringen af særudstillingen haft mulighed for at trække på Alf Møller Hansens store tekniske viden og kendskab til den lokale side af sagen.

Rejse mod verdens ende – 28 mand til Arktis

Kært barn har mange navne. Arktisk Institut, Gilleleje Museum og Ringkøbing Museum har under ovenstående titler benyttet 1998 til at markere 90-året for hjemkomsten 23. august 1908 af »Danmark-Ekspeditionen til Grønlands Nordøstkyst 1906-08«.

Det var den berømte polarekspedition, Mylius-Erichsen var leder af, og hvor han selv sammen med kateket Jørgen Brønlund og premierløjtnant Høeg Hagen satte livet til i november 1907. Ekspeditionen er på ingen måder gået i glemmebogen. Mest tænker man på myten om de tre omkomne, men der kommer til stadighed også nye bøger om Danmark-Ekspeditionen, og en række mindeekspeditioner har siden 1980'erne under megen pressebevågenhed søgt at løse gåden om slædehold I's sidste rejserute.

90-året valgte de tre institutioner at fejre, dels med udgivelsen af et hæfte, der i en række korte oversigtsartikler fortæller om ekspeditionen og dens store betydning, dels med en særudstilling. Ekspeditionen var en stort anlagt videnskabelig indsamlings- og kortlægningsrejse, der skulle skildre alle aspekter af det dengang totalt ukendte NØ-Grønland. Det lykkedes med stor succes, og ekspeditionen gjorde opdagelser, der stadig har betydning.

På udstillingen sættes der især fokus på ekspeditionens omfattende resultater. Dens hjembragte samlinger af geologiske prøver, arkæologiske fund, præparater af dyr, planter, fugle og fisk opbevares i dag spredt på en lang række forskellige institu-

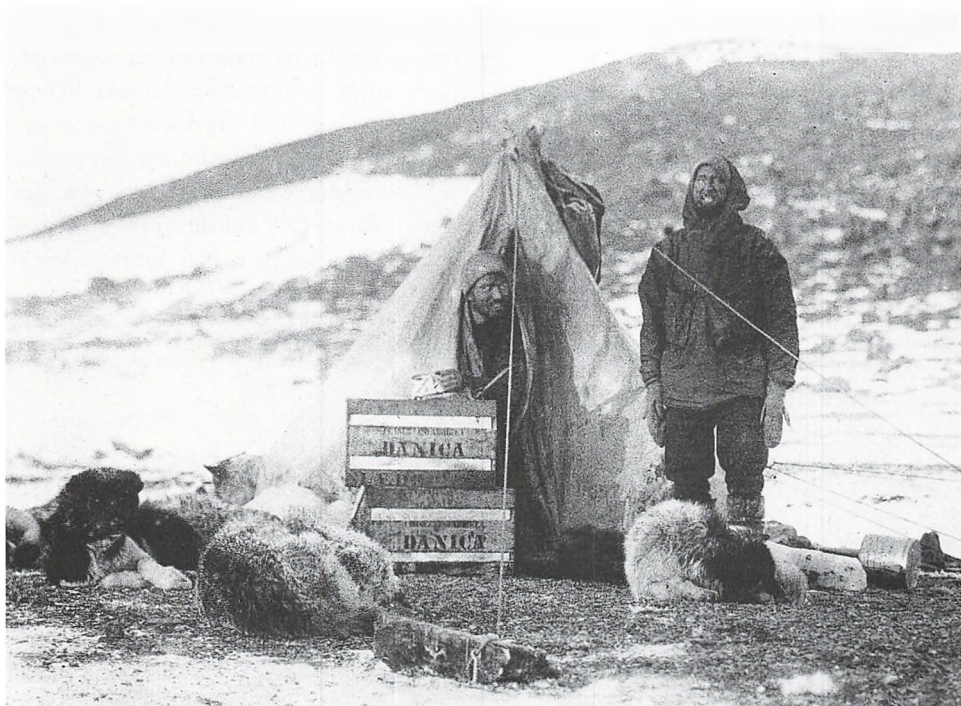
tioner og museer. Det er lykkedes at få disse til at gå i magasinerne og finde prøver af Danmark-Ekspeditionens samlinger frem til udstillingen. Samtidig er det lykkedes, især fra en række privatpersoner, at låne et dækkende udvalg af de malerier og tegninger, som kunstmalerne Achton Friis og Aage Bertelsen udførte som deres hovedopgave på ekspeditionen.

Det er der kommet en meget usædvanlig og spændende udstilling ud af. Den er samtidig et godt eksempel på hvordan danske museer og institutioner under den nu-

værende museumslov kan etablere netværk og frugtbart samarbejde. Udstillingen blev vist på Gilleleje Museum fra 20. juni til 20. september. I Ringkøbing blev den åbnet 3. oktober og kan ses indtil 21. februar 1999.

Kast anker i Thorsminde – starten på en historisk ankerpark

Det kan ikke være forbigået opmærksomheden hos ret mange af Strandingsmuseets gæster, at der på arealet omkring museet er

I Ringkøbing Museums gemmer har vi fundet de fire eneste fotografiske plader, som Mylius-Erichsen selv eksponerede under Danmark-Ekspeditionen. Fotoet er optaget 16. oktober 1906 og viser en teltplads med slædehunde. Geologen Hakon Jarner kigger ud af teltåbningen. Stående ses premierløjtnant Alf Trolle, fører af ekspeditionsskibet »Danmark«.

blevet samlet en pæn mængde gamle og for de flestes vedkommende rustne ankre.

Til folks umiddelbare forbløffelse bliver man hurtigt klar over, at et anker ikke bare er et anker, men et stykke skibstilbehør, der findes i mange mærkelige specialversioner, udviklingstyper og regionale varianter.

Tanken med at samle gamle ankre er at skabe det, vi har døbt »den historiske ankerpark«. Som det eneste sted i Danmark og et af de få steder i verden vil vi skabe en typesamling, der skildrer ankerets lange udviklingshistorie. Den simpleste form for anker er en sten bundet til en line, men allerede i oldtiden var stokankeret, den klassiske ankerform, blevet udviklet.

Romerne havde ankre af bly og træ, og fra vikingetiden kendes nogle få fund af smedede jernankre, men disse fund er sjældne. Til gengæld er der flere afbildninger af ankre fra oldtid og middelalder på billedsten, kalkmalerier med videre. Først

fra 1700-1800-tallet begynder mange ankre at gå tabt på havbunden. I 1800-tallet sker der en stor teknologisk udvikling. Nye typer ankre opfindes, ankre, der er gjort fast med kæder og kan betjenes med dampspil, hales tæt til skibssiden og ikke kræver en stor mandskabsstyrke til håndteringen.

Det er de to store fire-tons ankre fra St. George, der er udgangspunkt for ideen om en ankerpark i Thorsminde. Oprindeligt blot en tanke om opstilling af opbjergede ankre langs indkørslen til museet. Men under planlægningen af dykkerkampagnerne i 1996-97 foreslog Gert Normann at skabe en egentlig historisk samling, og da han selv tilbød at overdrage museet nogle opfiskede ankre samt en hel del forskellige patentankre, som har været benyttet af A/S E. M. Svitzer, tog ideen hurtigt fast form.

Havnerådet gav tilladelse til opstillingen, og i april 1997 ankom et par store lastbillæs med ankre, som blev anbragt efter en

*»Kompassrosen«
med special- og
patentankre af
mange typer.*

Foto: Jørgen Borg.

foreløbig plan. Fra Nationalmuseet kom et stort britisk anker fra Englandskrigenes tid, bjerget i Østersøen af en Gilleleje-fisker. Fra en produkthandel i Brande blev der hentet et cirka syv tons tungt såkaldt Trotmans anker og fra Gert Normann omkring 30 forskellige patentankre og mindre ankre med jernstok. Fra Statshavnadministrationen fik vi senere på året deponeret nogle meget specielle ankre, der har været brugt af gamle uddybningsfartøjer. Alt i alt er samlingen nået op på godt et halvt hundrede stykker.

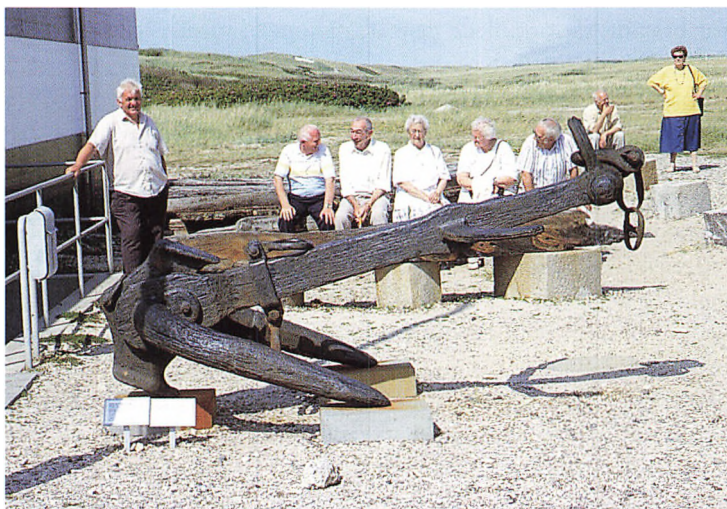
Travlheden med dykningerne og den efterfølgende fundbehandling i 1997 levnedes imidlertid ikke tid til også at arbejde med ankrene. Det måtte vente til foråret 1998, hvor der til gengæld er blevet brugt en del tid på at planlægge opstillingen. Mange ideer blev vendt, ikke mindst med hensyn til understøtning, så ankrene kan tage sig godt ud uden at være til fare for publikum. Der skal stramhed og systematik til, hvis

ankrene ikke bare skal ligne rustent skrammel, og vi har ikke mulighed for at prøve os ret meget frem, da opstillingen kræver kran- og maskinassistance. Taxameteret tæller, når vi først er i gang.

Umiddelbart før sommerferien kunne vi endelig gennemføre opstillingen. Alle patentankre og nyere ankre er blevet anbragt i en kompasrose, en stor cirkel med en diameter på 26 m, som man kan køre rundt om. Derudover er der en lille gruppe gamle ankre, der har haft træstok og en gruppe større ankre med jernstok fra midten af 1800-tallet.

Et meget specielt anker fra cirka 1870 blev i 1997 bjerget i Nordsøen fra vraget af et ukendt sejlførende jerndampskib, som dykkerne har døbt »4-timers vraget«. Ankeret er blevet overfladebehandlet af Kaj Christensen fra bestyrelsen for Strandingsmuseets Venner, og det har vi stillet for sig selv nær ved museets flagstang.

Der skal imidlertid fremskaffes og stu-

*Ankeret fra
»4-timers vraget«.
Foto: Jørgen Borg.*

deres en del speciallitteratur om ankre, før vi kan beskrive og tidsfæste alle ankrene. Planen er at forsyne de vigtigste ankre med en skiltning og at lave en brochure om ankerparken, som publikum vil kunne få på Strandingsmuseet. Begyndelsen til en spændende udendørs udstilling er gjort, og samlingen har plads til at vokse.

Kriger mellem fiskebønder

Nørre Fjand er en berømt og klassisk lokalitet indenfor udforskningen af jernalderens samfund. Her undersøgte Gudmund Hatt i Nationalmuseets regi i 1938-40 den centrale del af en landsby, der havde været beboet i 3-400 år i ældre jernalder omkring Kristi fødsel. Sporene efter husene og det liv, der havde udfoldet sig her for 2000 år siden, var utrolig godt bevaret. Det skyldes først og fremmest, at der over hele pladsen lå et lag flyvesand, som havde beskyttet hustomterne, stenlægningerne, ildstederne og mængder af keramik mod at blive pløjet i stykker. Dertil kom, at nogle af husene var brændt, så forkullede dele af trækonstruktionerne, inklusive en dør, var efterladt i sandet. Her var altså en god chance for at få meget at vide om, hvordan jernalderens mennesker byggede deres huse, og hvordan de levede. En chance som Gudmund Hatt flot udnyttede.

Jernalderens langhus med stald i den ene ende og beboelse i den anden ende var i brug sammen med mindre huse uden stald, brugt til beboelse eller andre formål. Dyrkning af korn og kvæg- og fåreavl var vigtigt for disse bønder, men af størst betydning for eksistensen var nok fiskeriet med garn i den nærliggende Nissum Fjord.

Derom vidnede bopladsens hundredevis af netsynk af sten. Måske har der kun ved siden af de mange mindre huse eksisteret én større gård, der har bestået af et stort langhus på 16-18 m samt et par mindre huse.

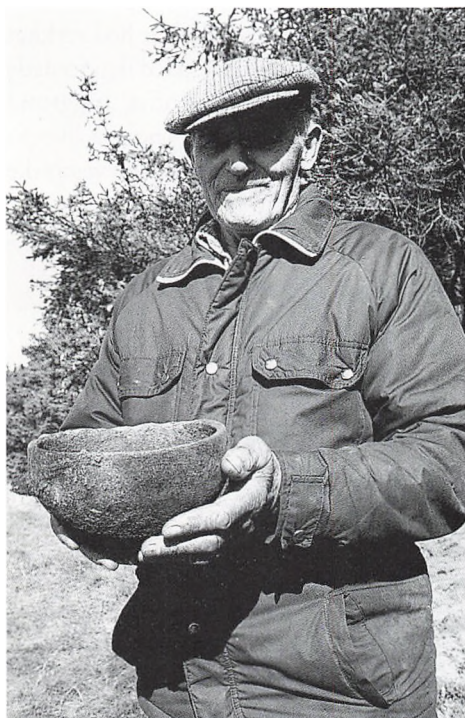
Gudmund Hatt undersøgte også en gravplads hørende til landsbyen. Af de 16 grave var kun to grave rimeligt udstyret med hver 5-6 lerkar og en kniv. De to grave var jordfæstegrave, det vil sige at den døde var begravet uden først at være brændt. Gravpladsen synes ligesom landsbyen at afspejle et fredeligt landsbyliv. Denne gravplads lå 150 meter fra den undersøgte del af bopladsen.

Både boplads og gravplads ligger på jorden til Skindbjerggård, som ejes af gårdejer og strandfoged Børge Børgesen. Flere gange har Børgesen opfordret museet til at foretage en undersøgelse af en mistænkelig forekomst af større sten. Stenene ligger på en lille forhøjning mellem den af Hatt undersøgte boplads og gravplads. I sommeren 1998, lige efter Børgesens 80-års fødselsdag, stak vi endeligt sammen spaderne i jorden for at fravriste stedet dets hemmelighed. Og det skulle blive nok så spændende, så spaderne blev snart skiftet ud med finere graveredskaber.

Det viste sig at være endnu en gravplads hørende til landsbyen. Indenfor et område på 12 m² var der spor efter 5-6 grave, blandt andet en urne med brændte knogler, en anden brandgrav uden urne, og så en jordfæstegrav, der var nok så usædvanlig. I et kort glimt skal der fortælles om denne grav. I et ret stort gravet hul og knap en meter under daværende overflade af terræn er den døde blevet gravlagt i en knapt 3 m lang, 80 cm bred og 60 cm høj kiste. Sådan-

ne kister blev, som det var almindeligt i jernalderen, bygget i selve graven. Kisten har sikkert været dækket med et låg af træ, der blev forseglet med et lag ler, som igen blev dækket med et lag sten.

Alle spor af den døde var forlængst borte i den sandede jord. Tilbage stod i den ene ende af graven syv lerkar, der har indeholdt mad og drikke. Ganske nær herved lå en kniv, der oprindeligt kan have ligget på et træfad med en steg. I den anden ende af graven fandt vi en smykkenål, en såkaldt fibula, af bronze. Og endelig gravens store overraskelse: en skjoldbule af jern. Den stak sin spids op midt i den del af graven,

Børge Børgesen med et af lerkarrene fra graven. Foto: Aage Børgesen.

som ikke var optaget af de mange lerkar. En skjoldbule sidder udvendigt midt på det runde skjold. På bagsiden af skjoldet er der her ved skjoldbulen et håndtag. Formålet med skjoldbulen er at beskytte hånden mod hug og stik fra fjendtlige våben. Skjoldbulen kunne vi med det samme se hvad var, mens de andre metalting hurtigt efter optagelsen blev identificeret med røntgenfotos på Konserveringscentret i Ølgod.

Mærkeligt nok var der ikke i graven det mindste spor af sværd eller spydspidser, men meningen var ikke til at tage fejl af. Den døde må have været en våbenfør mand, en betydningsfuld person i det lille samfund, muligvis den bonde som boede i den største gård i landsbyen engang i ældre romersk jernalder, ca. 100 e.Kr. Måske har sværdet været for kostbart for de efterladte, til at den døde fik det med sig.

Denne grav med et krigerisk islæt – eller spor af forsvarsvilje – er et vigtigt supplement til Hatts fredelige, fiskespisende bondesamfund. Vi har fået nuanceret billedet. Den nyfundne gravplads ligger på kanten af bopladsområdet, hvor terrænet stærkt falder og går over i en skrænt mod nord. 50 meter længere mod øst ligger den af Hatt undersøgte gravplads. Også den ligger på en forhøjning, som brækker af i en skrænt mod nord. Terrassekanten kan i terrænet følges mod vest op forbi bopladsen mod bakken Skindbjerg. Til begge sider af den nyfundne gravplads har Børge Børgesen med et stenspyd mærket sten, så det er muligt at alle de mennesker, som levede her for 2000 år siden, er blevet begravet på kanten af skrænten langs bopladsområdet med vid udsigt over Nissum Fjord.

Skjern-Egvad Museum

Amtsmuseumsdagen på Skjern-Egvad Museum

Årets Amtsmuseumsdag blev holdt 14. september på Skjern-Egvad Museum med cirka 100 deltagere fra alle museerne i Ringkøbing Amt.

Deltagerne blev budt velkommen af formanden for Amtsmuseumsrådet, museumsleder Jens Aarup Jensen, Ringkøbing, i Dejbjerg Jernalders nye udstillingsbygning. Efter velkomsten blev deltagerne delt op i mindre grupper, som hver med en af Skjern-Egvad Museums medarbejdere som guide fik forevist den nye jernalderudstilling, diasshowet »Gaven til Guderne« og jernalderlandsbyen. Endvidere så de også Friluftsgården Bundsbæk Møllegård og Bundsbæk Mølle.

Herefter blev deltagerne delt i to grupper. Den ene gruppe tog på en historisk bustur til Fahl Kro, Værnengene og Tipperne. På vejen tilbage til aftensmaden på Bundsbæk Mølle fortalte Tage Madsen og Torben Egeberg om Lønborggård og naturgenopretningsprojektet af Skjern Å.

Den anden gruppe fulgte museumsleder Kim Clausen i rakkernes fodspor gennem Bjørnemosen og Dejbjerg Plantage.

Deltagerne samledes atter til fællesspisning på Bundsbæk Mølle.

Rakkerspil på Bundsbæk Mølle

Gennem hele august blev der hver søndag og onsdag aften spillet rakkerspil for fulde huse på Bundsbæk Mølle. I år hed stykket »Rakkere og Fattigfolk«. Med den fredede Bjørnemose som en autentisk baggrund tog stykket udgangspunkt i nok så alvorlige problemer om fattigdom i de vestjyske hedesogne omkring 1850-60.

Museumsleder Kim Clausen hilser på nogle af deltagerne til årets Amtsmuseumsdag på Skjern-Egvad Museum. Foto: Olav Martinsen.

Mølledammen ved Bundsbæk Mølle og den fredede Bjørnemose skabte den ideelle ramme omkring årets rakkerspil på Bundsbæk Mølle. Foto: Sarunas Lapenas.

På dette tidspunkt var hedeopdyrknin- gen så småt ved at komme i gang. I begyn- delsen var det i mange tilfælde fattige hus- mandsfamilier, der som hedeopdyrkere forsøgte at få foden under eget bord.

For nogle af disse familier lykkedes det gennem et stort slid at skabe en ejendom, som kunne brødføde dem. Men i andre tilfælde lykkedes det ikke, og i stedet kun- ne den eneste udvej være forsørgelse på sognets regning som fattiglem.

I Rakkere og Fattigfolk kommer man ind på den forskel, der var mellem disse »ærlige fattige« og så de »uærlige«, rakker- ne som befandt sig nederst i det vestjyske bondesamfund i forrige århundrede. Net-

op i denne periode blev rakkerne presset endnu længere ud i de allerdårligste dyrk- bare områder som for eksempel Bjørne- mosen ved Bundsbæk Mølle.

Til trods for det alvorlige emne, som Rakkere og Fattigfolk handlede om, var stykket fyldt med morsomme episoder, som frydede publikum.

Stykket var skrevet af Ane Lisa Bolle- rup, Dejbjerg, og Mads Rahbek, Borris.

Ferie i jernalderen

Det var meningen, at højsæsonen i Dej- bjerg Jernalder skulle gennemføres med hjælp af anvist arbejdskraft. Det var reali-

Medlemmerne af de jernalderfamilier, der tilbragte en del af sommeren i Dejbjerg Jernalder, er i gang med dagens dont.

stisk i midten af 1990'erne, men nu har beskæftigelsessituationen ændret sig sådan, at midlertidigt og fast personale tilsammen knap kan udfylde rammerne for de aktiviteter, der er nødvendige for levendegørelsen af de opbyggede jernaldergårde med tilhørende jernalderlandskab.

En mulig løsning på problemet var at la-

de de besøgende være med til at klare nogle af opgaverne. Samtidig ville museet kunne efterkomme det stigende antal forespørgsler om at komme til »at bo i jernalderen«, om at prøve at være »jernalderfamilie«.

Sidste år startede vi så småt med ganske gode erfaringer. Derfor udsendte vi i år gennem dagspressen i hele landet tilbuddet

om at komme på en uges ophold i jernalderen, helst mor og far med børn, gerne også bedsteforældre. Det gav så mange henvendelser, at der hele sommeren har boet familier i landsbyens to gårde. Det tiltaler en bestemt gruppe mennesker at kunne holde ferie langt fra surfstrande, vandlande og andre traditionelle turisttiltag. Denne gejst for at prøve kræfter med noget så livsbekræftende som at overleve på jernaldervis smittede naturligvis af på forløbet af jernalderferien. Alle fik en god oplevelse og de besøgende turister oplevede nogle jernalderfamilier, der var gode til at fortælle og vise, hvordan man får et jernaldersamfund til at fungere i en dagligdag.

Mange jernalderfamilier blev overrasket over, hvor megen tid der gik med blot at sørge for mad til alle. Årets sommer var til tider meget regnfuld, det gav problemer med at skaffe tilstrækkelige mængder tørt brænde. Et stort hvepsebo i brændeskuret gjorde ikke situationen bedre. Vådt jernaldertøj var heller ikke rart. Det krævede også tålmodighed at bruge en hel dag på videooptagelser, der endte med et tre minutters indslag i tv-avisen. Alligevel tog de fleste hjem med en ferieoplevelse, som vil blive husket med glæde. Mange har endda inden afrejsen fra Vestjylland bestilt en ny uges jernalderferie i det kommende år.

At leve som for 2000 år siden er en udfordring, som satte mange tanker igang. Den anderledes hverdag med mange uprøvede ting fyldte pludselig ganske meget. Hvordan løste man de enkelte opgaver og hvordan ville et jernaldermenneske have gjort? Om aftenen ved skæret af flammerne fra ildstedet blev mange af dagens oplevelser vendt. Det at begynde at fortæl-

le historier og myter kom som noget ganske naturligt. Jernalderen oplevet med nutidens øjne og øren blev meget nærværende, og man fornemmede den stemning, hvori fortidens sagaer og heltesagn gik fra mund til mund.

Husflidens former

Bag denne titel skjuler sig en udstilling på Skjern-Egvad Museum, nærmere betegnet på Bundsbæk Mølle. Sommerens udstilling, der er lavet i samarbejde med Midt-West Husflidskreds, markerer 125 års jubilæet for stiftelsen af Dansk Husflids-selskab.

Målet med at stifte foreningen var dengang som nu at værne om de danske husflids-traditioner. Tidligere havde folk selv måttet fremstille redskaber og brugsgenstande, der var nødvendige i den daglige husholdning, en tradition der blev brudt med den tiltagende industrialisering. Med stiftelsen af en husflidsforening ønskede man at føre de gamle praktiske fremstillingsmetoder videre og højne folks smag. Man så det desuden som et mål at styrke datidens ungdom socialt og moralsk ved at opfordre den til at lave noget fornuftigt i fritiden!

Skjern-Egvad Museum har i mange år haft et tæt samarbejde med lokale husflidsfolk, hvorfor det var naturligt at lave en udstilling i anledning af jubilæet og herigenem vise et bredt udsnit af vestjysk husflid gennem 125 år. I Vestjylland har husflidsarbejdet i høj grad været koncentreret om brugen af træ, halm, uld og ler, og det er da også disse råvarer, der er brugt som temaer i udstillingen »Husflidens Former«.

Udstillingen er bygget op i fem afdelinger, adskilt af pileflettede vægge og bundet sammen af den røde farve, der går igen i håndlavet papir, olmerdug og andre tekstiler, der er ophængt rundt omkring i udstillingslokalet som genstande og i dekorerende øjemed. Grundidéen har været at flette nyt og gammelt sammen, for derigennem at vise, at husflidstraditionerne lever i bedste velgående.

Det historiske hjørne fortæller i tekst og billeder om Husflidsselskabets baggrund og suppleres med gamle huggehusredskaber og -arbejder i form af blandt andet

Stol/tæppe: I udstillingen »Husflidens former« er den røde farve gennemgående, her i form af et fire meter langt stykke olmerdug, brugt som baggrund for en flettet stol.

høriver, malkeskammel og grydeskeer samt husgeråd dekoreret med karvskæring.

I udstillingens tekstilafdeling møder man blandt andet en kvinde, der er i færd med at spinde uld. Hun sidder lunt i kakkelovnskrogen omgivet af en væv forsynet med forskellige eksempler på væverier efter gamle mønstre samt en kommode fyldt med gamle, håndsuede og broderede skjorter, særke og dynebetræk.

En række gamle og velbevarede jdepotter fra Varde-egnen pryder udstillingens lerhjørne, som desuden er suppleret

Jdepotter: En træt mand faldbyder en serie jdepotter fra trillebørens lad i udstillingen »Husflidens former« på Bundsbæk Mølle.

Kommode. Hvad oldemors kommode gemmer! Gamle særke, skjorter og dynebetræk kunne besigtiges i sommerens udstilling, »Husflidens former«, på Bundsbæk Mølle.

med nye jydepotter gjort efter samme gamle recept – en recept som i øvrigt gengives i fotos, tableauer og tekst. Halmhjørnet viser eksempler på løbbinding samt nytte- og dekorationsting af ældre og nyere dato.

At Husflidsselskabets idéer stadig er aktuelle og husflidstraditionerne levende, får man et indtryk af i udstillingens sidste afdeling. Her er keramikkanter, smykker, håndlavede knive, krukker af bark samt kurve og bordlamper fremstillet i en kombination af pilefletning, keramik og håndlavet papir udstillet side om side med et vægtæppe vævet med brændenælde samt sjaler og en kjole i filtet uld.

For at give et indtryk af den levende tradition har publikum hver weekend i udstillingsperioden kunnet møde lokale husflidsfolk, der har demonstreret deres kunsten i rammerne af udstillingen »Husflidens former«.

Middelalderdolken fra Skjern Å

Midt under færdiggørelsen af den nye udstilling i Dejbjerg Jernalder blev museet ringet op af moderen til en dreng, der tre uger forinden havde fundet noget, der efter beskrivelsen i telefonen var et gammelt, metalbelagt træhåndtag. Fundet var gjort under en tur ved Skjernåens munding, og dette fundsted vakte en vis spænding om et usædvanligt fund. Forventningerne blev til fulde indfriet, for det viste sig, at genstanden var fæstet til en dolk af en type, der var i brug i perioden 1300-1500.

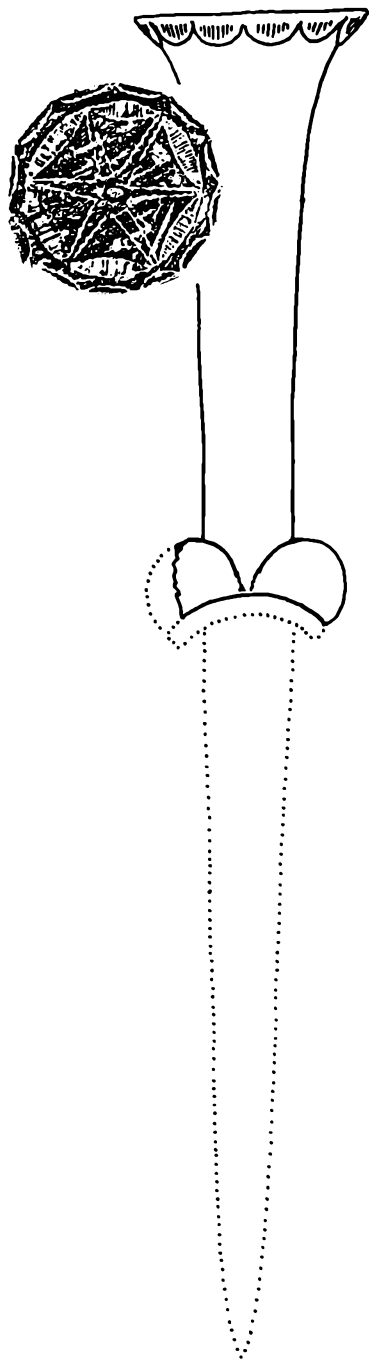
Dolkens fæste er fremstillet af en fin knudret træsort. Herpå sidder en fæsteknap af bronze, med et indgraveret sekskantet mønster. Fæstet har været afsluttet med en buet bronzeskive, som nu mangler, dog sidder en bronzenitte stadig tilbage.

Det sure vand i åen har fuldstændig opløst jernklingen, der har været trekantet for bedre at være egnet til at kunne trænge ind mellem pladerne i tidens ridderrustninger. For dolken er et stikvåben, et forsvarsvåben til brug, hvis man var trængt og måske tynget af vægten af rustningen.

En dolk af denne form kaldes en nyredolk. Navnet har sin oprindelse i de kugleformede fremvækster ved klingeroden. De kan have en vis lighed med en nyre, men mere bramfrit bruges et helt andet navn, der beskriver en særlig mandlig legemsdel.

Dolken kan være tabt eller på anden måde være endt i åen. Men uanset hvordan det er sket, er det et spændende fund fra dengang, hvor åen var meget vanskelig at passere. I 1338 omtales første gang en mulighed for tørskoet passage over Skjern Å i form af en spang, altså en gangbro. En kørebros må være opført senest omkring 1500, idet den i 1515 befales at skulle repareres. Det er to år efter, at Kong Hans var uheldig under sit skæbnesvangre ridt over Tarm Kær. Nyredolken må efter sin form dateres noget tidligere, til engang i første halvdel af 1400-tallet.

I de kommende år lykkes det måske at afdække mere af det gamle overfartssteds historie, inden gravemaskinerne fører åen tilbage i sine slyng. Vejene og broerne fra nyere tid er velkendte. Forhåbentlig dukker spor af forgængerne også op.

*Dolken er i øjeblikket under konservering.
Her giver et gnidebillede af den
udsmykkede bronzeplade samt dolkens
omrids et første indtryk.
Med klinge har længden været cirka 25 cm.*

Holstebro Museum

Storåprojektet

I 1995 startede Holstebro Museum »Storåprojektet« for at skaffe mere viden om jægerstenalderen i området. Et godt basismateriale var til stede i planteavlkskonsulent P.O. Overgaards omfattende opsamlinger fra 30'erne og 40'erne. Indledningsvis blev alt materiale i Nationalmuseets arkiver gennemgået af stud.mag. Søren M. Sindbæk, som er leder af projektet. En række lokaliteter blev udvalgt til nærmere undersøgelse. Seks pladser – deriblandt Dalhus ved Mejdal øst for Holstebro – blev undersøgt med prøvehuller i sommeren 1996. En række andre steder blev der foretaget nye markvandring i vinteren samme år.

Fundene fra Dalhus var de mest lovende, og egentlige udgravninger af pladsen blev foretaget i sommeren 1997 og i år med økonomisk støtte fra rigsantikvaren. Et område på 75 m² er minutløst undersøgt.

Al jord er soldet i 1/4 m² felter. Interessen samlede sig under udgravningen blandt andet om, der fandtes spor af en hyttetomt på pladsen. Under pløjelaget lå et mørkt jordlag. I dette lag lå flinten tæt i modsætning til resten af området. Langs den sydvestlige grænse af dette kulturlag fandtes fem nedgravninger, som måske sammen med andre tilsvarende nedgravninger er pælespor til en hytte. Hvis det er rigtigt, ligner det ikke noget, vi ellers kender fra jægerstenalderen.

Ved udgravningerne er fundet cirka 7000 stykker bearbejdet flint, hvoraf omkring hundrede stykker er redskaber eller redskabsfragmenter. Bopladsen er fra Kongemosekulturen (ca. 6.000 f.Kr.). Det er første gang en sådan boplads er udgravet i det indre af Jylland. De kendte bopladser fra denne tid er især kystpladser fra Sjælland. Ved undersøgelsen af Dalhus viste det sig, at redskabsinventaret ikke helt stemmer overens med inventaret på de sjællandske pladser. I Dalhus findes red-

Udgravningsholdet ved Dalhus, sommeren 1998.

Kaffekande udført af Joachim Weller og sættebakke udført af Jens Kjeldsen Sommerfeldt. Kaffekanden er 26 cm høj og vejer ca. 810 gram. Under bunden forsynet med Wellers masterstempel IW og indprikket vægtangivelse 50 lod $\frac{1}{2}$ qt (1 lod = 14,7 gram. 1 lod = 4 quint). Sættebakken er 24 cm lang og vejer 330 gram. Den er stemplet to gange under bunden med hjerte hvori initialerne KJS = Jens Kjeldsen Sommerfeldt, samt vægtangivelse Vog 23 Lod $\frac{1}{2}$ qt. På ydersiden af sættebakken følgende prikinskription: NRL MPO 30 Juli 1751. Foto: Bent Lange, Arne Bruun Rasmussen Kunstauktioner.

skaber som normalt ikke henregnes til Kongemosekulturen: smalle, asymmetriske skævpile, lancet-mikrolitter, smalle flækkeskrabere med retoucheret kærnv og buestikler, som sikkert er anvendt som knive. Desuden savnes de meget store flækker, som er kendetegnende for Kongemosekulturen. Det er klart, at disse forskelle ikke skyldes indblanding fra andre perioder i fundet. Flere af forskellene skyldes snarere knappe flintressourcer i Vestjylland, samt et andet krav til redskaberne på en indlandsboplads end på kystboplads. Desuden knytter flintinventaret Dalhus tættere sammen med andre boplads i det nordeuropæiske lavland.

Allerede ved udgravningen af Dalhus er opnået helt ny viden om Kongemosekulturen i Jylland. Det skyldes den hidtidige meget begrænsede indsats i undersøgelsen af Kongemosekulturen i det indre af Jylland og den målrettede indsats af studenterne under ledelse af Søren Sindbæk. Søren Sindbæk har skrevet om de første undersøgelser i Holstebro Museum Årskrift 1997 og 1998.

Nyt Wellersølv til museet

På Arne Bruun Rasmussen Kunstauktioner i København blev der i slutningen af maj i år udbudt en ligeknækket barok-kaffekande af sølv til salg, udført af Joachim Weller, guldsmed i Holstebro fra 1754-92. Kanden er udført omkring 1755.

Af de 917 sølvgenstande, der indtil i dag er registreret af Joachim Wellers arbejder, er der kun fem kaffekander. En på Nationalmuseet, en kande i Den gamle By i Århus, to i privateje og endelig den kaffe-

kande, der dukkede op på auktion, den eneste der har været udbudt til salg i de 26 år Holstebro Museum har forsket i guldsmedhåndværket i Ringkøbing Amt.

Et sådant pragtstykke af Weller måtte vi have til museet. Det kunne ikke være rigtigt, at det kun var i København og Århus, de besøgende kunne se en ligeknækket kaffekande af Weller.

Vurderingen var 30.000-35.000 kr., et stort beløb set i forhold til museets indkøbskonto. Der var ikke andet at gøre end at søge hastesummen i Statens Museumsnævn, og i løbet af få dage have vi fået stillet økonomiske midler til rådighed fra nævnet og Vestjysk Bank i Holstebro. Det økonomiske grundlag gjorde det muligt for os, ikke blot at byde på kaffekanden men også på sættebakken, som kanden står på.

Sættebakken er ikke fremstillet af Joachim Weller, men af Jens Kjeldsen Sommerfeldt, guldsmed i Aalborg fra 1726-1767 i 1751. Ved museets undersøgelser i begyndelsen af 1970'erne kunne vi ud fra Wellers stil næsten påvise, at han på et tidspunkt mellem 1749 og 1754, da han kom til Holstebro, havde været svend i Aalborg, måske hos Sommerfeldt. Trods ihærdige anstrengelser af slægtsforsker Rigmor Lillelund lykkedes det ikke arkivalisk at påvise Wellers tilstedeværelse i Aalborg i det nævnte tidsrum, så vi kan ikke bevise forbindelsen mellem Sommerfeldt og Weller.

Ved auktionen lykkedes det for museet at erhverve kaffekanden og sættebakken og begge sølvgenstande har sommeren over været udstillet i museets café. De vil få deres blivende udstillingssted i museets sølvkammer ved siden af et udvalg af Wellers andre arbejder.

Holstebro Museumsforenings sensommertur i dagene 12.-14. august gik i år til »Kongernes Nordsjælland«. Vi besøgte blandt andet Frensborg Slot, Kronborg Slot og Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot i Hillerød. Her havde vi den glæde, at museets nye direktør pr. 1. april, Jesper Knudsen, tidligere leder af Holstebro Kunstmuseum, tog imod og fortalte om slottets historie. På billedet er turdeltagerne fotograferet i den nyanlagte barokhave, der er beliggende nord for slottet. Foto: Torben Skov.

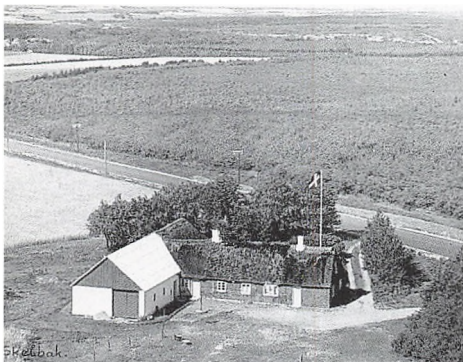
Råsted – historien om et vestjysk hedesogn

Holstebro Museum arbejder også indenfor Nyere Tid aktivt med omegnssognenes historie. Dette resulterede i 1992 i udgivelsen af Esben Graugaards og Rigmor Lillelunds monografi om Naur Sogns historie i perioden 16-1900, som på flere måder anviste nye vinkler på den især i Ringkøbing Amt veltjente sognehistoriegenre.

Den 6. november 1998 udgav Holstebro

Museum som en opfølgning til denne bog endnu en sognehistorie i form af den 348 sider store bog »Råsted sogn 1600-1900. Mennesker og hændelser i et vestjysk hedesogn«. Råsted Sogn vest for Holstebro er i modsætning til Naur et typisk hedesogn, som forfatterne har analyseret med henblik på andre vinkler på den lokale kulturhistorie end de, som kom frem ved Naur-undersøgelsen. Råsted-bogen vægter forholdet menneske-natur højt som forudsætningen for det historiske forløb i

et sogn med knappe ressourcer. Også de sociale yderpunkter i sognet er grundigt undersøgt; på den ene side laget af godsforvaltere og proprietærer – på den anden fattige folk i hytter på heden, som ernærede sig som kludesamlere, studedrivere og pottekoner. Bogen rummer desuden grundige beskrivelser af den sociale mobilitet, forbindelserne til den store verden og tjenestefolks vilkår. Således er der med bogen om Råsted Sogn tilstræbt en helhedsbeskrivelse af sognet, og hedebondens livsvilkår tilføjes nuancer, som ofte er fraværende i eksisterende beskrivelser. Råsted-bogen afsluttes med et omfattende ejendomsregister, som dækker samtlige Råstedes gamle huse og gårde fra 1664 til 1998.

Skelbak – førhen Skjeldbakhus – hus på grænsen mellem Råsted og Idom sogne er oprindeligt opført omkring 1767 som et af de mange huse i hederne på denne egn. På dette foto fra omkring 1950 ser man mod vest ind over de store plantager i Råsted Sogn, som endelig har fået bugt med århundreders plagsomme sandflugt. Foto: Privateje.

Holstebro Kunstmuseum

*Udvidelse af Jens Nielsen og
Olivia Holm-Møller Museet*

Et længe næret ønske gik i opfyldelse i sommeren 1998. Efter en årrække uden ordentlige magasinforhold, hvor man havde klaret problemet ved midlertidig inddragelse af Jens Niensens gamle lejlighed, kunne en tilbygning på 240 kvadratmeter indvies.

Indvielsen fandt sted 19. juni og forøgelsen udgør 50 procent. Det samlede areal under tag er således nu 700 m². Hertil kommer den gamle lejlighed, som stadig mangler renovering.

Foruden et hensigtsmæssigt magasin indeholder tilbygningen en udstillingssal, en gallerigang samt et atelier.

Det samlede byggeri – tegnet af arkitekterne Exner og taget i brug henholdsvis i 1971, 1974 og 1998 – udgør nu en sluttet helhed omkring to gårdhaveanlæg.

Disse gårdrum, som står i åben forbindelse med hinanden, giver fine udstillingsmuligheder for skulpturer.

I det oprindelige gårdrum findes en samling af Torvald Westergaards skulpturer – en gave fra familien Westergaard, indgået for en del år siden. Torvald Westergaard viser på en overbevisende og indtrængende måde gennem materialevalg og bearbejdning et ærligt udtryk – hovedsageligt udført i granit.

I de nye rum er dagslyset optimalt. Det er orienteret mod nordøst, som netop giver det mest ideelle lys til kunstværkerne.

Eksteriør af den nye tilbygning til Jens Nielsen og Olivia Holm-Møller Museet.

Jens Nielsens store samling indgik i museet i 1971. Her var tale om cirka 800 værker: oliebilder og akvareller, og man har siden vist skiftende udstillinger med forskellige temaer. I 1982 indgik Olivia Holm-Møller-samlingen, som indtil da havde været i museet Holmen i Løgumkloster.

Der var således tale om en sammenføring af to mangeårige kunstner- og rejsekammeraters værker – en sammenføring efter deres død. Men værkerne lever og vidner om et slægtsskab i kunstsyn og -opfattelse samt i høj grad også i livsopfattelse. Det religiøse udtryk står stærkt hos begge disse kunstnere. Udover Jens Nielsen og Olivia Holm-Møller findes mindre samlinger af Niels Helledie og Bodil Kaalund.

Finansieringen af den nye tilbygning har været delt ligeligt mellem stat, amt og kommune.

I november 1994 søgte Holstebro Kunstmuseum Kulturministeriet om et byggetil-

skud fra den såkaldte »Provincpulje«. Bevilningen, som var på 800.000 kr., blev givet i maj 1995 under forudsætning af, at primærkommunale og amtskommunale tilskud af lignende størrelse kunne indgå i projektet. I marts 1996 blev der givet tilsgavn om 800.000 kr. fra amtets anlægspulje.

Derefter kunne den egentlige projektering gå i gang, og det første møde mellem byggeudvalget og arkitekterne afholdtes i januar 1997.

Ud over de bevilgede 2,4 millioner kroner fra stat, amt og kommune havde Holstebro Kunstmuseum efter flere års henvælgelser til formålet 300.000 kr. at skyde ind i projektet.

Disse penge var øremærket til den nødvendige magasin-indretning med inventar og installationer samt forbedringer i ekspeditionslokalet og forbedrede publikumsfaciliteter.

Fra Statens Museumsråds rådighedssum blev der ydet en særlig bevilling til det

moderne og højt avancerede alarmsystem, der efterkommer alle krav – også til specielle udstillinger med lån af kunstværker udefra.

Går man en tur rundt i museet, vil man opleve en vekselvirkning mellem lukkede, kubiske rum og udvidelser mod lyset med kig ud til de omsluttede gårdrum. De valgte materialer er rustikke og prunkløse og danner derigennem en ærlig ramme om det egentlige indhold: Kunstværkerne. Rytmen mellem lukkede og åbne rammer giver en intensitet i oplevelsen.

Med tilbygningen er en drøm gået i opfyldelse, og arealet er udnyttet maksimalt.

Men når én drøm er gået i opfyldelse, har man straks en ny.

Nu findes her et værksted, og når den gamle lejlighed kan renoveres, vil her kunne blive plads og mulighed for aktiviteter omkring kunsten og den kunstpædagogiske virksomhed.

Sådanne tanker havde allerede Jens Nielsen for 25 år siden.

Realisering af disse idéer er næste mål.

»Frihed er selvvalgt bundethed« sagde Jens Nielsen.

Vi føler os bundet til også at løse denne opgave.

Gallerigang i tilbygningen til Jens Nielsen og Olivia Holm-Møller Museet.

Jens Aarup Jensen: Forord

Torben Egeberg: Smedens spådom

Peter Duun Andersen: Om Grønnegade 25 og bygningsbevaring i Ringkøbing

Hans Rostholm:
En gravplads fra årene omkring år 400 ved Messecenter Herning

Ellen Damgaard:
Kvalitetsvurdering og kvalitetsstyring på museerne – hvorfor og hvordan?

Kim Clausen: Ti år med Økomuseet

Torben Holm: Byens største Pryd

Palle Eriksen:
Skatten i kæmpehøjen ved Fabjerg Kirke

Kirsten Linde: Attituder til hår

Allan Leth Frandsen:
Mødet i skænkestuen

Martin Winther Olesen:
Toftgård, en landsby fra årene omkring år 400

Hans Rostholm: Holing-lurerne

Glimt fra museernes arbejdsmark

